

Экономикалық шолу

**Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
№4, 2014**

Мазмұны

Проблемалар мен пайымдаулар

Төреханова Н.Е. Ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігі және оның Қазақстан Республикасында жұмыс істеу ерекшеліктері.....	3
Осипов И.В., Оразалин Р.Ж. Экономикадағы кредиттер: талдау және бағалау.....	8
Ким В.А. Қазақстандағы зейнетақы реформалары. Келешекке көзқарас.....	14
Орлов П.Е. Кәсіпорындардың Ұлттық Банктің мониторингіне қатысуын ынталандыруды қамтамасыз ету проблемасы және оны шешу тәсілдері.....	19
Қалымбетов А.С. Қазақстанда қадағаланбайтын экономиканы өлшеу.....	29
Белонио С.М. Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығының GlobalFinancialCentresIndex әлемдік рейтингінде алатын орны.....	35
Серікбаева А.Т. Кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін Қазақстанның қаржы секторы үшін практикада қолдану.....	40

Әдістеме

Медетбаева Г.К. Ең аз резервтік талаптар туралы.....	51
Бабықпаева А.Т. Ішкі аудит қызметін басқару жөніндегі бағдарламалық өнімдерді пайдалану.....	56

Исламдық қаржыландыру

Шәмшіев М.А. Әлемдегі исламдық депозиттерге кепілдік беру тәжірибесі және Қазақстанда исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесін дамыту бойынша ұсыныстар.....	62
---	----

Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер

Жүсіпова С.М. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі іс-шаралар шолуы.....	66
--	----

Мақалалар авторларының ой-пікірлері Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ұстанымымен бір-біріне сай келмеуі мүмкін

Ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігі және оның Қазақстан Республикасында жұмыс істеу ерекшеліктері

Төреханова Н.Е. – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаменті экономикалық зерттеулер басқармасы бастығының орынбасары

Ақша-кредит саясаты кез келген мемлекеттің макроэкономикалық дамуында негізгі рөлдердің бірін атқарады. Ақша-кредит саясатының мақсаттары мен міндеттерін, оны іске асыру құралдары мен тетіктерін таңдау мәселесі ақша-кредит саясатының тұтастай алғанда мемлекеттің экономикасына қалай әсер ететінін бір мәнді түсінген кезде ғана тиімді шешіле алады. Соның салдарынан, дамыған, сол сияқты дамушы елдердегі ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігін зерделеу соңғы жылдары көптеген зерттеулердің мақсатына айналды. Ақша-кредит саясатының құралдары түпкілікті нәтижесінде көптеген орталық банктердің нысаналы индикаторы ретінде ықпал ететін бірнеше арна бар. Жиынтығында бұл арналар ақша-кредит саясатының трансмиссиялық тетігін қалыптастырады.

Кейнсиан теориясында трансмиссиялық немесе өткізу тетігі ауыспалылар жүйесі ретінде айқындалды, ол арқылы ақша ұсынысы экономикалық белсенділікке әсер етеді. Өткен ғасырдың 70-ші жылдары Бреттон-Вудс жүйесінің күйреуінен кейін инфляцияға әсер ететін негізгі тәсіл ретінде орталық банктер ақша агрегаттарының бірін реттеуді жиірек таңдай бастады. Алайда уақыт өте келе ақша агрегаттарының инфляциямен байланысының орнықтылығы олардың айналыс жылдамдығының тұрақсыздығына, ауқымды уақытша лагтардың болуына орай төмендеді. Соның нәтижесінде, ақша сұранысы функциясының тұрақсыздығы ақша-кредит саясатының тиімсіздігіне әкелді.

Ақша айналысының жылдамдығын, ақша массасының құрылымын және ақша мультипликаторын айқындау қиындығы, қысқамерзімді кезеңде ақшаға сұраныстың құбылмалылығы, әсіресе бұл көрсеткіштердің циклдық ауытқушылықтарға икемділігін ескере отырып, монетарлық таргеттеудің тек көшпелі экономикасы бар елдерде немесе дамушы елдерде ғана емес, сол сияқты дамыған елдерде де пайдаланылуының тиімділігі аз.

Қаржы нарықтарының белсенді түрде дамуы, жаңа күрделі қаржы құралдарының және ақшаға ұқсас активтердің пайда болуы ақшалай таргеттеудің инфляцияны тікелей таргеттеуге орын бере отырып, біртіндеп екінші орынға ауысуына қосымша түрткі болды. Экономикалық субъектілердің іс-қимылының орынды, сол сияқты орынсыз сипаты болуын ескере отырып, экономикалық күтулерді бақылау орталық банктің бірінші кезектегі міндеттерінің бірі болып табылады. Көп жағдайда бұл міндетті инфляциялық таргеттеу режимі шешуі мүмкін, ерекшелігі оны жүргізудің қатаң қағидаларының болмауы болып табылады.

Өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап неғұрлым көп ел инфляциялық таргеттеу режиміне көшуді жүзеге асыруда. Инфляцияны таргеттеуді бастаған алғашқы ел Жаңа Зеландия болды (1989 жылғы желтоқсан).

Қазіргі уақытта инфляциялық таргеттеуді енгізу мәселесі Қазақстанда да қаралуда. Оның үстіне, табиғи ресурстарға бай дамушы елдерде ақша-кредит саясатының режимін таңдау мәселесінің күрделі әрі біркелкі емес екендігін, ал инфляциялық таргеттеуді «таза» күйінде тиімді жүргізу мүмкіндігі күмәнді болып табылатынын атап өткен жөн. Экономикасы дамып келе жатқан елдерде монетарлық саясатты жүргізген кезде энергетикалық табиғи ресурстардың болуы салыстырмалы басымдықтан гөрі сын-қатер мәселесі екендігі айқын.

Бұл проблеманы қараған кезде Қазақстан ерекшеленбейді. Қазақстан әлемдегі мұнайдың басты өндірушілерінің 20 елінің қатарына кіреді, оның қорлары 30 млрд. баррельге бағаланып, жалпы әлемдегі мұнай өндіруде 2%-ға жуық құрайды. Мұнай және мұнай өнімдерінің экспорты мемлекеттік бюджеттің кірістерін қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады, бұл ел экономикасын сұраныс пен ұсыныстың әлемдік күйзелістерінен тәуелді етеді.

Мұнай бағасының тұрақсыз серпіні төмен инфляция мен төмен жұмыссыздық арасында теңгерім табуға ұмтылатын саясаткерлер үшін күрделі диллеманың туындауына әкелді. Орталық банктер ұшырайтын негізгі мәселелер мұнай бағасының өсуіне қарсы тұру және баға тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін ақша-кредит саясатын қатаңдату қажеттілігі немесе өндіріс пен жұмыспен қамтудың өсуін сақтау үшін неғұрлым икемді ақша-кредит саясатын жүргізу болып табылады.

Инфляцияны ұстап тұруға бағытталған рестриктивтік ақша-кредит саясатын жүргізу нақты ІЖӨ-нің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Соның салдарынан, өндірістің құлдырауы жұмыссыздық деңгейінің өсуіне алып келеді. Экспансионистік ақша-кредит саясаты орталық банкке мұнай бағасына, өндіріс пен жұмыспен қамтудың нақты көлеміне әсерін біршама төмендетуге немесе өтеуге тырысуына жағдай жасауы мүмкін. Алайда бұл инфляция жылдам дамыған жағдайда номиналдық ІЖӨ-нің тез арада өсуіне әкеледі.

Экономиканың мұнайға жоғары тәуелділігінің аясында, оның әлемдік нарықтардағы бағасының жоғары құбылмалылығы айырбастау бағамының күрт ауытқу тәуекелдерін арттырады. Бұл жағдайларда экономикалық субъектілердің күтулеріне валюталық бағам арнасы барынша көп әсер етеді. Сонымен бірге, долларланудың өсуіне және соның нәтижесі ретінде ақша-кредит саясаты тиімділігінің төмендеуіне ықпал ететін девальвациялық күтулер белгіленген валюталық бағамның салдары болып табылады.

Экономика нығайған және төмен девальвациялық күтулер болған кезде орталық банк ақша агрегаттарын таргеттей отырып және инфляциялық күтулердің дамуын шектей отырып, барынша икемді бағамдық саясатты жүргізе алады. Экономика құлдыраған және жоғары девальвациялық күтулер болған кезде орталық банк валюталық бағамның ауытқуларын икемдей отырып, бағам белгілеуге барынша қатаң қарайды. Осылайша, сыртқы экономикалық күйзелістер кезінде ұлттық валюта бағамы қайсыбір «қақпақтың» рөлін атқарады, ол экономикалық өсу қарқындарын жоғалту тәуекелін барынша азайтуға мүмкіндік бере отырып, сыртқы және ішкі факторларды ел ішіндегі экономикалық теңгерімге апарады.

Осылайша, монетарлық саясаттың қандай да болмасын режимін таңдау әрдайым күрделі болып табылады және ақша билігі барабар бағалауға тиіс көптеген ішкі және сыртқы факторларға байланысты.

Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен бастап маңызды мәселелердің бірі қаржы жүйесінің құрылуы және ақша-кредиттік қатынастардың дамуы болып табылады. Қазақстанда дербес ақша-кредит саясатын жүргізудің бастауы 1993 жылы ұлттық валютаны енгізу болды. Қазақстандағы ақша-кредит саясаты қатаң түрде белгіленген тетік болып табылмайды, ол тұрақты түрде жетілдіріледі. Тәуелсіздік жылдары Қазақстанда нарықтық қатынастарды дамытуға бағытталған экономикалық реформалар жүргізілді. Бұл кезеңде жекешелендіру, мемлекеттік қаржыны және қаржы секторын реформалау, зейнетақы реформасы жүргізілді.

Сонымен қатар Қазақстанның ақша-кредит саясаты, оның мақсаттары мен міндеттері өзгеріп отырды, жаңа құралдар енгізіліп, қолданыстағы құралдар жетілдірілді. Түрлі уақытта ақша-кредит саясатының номиналдық «зәкірі» (немесе аралық мақсаты)

валюталық және ақшалай таргеттеу режимдеріне сәйкес келетін номиналдық айырбастау бағамы және ақша агрегаттары болды.

Сонымен бірге Қазақстанда ақша-кредит саясаты теңгенің жиырма жылдық тарихының жартысынан көп уақытта қаржылық тұрақсыздық жағдайларында жүргізілгенін атап өткен жөн. Ақша-кредиттік қатынастардың тарихы 2 дағдарысты қамтиды, олардың Қазақстан экономикасына әсері айтарлықтай болды. Мемлекеттік билік түрлі құралдар мен тетіктерді пайдалануға жүгінді, олардың негізгі мақсаты нақты экономиканы қолдау, елдегі әлеуметтік және қаржылық тұрақтылық болды.

Қазақстандағы ақша-кредит саясатының эволюциясын қысқаша қарай отырып, Ұлттық Банктің нақты секторды тікелей кредиттеуінен және бюджет тапшылығын тікелей қаржыландырудан перспективада инфляциялық таргеттеу режиміне кезең-кезеңімен енгізуге өтуді айқындауға болады. Бұл жылдары нарықтық қағидаттарға негізделген заманауи банк жүйесі, тиімді банктік қадағалау құрылды. Ақша-кредит саясатын дамыту инфляцияны төмендету үшін жағдайлар жасауға бағытталды. Қайта қаржыландыру мөлшерлемесімен және ең аз резервтік талаптар тетігімен қатар жаңа құралдар енгізілді, оның ішінде ішкі валюта нарығында сатып алу және сату операциялары, депозиттік операциялар, ломбардтық кредиттер, Ұлттық Банктің қысқамерзімді ноттары, репо операциялары, «овернайт» кредиттері және т.б. енгізілді.

Қазақстанда ұлттық валюта енгізілген және тәуелсіз ақша-кредит саясаты жүргізілген алғашқы күндерден бастап құрылымдық қайта құруды жеделдету және орнықты экономикалық өсуге қол жеткізу міндеті қойылды. Ұлттық Банктің негізгі мақсаты ретінде теңгенің ішкі және сыртқы орнықтылығын қамтамасыз ету ретінде заңнамалық тұрғыдан бекітілді, бұл инфляцияның төмен қарқындарын және тұрақты айырбастау бағамын қамтамасыз етуді білдірді. Ескі жүйенің құлдырау және тәуелсіз экономиканың қалыптасу кезеңіндегі осындай тәсіл айтарлықтай оң нәтижесін берді.

1998 жылдан бастап Қазақстанда инфляция гиперинфляция кезеңінен кейін бір мәнді цифрмен көрсетілген тұрақты деңгейде болып отыр. 1999 жылы ғана ерекше жағдай орын алды, ол кезде Ресейдегі қаржы дағдарысының әсерімен инфляция 18% болды және 2007-2008 жылдары да ерекше жағдай болды, ол уақытта ғаламдық экономикалық дағдарыстың және азық-түлік пен негізгі экспорттық тауарларға әлемдік бағаның жоғары деңгейінен инфляция 20% деңгейіне жетті.

Бұл ретте инфляцияның біртіндеп бәсеңдеуімен және ІЖӨ-нің орнықты өсуімен қатар жүрген Қазақстан экономикасының тұрақты жұмыс істеуі, қаржы секторының серпінді дамуы ақша-кредит саясатын жетілдірудің негізгі алғышарттары болды. Ұлттық Банк инфляциялық таргеттеу қағидаттарына дайындық және оған 2002 жылдан бастап өту туралы мәлімдеді. Институционалдық негізді құру, ақпараттық транспаренттілікті дамыту, ақша-кредит саясатын жоспарлау ауқымын кеңейту саласында жұмыс жүргізілді. 2004 жылғы 1 қаңтардан бастап Ұлттық Банктің негізгі мақсаты ретінде Қазақстан Республикасында баға тұрақтылығын қамтамасыз ету заңнамалық тұрғыдан бекітілді.

2007-2008 жылдардағы әлемдік қаржы-экономикалық дағдарысы Қазақстандағы макроэкономикалық жағдайлардың нашарлауына әкелді. Әлемдік экономиканың өсіп отырған құбылмалылығының аясында ақша-кредит саясатының классикалық құралдары өздерінің орнықсыздығын көрсетті, бұл сол сәтте инфляциялық таргеттеуді енгізуді орынсыз етті.

Сонымен бірге айырбастау бағамының саясатына барынша маңызды рөл берілді. Бұл Қазақстан экономикасының энергия ресурстарына және металдарға әлемдік бағадан жоғары тәуелділігіне байланысты болды, бұл елдің төлем балансының сыртқы күйзелістерге осалдығын арттырады. Бұл ретте ішкі валюта нарығы ауқымды емес болып қалуда, бұл айырбастау бағамының құбылмалылығына әсер етеді. Сонымен қатар Ұлттық

Банктің бағамдық саясат шеңберінде қандай да болмасын сәтте қабылдаған шаралары әрдайым ұлттық валютаның орнықтылығын қамтамасыз етуге және отандық өндірушілер үшін оңтайлы бәсекелес ортаны сақтауға бағытталғанын атап өткен жөн.

Қазіргі уақытта Ұлттық Банк теңгенің айырбастау бағамының реттелетін өзгеру режимін қолданады, бұл инфляциялық таргеттеу қағидаттарына қайшы келеді. Сонымен бірге бұл нақты жағдайларға байланысты орын алып отыр, олар әзірге макроэкономикалық, баға және қаржылық тұрақтылық үшін зиян келтірмей, ұлттық валютаның еркін өзгеруіне жол беруге мүмкіндік бермей отыр.

Инфляцияны табысты және тиімді таргеттеу үшін сондай-ақ жеткілікті құралдар саны бар және нарыққа қатысушылардың жоғары инвестициялық белсенділігімен сипатталатын, тұрақты жұмыс істейтін қор және ақша нарықтары қажет. Орталық банктің басты қарсы әріптестері бола отырып, банктер қаржы ресурстарын экономиканың нақты секторына «өткізушілер» болып табылады және сол арқылы инфляциялық күтулерге әсер етеді.

Қазақстандағы ақша және қор нарықтарының жеткіліксіз ауқымы Ұлттық Банкке нарықтық пайыздық мөлшерлемелерді және банк секторының өтімділігін тиімді басқаруға мүмкіндік бермейді. Бұл жағдаймен ақша-кредит саясатының құралдары басқаратын серпінді трансмиссиялық тетіктің пайыздық арнасы бойынша беруге орай қиындықтар байланысты болып отыр.

Экономиканы және қаржы секторын жоғары долларландыру да пайдаланылатын құралдар мен операциялардың тиімділігін төмендете отырып, ақша-кредит саясатына теріс әсер етеді. Шешім қабылдауға және шараларды жүзеге асыруға бейімді, жоғары валюталық, өтімді және кредиттік тәуекелдерге ұшырағыш нарыққа қатысушылардың орнықты ұтымды емес іс-қимылын атап өткен жөн.

Жан-жақты инфляциялық таргеттеу өткізу арналарын толық түсінуге негізделуге тиіс, олар арқылы орталық банк инфляцияға әсер етеді. Сондай-ақ инфляцияны болжаудың тиімді әдістемесінің болуы инфляциялық таргеттеуді табысты енгізудің қажетті шарты болып табылады. Ақша-кредит саясатының пәрменділігі ақша-кредит саясаты құралдарының жедел және нысаналы көрсеткіштерге өзгерістерінің әсерін көрсететін трансмиссиялық тетік үлгісі арқылы бағаланады.

Осылайша, Қазақстанда толыққанды инфляциялық таргеттеуді енгізу үшін Ұлттық Банкке экономиканы долларландыруды төмендету, елдің қаржы секторын нығайту, өтімділікті реттеу, модельдеу және болжау жүйесін құру мен жетілдіру бойынша ауқымды жұмыс жүргізу қажет.

Қорытындылай келе, инфляциялық таргеттеудің орталық банктің инфляция бойынша нысаналы бағдарға жетуге «қатаң» шоғырлануын болжайтынын атап өткен жөн, бұл басқа макроэкономикалық көрсеткіштердің нашарлауына: ІЖӨ-нің төмендеуіне, жұмыссыздықтың өсуіне, қаржы секторындағы ахуалдың нашарлауына және т.б. әкелуі мүмкін.

Оның үстіне, инфляциялық таргеттеу режимін қолдану экономика субъектілеріне түсінікті. Тиісінше, бұл ақша-кредит саясатына деген сенімнің жоғары деңгейімен қатар жүреді. Бұл режим ортамерзімді кезеңде нарықтағы инфляциялық күтулерді төмендету мәселелерінде барынша пәрменді болып табылады. Бұл жоспарлау міндеттерін және, соның салдарынан нақты бизнеске инвестициялау міндеттерін барынша тиімді шешуге жағдай жасайды.

Инфляцияның қалыптасып жатқан ахуалға барабар нысаналы мәнін дұрыс таңдау маңызды міндет болып табылады. Инфляциялық таргеттеудің ұзақмерзімді сипатын ескере отырып, инфляцияның төмен және тұрақты деңгейіне қол жеткізу

экономикадағы өнімділік пен жұмыспен қамтудың өсуіне ықпал етеді және тиісінше, нақты экономиканың өсуін ынталандыратын болады.

Әдебиеттердің тізімі:

1. Моисеев С.Р. «Трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики», «Финансы и кредит» №18 (2002);
2. Hammond G. «*State of the Art of Inflation Targeting – 2012*», CCBS, Bank of England, Handbook – No.29;
3. BP Statistical Review of World Energy (June 2014);
4. Kuttner K.N., Posen A.S. «*How Flexible Can Inflation Targeting Be and Still Work?*», International Journal of Central Banking, Vol.8 (January 2012);
5. Schaechter A., Stone M.R., Zelmer M. «*Adopting Inflation Targeting: Practical Issues for Emerging Market Countries*», Occasional Paper 202, IMF (December 2000);
6. Bhattacharya R., Patnaik I., Shah A. «*Monetary policy transmission in an emerging market setting*», IMF Working Paper, WP/11/5 (January 2011);
7. Allen W.A. «*Implementing Monetary Policy*», CCBS, Bank of England (July 2004);
8. Acosta-Ormaechea S., Coble D. «*Monetary Transmission in Dollarized and Non-Dollarized Economies: The Cases of Chile, New Zealand, Peru and Uruguay*», IMF Working Paper, WP/11/87 (April 2011).

Экономикадағы кредиттер: талдау және бағалау

И.В. Осипов – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің стратегия және талдау басқармасының бас маман-талдаушысы

Р.Ж. Оразалин – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаментінің стратегия және талдау басқармасының бас маман-талдаушысы

Дағдарыстан кейінгі өсудің жоғары қарқынды үш жылынан кейін, 2014 жылы экономиканы кредиттеу баяулады. Кредиттік белсенділіктің баяулауы Қазақстан экономикасының өсуін тежеудің салдарынан болды, алдын ала деректер бойынша ІЖӨ 2013 жылғы 6,0%-бен салыстырғанда 2014 жылы тек 4,3%-ға өсті. Тұтынушылық кредиттеуге қатысты енгізілген шектеулер, сондай-ақ теңгенің айырбастау бағамын түзету кредит нарығына ықпал еткен басқа себептер болуы мүмкін.

Кредиттеу нарығы 2011 – 2013 жылдар аралығындағы (2011 жылы – 16,1%-ға, 2012 жылы – 13,0%-ға, 2013 жылы – 13,4%-ға өсу) үш жыл белсенді өсуден кейін, 2014 жылы бір жыл ішінде 7,2%-ға өсіп, тежелумен сипатталды.

Кредит нарығына банктерге қатысты кепілсіз тұтынушылық кредиттеу сегментінде шектеу енгізу, 2014 жылы ақпанда жүргізілген теңгенің айырбастау бағамын түзету және сыртқы экономикалық аяның нашарлауымен байланысты отандық экономика өсуі қарқынының баяулауы белгілі бір ықпал етті.

Банктердің экономиканы жалпы кредиттеу көлемі 2014 жылы 12 106,1 млрд. теңгені құрап, 7,2%-ға (2013 жылы – 13,4%-ға өсу) өсті (1-сурет). Ұлттық валютада кредиттеу 7,9%-ға (2013 жылы – 12,7%-ға өсу) өсті және 8 565,5 млрд. теңгеге жетті, шетел валютасында – 3 540,6 млрд. теңгеге дейін 5,5% -ға (2013 жылы – 15,0%-ға өсу) өсті (2-сурет). Заңды тұлғаларды шетел валютасында кредиттеу бір жыл ішінде 9,3%-ға (2013 жылы – 21,0%-ға өсу) өсті, халықты кредиттеу – 16,1%-ға (2013 жыл – 10,2%-ға төмендеу) төмендеді.

2014 жылы шетел валютасындағы кредиттерге сұраныстың төмендеуі кредит нарығын долларландыру деңгейінің төмендеуіне әкелді. Нәтижесінде, теңгемен кредиттердің үлес салмағы 2014 жылғы желтоқсанда 2013 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 70,3%-дан 70,8%-ға дейін өсті (3-сурет).

Валюталық кредиттеу сегментінің өсу қарқынының баяулауы қарыздардың осы түріне деген қызығушылықтың төмендеуімен байланысты. Қарыз алушылар әлемдік валюталар бағамының айқын еместігі кезеңінде айырбастау бағамының ауытқу тәуекелдерін өз мойындарына алғысы келмейді. Соңғы уақытта әлемдік аренада доллар бағамының нығаюы, еуроның, йенаның әлсіреуі, Ресей рублінің құлдырауы, сондай-ақ әлемдік экономиканың даму болашағына қатысты айқын еместік, осының барлығы экономика субъектілерінің валюталық қарыздарға қатысты негізді қаупін тудырады.

2014 жылы мерзімдері бойынша кредиттер құрылымында шамалы өзгерістер болды. Ұзақмерзімді кредиттеу 4,9%-ға 9 608,6 млрд. теңгеге дейін көтерілді, қысқамерзімді – 17,2%-ға 2 497,5 млрд. теңгеге дейін өсті (4-сурет). Қысқамерзімді қарыз алудың өсуінің анағұрлым жоғары қарқынына байланысты ұзақмерзімді кредиттердің үлес салмағы 2014 жылғы желтоқсанда 2013 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 81,1%-дан 79,4%-ға дейін түсті.

Қысқамерзімді қарыз алудың өсуіне халықты тұтынушылық кредиттеу сегментін жандандыру да маңызды рөл атқарды. Тұтынушылық кредиттеудің соңғы үш жылда өсуі халықтың дағдарыс кезінде кейінге қалдырған сұранысын іске асыруының, сондай-ақ клиенттерге тауарларды бөліп төлеу арқылы сатуды, сондай-ақ өтеу мерзімі

анағұрлым ұзақ (3 жылға дейін) кредиттік өнімдерді ұсынған банктердің нарықтың осы сегментіндегі саясатының өзгеруінің салдары нәтижесінде болды. Нәтижесінде, тұтынушылық кредиттеу үлесі кредиттердің жалпы көлемінде 2013 жылғы 19,5%-дан 2014 жылғы 21,3%-ға дейін өсті. Тұтынушылық кредиттер құрылымында қамтамасыз етілмеген кредиттер анағұрлым көп үлесті алады.

Тәуекелдерді және кредит нарығының тұтынушылық сегментінде жасырын «көпіршіктерді» шектеу мақсатында Ұлттық Банк 2014 жылғы 1 ақпанда тұтынушылық қарыздардың жыл сайынғы өсімінің 30%-ы деңгейіндегі лимитін енгізді, банктердің меншікті капиталының жеткіліктілігіне қойылатын талаптарды арттыру жолымен 70 млрд. теңге мөлшерінде тұтынушылық кредиттер бойынша күрделі резерв қалыптастырылды. Сондай-ақ Ұлттық Банк 2014 жылғы 1 сәуірде 50%-дан аспайтын деңгейде қарыз алушыға борыштық жүктеменің шегін енгізді, ол асқан жағдайда банк қамтамасыз етілмеген қарызды беруді жүзеге асырмайды.

Қабылданған шаралар нәтижесінде тұтынушылық кредиттеудің өсуі 2014 жылы 17,3%-ға дейін баяулап, 2 581,7 млрд. теңгені (2013 жылы – 46,4%-ға өсу) құрады.

2014 жылы заңды тұлғаларды кредиттеудің өсуі 5,6%-ға дейін баяулап (2013 жылы – 7,9%-ға өсу), 8 091,3 млрд. теңгені, жеке тұлғаларды кредиттеу – 10,7%-ға дейін (2013 жылы – 27,0%-ға өсу) баяулап, 4 014,8 млрд. теңгені құрады (5-сурет). Жеке тұлғаларға кредиттердің үлес салмағы 2014 жылғы желтоқсанда 2013 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 32,1%-дан 33,2%-ға дейін көтерілді.

Көбіне мемлекеттік қолдаудың нәтижесінде шағын бизнесті кредиттеу қалпына келтірілді. Өзінің қорғалмауына және біркелкілігіне байланысты ғаламдық қаржы-экономикалық дағдарыс кезеңінде елеулі зиян шеккен шағын бизнес бірте-бірте қалпына келе бастады.

Шағын бизнесті қалпына келтіру процесінде шағын және орта бизнесті қаржылық және қаржылық емес қолдауға бағытталған «Бизнестің жол картасы - 2020» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру, сондай-ақ Ұлттық қордан 2014 жылы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін қаржыландыруға 100 млрд. теңгені бөлу үлкен рөл атқарды.

Шағын кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеу 2013 жылы 9,1%-ға төмендеуден соң 2014 жылы 1 787,8 млрд. теңгеге дейін рекордтық 39,3%-ға көтерілді, бұл экономикаға кредиттер жалпы көлемінің 14,8%-ын құрайды (2013 жылғы желтоқсанда – 11,4%).

Экономика салалары бойынша бөлуде дәстүрлі түрде кредиттердің анағұрлым елеулі сомасы саудаға – 20,0% (2013 жылғы желтоқсанда – 19,5%), құрылысқа – 9,4% (12,3%), өнеркәсіпке – 11,3% (11,4%), ауыл шаруашылығына – 4,0% (3,3%) (6-сурет) тиесілі.

2014 жылы берілген кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы мөлшерлемесі 2013 жылғы 12,9%-дан 2014 жылы 12,1%-ға дейін төмендеді. Сыйақы мөлшерлемесінің төмендеу үрдісі теңгемен, сол сияқты валютамен қарыз берудің төмендеуіне байланысты (7-сурет). Шетел валютасындағы кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемесі 2013 жылғы 8,1%-дан 2014 жылғы 7,9%-ға дейін, ұлттық валютада – 2013 жылғы 13,8%-дан 2014 жылғы 13,5%-ға дейін төмендеді.

2014 жылы экономикалық белсенділіктің баяулауы (2014 жылы экономиканың өсуі алдын ала деректер бойынша 4,3%-ды, 2013 жылы – 6,0%-ды құрады), сондай-ақ дәстүрлі түрде елеулі қымбат тұратын тұтынушылық кредиттеудің өсу қарқынының айтарлықтай төмендеуі тұтастай алғанда 2014 жылы қарыз берудің арзандауына ықпал етті.

Оған қоса, жұмыс істемейтін кредиттердің жоғары деңгейі проблемасы банктердің кредиттік белсенділігін ынталандырмайды (8-сурет).

2015 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша негізгі борыш және (немесе) есептелген сыйақы бойынша 90 күннен асатын мерзімі өткен берешегі бар қарыздардың

үлесі банктердің жиынтық несие портфелінің 23,5%-ын құрады (2014 жылғы 1 қаңтарда – 31,2%).

Жұмыс істемейтін қарыздар үлесінің төмендеуіне Ұлттық Банк қабылдаған реттеу шаралары (несие портфеліндегі жұмыс істемейтін кредиттердің ең жоғары үлесі бойынша 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап 10% деңгейінде пруденциялық нормативтерді енгізу, Екінші деңгейдегі банктерде мерзімі өткен қарыздарды төмендету бойынша бірыңғай саясатты әзірлеу, «Проблемалық кредиттер қоры» АҚ жұмыс істеуінің жаңа тұжырымдамасын қабылдау, ұйымдардың күмәнді активтерді басқару бойынша өкілеттілігін кеңейту) ықпал етті.

Қорландырудың ұзақмерзімді көздерінің тапшылығы проблемасы банктердің кредиттік белсенділігін тежейтін тағы да бір фактор болып табылады. Ұзақмерзімді болашақта Қазақстан Республикасының қаржы секторын 2030 жылға дейін дамыту тұжырымдамасында осы проблеманы қаржы секторының өсу ресурстарын кеңейту, қорландырудың әртүрлі көздері бойынша әртараптандырылған банктердің ресурстық базасын қалыптастыру бөлігінде шешу жөніндегі шаралар көзделген.

Экономиканы кредиттеу көлемін ұлғайту мақсатында Ұлттық Банк 2014 жылы валюталық-пайыздық своп операциялары тетігін енгізді, бұл банктерге шетел валютасымен қамтамасыз етумен теңгелік өтімділікті беру деген сөз.

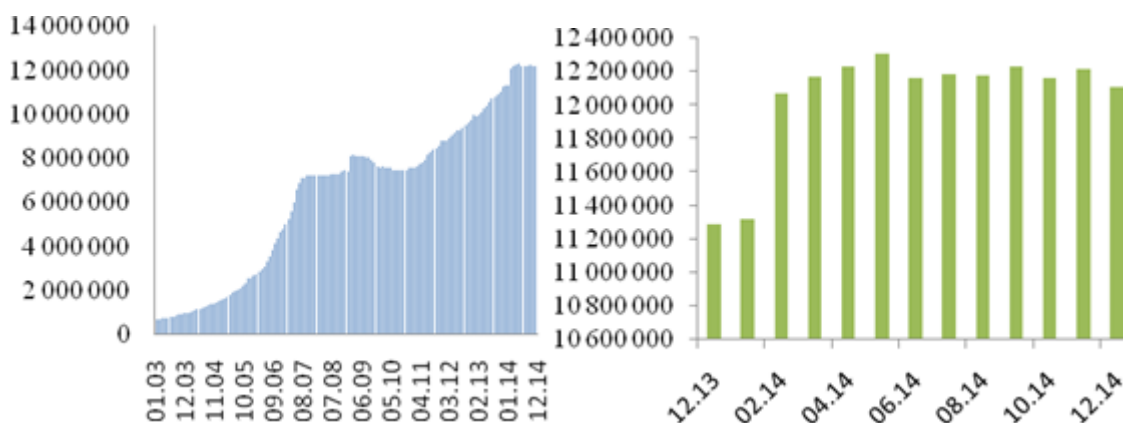
2014 жылы қарқынының екі есеге жуық баяулауына қарамастан, кредит нарығының өсуі жалғастырылды, тұтынушылық кредиттеудің өсуі баяулады, кредиттерді долларландыру және ұлттық, сондай-ақ шетел валютасымен кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемелерінің деңгейі төмендеді. Жұмыс істемейтін кредиттер үлесінің төмендеуі, экономиканы банктік кредиттеумен қамтамасыз ету¹, ортамерзімді болашақта экономиканы кредиттеу көлемін (валюталық-пайыздық своп) ұлғайту бойынша шаралар Қазақстан Республикасының экономикасын кредиттеуді ұлғайтуға ықпал етуі тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

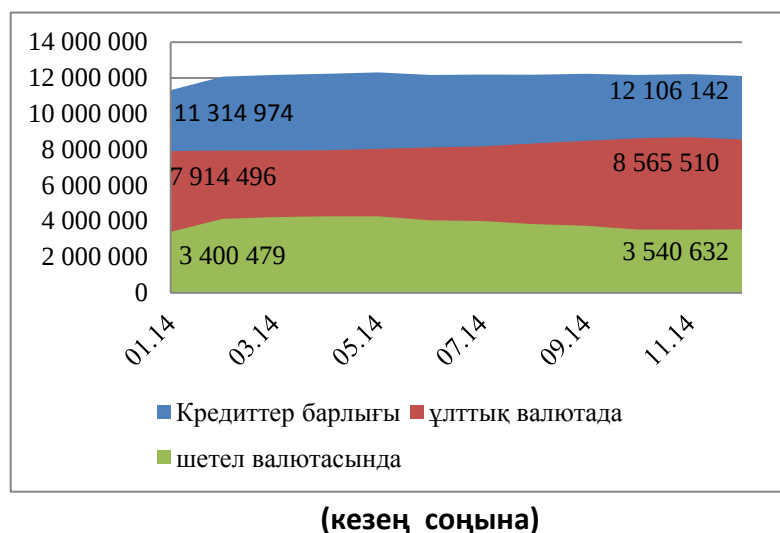
1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің статистикалық бюллетеньдері, // <http://nationalbank.kz/?docid=310&switch=russian;>
2. Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми статистикалық ақпараты, // <http://stat.gov.kz>

¹Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2014 жылғы 6 мамырдағы № 79 қаулысымен енгізілген банктердің қаражатының бір бөлігін ішкі активтерге орналастыру міндеттілігі

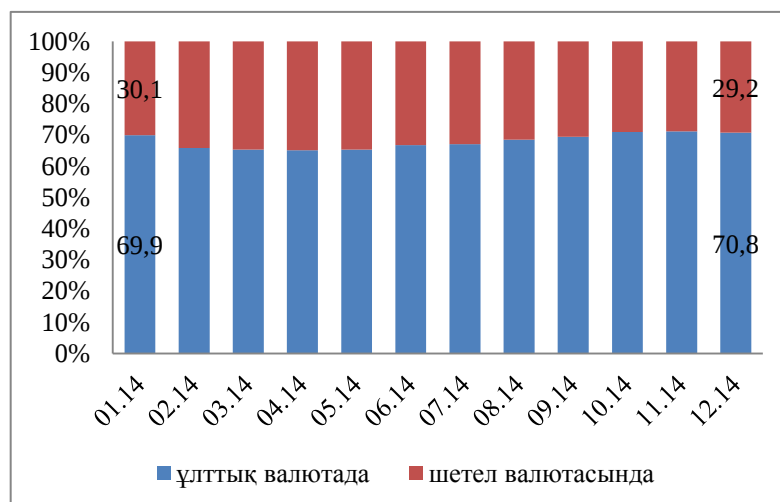
Банктердің экономикаға берген кредиттері, млн. теңге

Валюта түрлері бойынша экономикаға кредиттер, млн. теңге

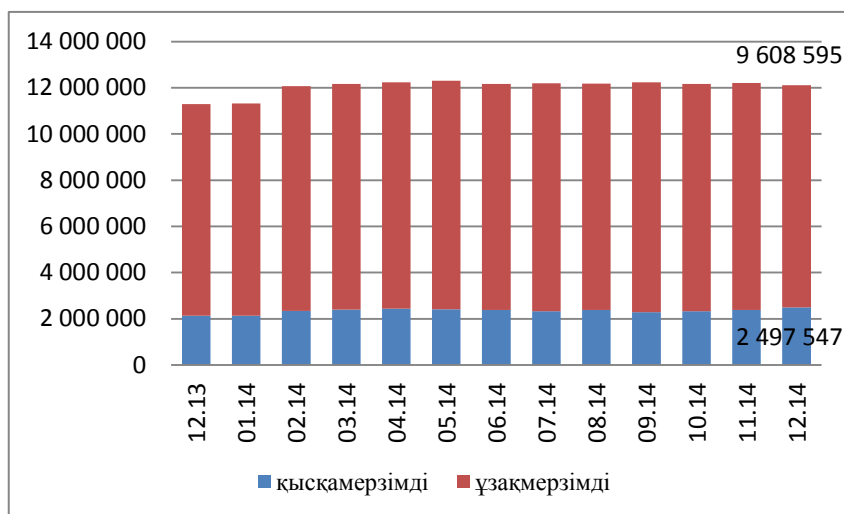

Банктер кредиттерінің валюталық құрылымы, %

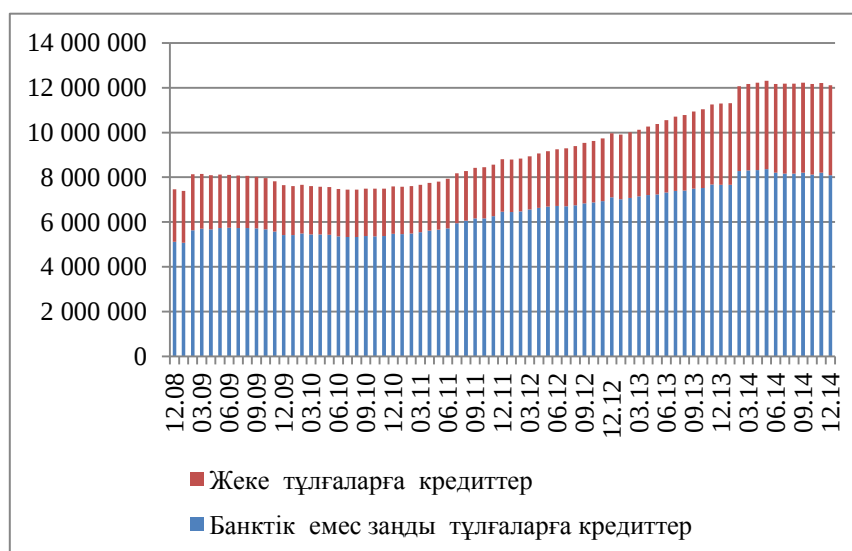

4-сурет

Кредиттердің мерзімдері бойынша құрылымы, млн. теңге

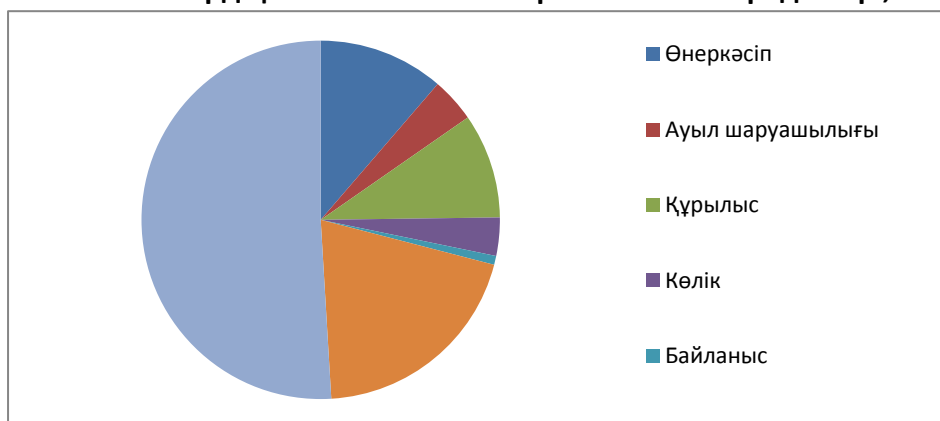
5-сурет

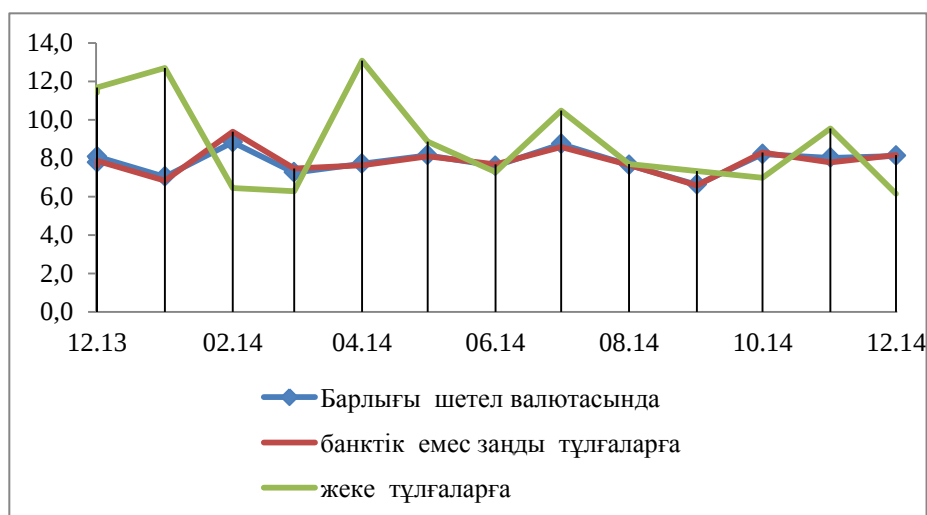
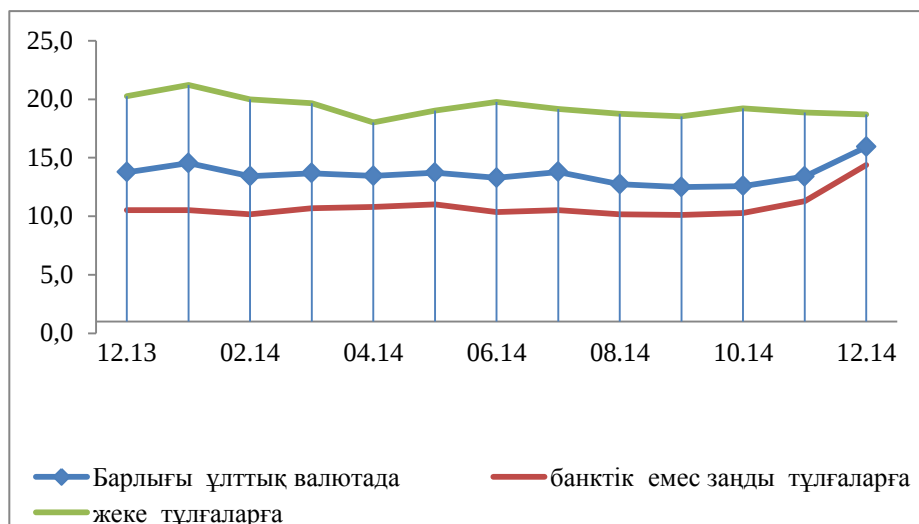
Кредиттердің қарыз алушылардың түрлері бойынша құрылымы, млн. теңге

6-сурет

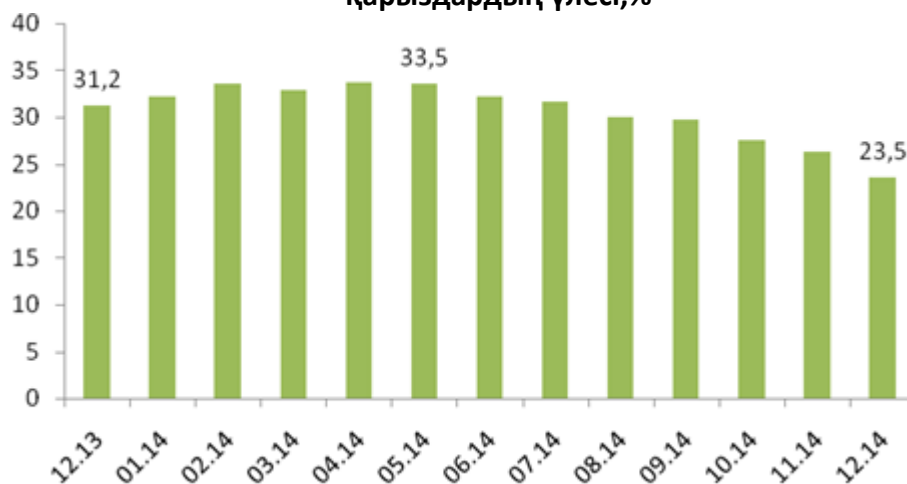
Банктердің экономика салалары бойынша кредиттері, %

Ұлттық және шетел валюталарында берілген кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемелері %

Негізгі борыш және (немесе) есептелген сыйақы бойынша қорытынды несие портфелінің өтеу мерзімі 90 күннен асатын берешегі бар қарыздардың үлесі, %

Қазақстандағы зейнетақы реформалары. Келешекке көзқарас

Ким В.А. – Зерттеулер және стратегиялық талдау департаменті Стратегия және талдау басқармасы департаментінің бас маман-талдаушысы

Зейнетақымен қамсыздандыру мәселелерінің ерекшелігі сол, ол барлық және әрбір адамға қатысты, бүгін зейнеткер болып, сондай-ақ зейнетке дейін жұмыс істеп отырғандарға да қатысты.

Осыған орай, зейнетақы жүйесіндегі алдағы өзгерістер қарттық келіп жеткенде тиісті қамсыздандыру үшін тікелей жауапкершілікті мемлекет, жұмыс беруші және азаматтар арасында бөлуді болжайтын адамның мүддесіне қарай жүзеге асырылатын болады.

Қазақстанның зейнетақы жүйесін реформалаудың нәтижесінде 1998 жылы жауапкершілікті мемлекет, жұмыс беруші және қызметкер арасында оңтайлы бөлуге негізделген көпдеңгейлі зейнетақы жүйесін қалыптастыру арналған іргелі негіздер қаланған болатын.

Зейнетақымен қамсыздандырудың ортақ жүйесінен жиынтықты зейнетақы жүйесіне біртіндеп өту әлеуметтік шиеленісуді бір мезгілде бәсеңдету, бюджетке жүктемені төмендетуге, қарттық келгенде қаржылық қамтамасыз ету үшін жауапты азаматтардың экономикалық белсенділіктің өсуін ынталандыруға бағытталған болатын.

Зейнетақымен қамсыздандырудың жаңа жүйесін енгізу халықтың жинағын ұлғайту және қор нарығын дамыту арқылы экономикалық өсуге оң әсер етеді.

Қазақстанның зейнетақы қамсыздандыруда жүргізілген өзгерістердің нәтижесінде қазіргі кезде бірімділікке ортақ және жинақтаушы жүйесінің тетіктерінен тұратын көп деңгейлі жүйесі болып табылады.

Бірінші деңгей – еңбек қызметі ортақ зейнетақы жүйесінің жұмыс істеуі кезеңіне келетін зейнетақымен қамсыздандыру және барлығына зейнеткерлік жасқа жетуі¹ бойынша төленетін базалық зейнетақы.

Екінші деңгей – Қазақстанның азаматтары, шетелдіктер және Қазақстанда тұрақты өмір сүретін азаматтығы жоқ адамдар үшін бұл ай сайынғы кірістен зейнетақы есептеулердің бекітілген 10-пайызды мөлшерімен міндетті жинақтаушы зейнетақы жүйесі.

Сонымен қатар, ауыр және зиянды өндірістерде жұмыс істейтін қызметкерлер үшін 2014 жылғы 1 қаңтардан бастап кірістің 5% мөлшерінде жұмыс беруші есебінен міндетті кәсіби зейнетақы жарналары жүйесі қосымша енгізілген. Одан басқа, ерікті зейнетақы жарналары жүйесі бар.

Осы жүйенің маңызды компоненті салымшының зейнетақы төлемдеріне құқықтарын алу сәтінде инфляция деңгейін ескере отырып жарналардың сақталуы бойынша мемлекеттің кепілі қалады.

Жүргізілген өзгерістердің нәтижесінде қартайғанда лайықты өмірді қамтамасыз етуге арналған зейнетақымен қамсыздандыру үлгісі алынды. Зейнетақы төлемдерін алушылардың түрлі санаттарына жеңілдіктер мен артықшылықтар жүйесінің едәуір бөлігі жойылған. Одан басқа, зейнетақы жүйесін реттеудің заңнамалық базасы, әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі бөлігінде, сондай-ақ қаржы нарығы бөлігінде қалыптастырылған.

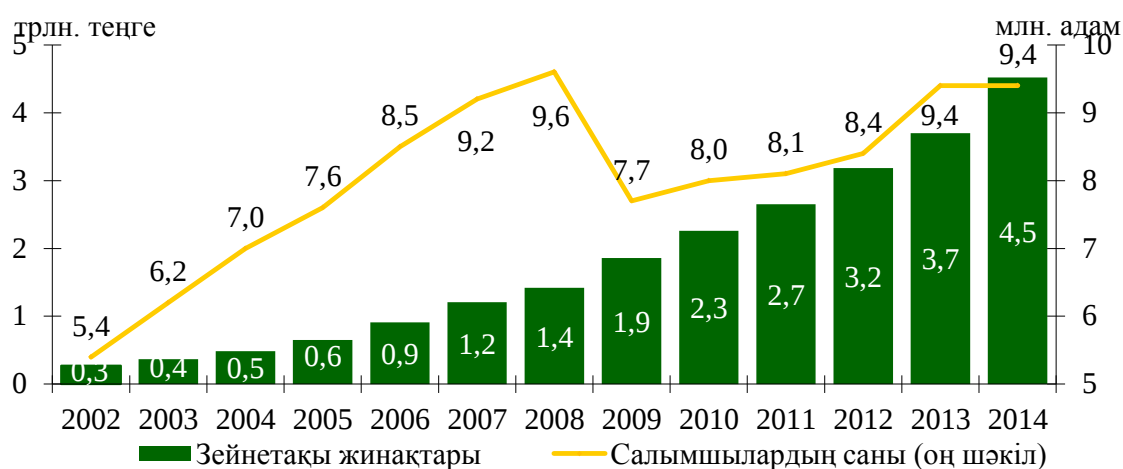
¹Зейнетақы төлемдерінің мөлшері еңбек өтілімен белгіленеді. Қазіргі кезде, осы деңгейдің шеңберінде зейнетке шығу кезіндегі еңбек өтілі 1998 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша кемінде алты ай болатындар үшін зейнетақы төлемдері қалыптастырылады.

Зейнетақы бағдарламасын тұрақты өсетін қаржыландыруды атап өтпеу мүмкін емес. Зейнетақы төлемдері мөлшерінің тұрақты өсуі қамтамасыз етілген. 1998 бен 2013 жылдар аралығында базалық зейнетақы төлемдерін ескере отырып орташа зейнетақы мөлшері 11,8 есе өсті (3 964 теңгеден 46 661 теңгеге дейін). Сондай-ақ жинақтаушы жүйені енгізу мен жұмыс істеуінің практикалық тәжірибесі жинақталды. 2014 жылы міндетті зейнетақы жарналары бойынша салымшылардың саны 9,4 млн., ерікті зейнетақы жарналары бойынша – 50,9 мың, міндетті кәсіби зейнетақы жарналары бойынша – 157,4 мың бірлікті құрады.

Зейнетақы жинақтарының ұдайы өсуі белгіленген. 2015 жылғы 1 қаңтардағы зейнетақы жинақтарының сомасы 4 517,8 млрд. теңге болды (1-сурет).

1-сурет

2002-2014 жылдар аралығындағы зейнетақы жинақтары және салымшылардың саны

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Бұл ретте ортақ жүйеден зейнетақы төлемдерінің мөлшерлері келешекте оның азаюына байланысты азаятын болады (азаматтардың 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін жинақтаған еңбек өтілі азаяды). Бұл азайту жинақтаушы компонентінен төлемдерінің орнын толтырады деп болжанады.

Жалпы зейнетақы жүйесін жаңғырту барысын 2 кезеңге бөлуге болады. **Бірінші кезеңге** зейнетақы қорларын біріктіруден және 2018 жылдан бастап әйелдердің зейнеткерлік жасын кезең-кезеңімен ұлғайтудан тұрады. **Екінші кезеңге** зейнеткерлік жастағы азаматтарды әлеуметтік қорғау деңгейін және жүйенің қаржылық тұрақтылығын жалпы қамтамасыз етуге бағытталған.

Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорын (бұдан әрі – БЖЗҚ) құрудан және басқа әйелдердің зейнеткерлік жасын кезең-кезеңімен ұлғайту (2018 жылдан бастап жыл сайын 6 айға), жаңғыртудың **бірінші кезеңі** еңбектің зиянды түрлерімен шұғылданатын қызметкерлерге міндетті 5% кәсіби зейнетақы жарналарын енгізуді көздейді (2014 жылғы 1 қаңтардан бастап). Одан басқа, 2014 жылғы 1 қаңтардан бастап жұмыс істейтін әйелдердің бір жасқа дейінгі балаларды күту демалысындағы кезеңде міндетті зейнетақы жарналарын субсидиялау институты енгізілген.

БЖЗҚ құру бірнеше проблеманы бірден шешті. Біріншіден, зейнетақы активтерін есептеумен және сақтаумен, әкімшілік шығындарымен байланысты операциялық шығындар төмендеді. Тиісінше, бірыңғай қордағы комиссиялық сыйақылардың деңгейі

төмендеді. Екіншіден, дағдарысқа дейінгі кезеңде кейбір қорларда орын алған үлестес тұлғалармен мәмілелерді жасау тәуекелі жойылды. Олар бойынша шығындар болған.

Сондай-ақ, үшіншіден, БЖЗҚ құрғаннан кейін жүйенің жалпы тиімділігін төмендетуге ықпал еткен салымшылардың бір қордан екінші қорға қатерлі көшуі тоқтады.

Сонымен қатар, БЖЗҚ зейнетақы активтерін басқаруды кәсіби менеджерлер жүзеге асыратынын атап өткен жөн. Ұзақ уақыт бойы Ұлттық Банк Ұлттық Қордың алтын валюта активтерін және сыртқы активтерін сәтті және тиімді басқарады.

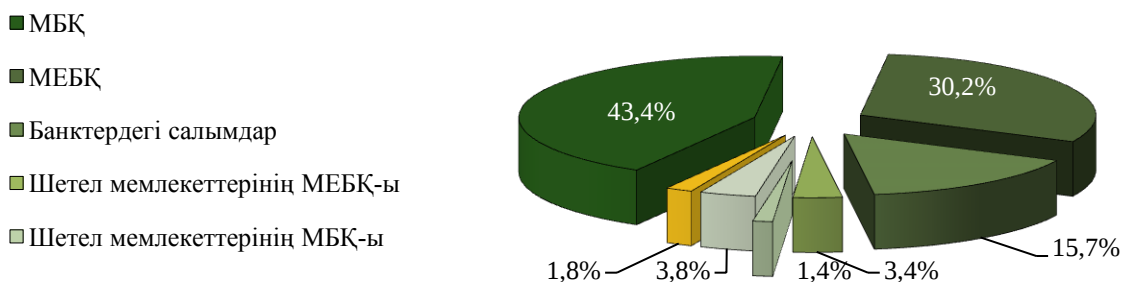
2014 жылғы ақпанда БЖЗҚ зейнетақы активтерін басқару жөніндегі кеңес құрылды. Кеңес Үкіметтің, Ұлттық Банктің өкілдерінен, қаржы нарығына қатысушылардан және тәуелсіз сарапшылардан тұрады. Осы Кеңес БЖЗҚ зейнетақы активтерін басқарудың тиімділігін арттыру бойынша негізгі ұсыныстарын әзірлейді.

Зейнетақы жүйесінің сенімділігін және қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін, бір жағынан, азаматтардың зейнетақы жинақтарының сақталуы кепілдігін сақтап қалды, екінші жағынан зейнетақы активтерінің инвестициялық кірістілігін арттыру бойынша шараларды қабылдайтын болады. Одан басқа, зейнетақы активтерін инфрақұрылымды жобаларға, банк секторының құралдарына және өтімділігі жоғары сыртқы қаржы активтеріне, сондай-ақ басқа қаржы құралдарына инвестициялау нарықтық қағидаттарда, сондай-ақ сақталуы және әртараптандырылуын қамтамасыз ету қағидаттарында жүзеге асырылады.

2014 жылғы 25 сәуірде Кеңес БЖЗҚ зейнетақы активтерін басқару тұжырымдамасы мақұлданды. Осы Тұжырымдаманың шеңберінде 2014 жылғы 6 мамырда БЖЗҚ Инвестициялық декларациясы бекітілді. Осы декларация зейнетақы активтерін инвестициялау мақсатын, стратегиясын, инвестициялау объектілерін тізбесін, инвестициялық қызметтің талаптары және шектеулері, зейнетақы активтерін хеджирлеу және әртараптандыру талаптарын анықтайды.

2-сурет

2015 жылғы 1 қаңтарға инвестициялық портфельдің құрылымы

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Негізінен, БЖЗҚ жасалған барлық зейнетақымен қамсыздандыру туралы шарттардың құқықтық мирасқоры болып табылады және бірнеше жинақтаушы зейнетақы қорлары арасында бөлінген барлық зейнетақы активтерін жинақтайды. Бұл ретте салымшылардың өзінің зейнетақы жинақтарына меншік құқықтарының сақталуына толық көлемде кепілдік беріледі.

Алдағы өзгерістердің мәнін түсіндіру үшін өзінің қарт азаматтарына өмірдің комфортты деңгейін қамтамасыз ететін әлемнің жоғары дамыған мемлекеттерінің зейнетақы жүйелерімен танысу қажет. Көптеген дамыған елдерде 65-70 жаста зейнетке

шығады. Соңғы жылдарда Еуропада дағдарыстың салдарынан зейнетақы жасын жоғарылату туралы талқылаулар қайта жүріп жатыр. ЭЫДҰ 19 елінде зейнетақы жасы ұлғайтылған және әйелдер мен ерлер үшін теңестірілген, ал 5 елде (Греция, Польша, Латвия, Венгрия, Украина) осындай теңестіру жоспарланды. Барлық реформалар уақытқа бөлінген, зейнеткерлік жасты біртіндеп ұлғайту көзделген, ол халықтың зейнет алдындағы тобына ықпалын төмендетеді. Сарапшылардың пікірінше, ол зейнетақы мен медициналық қызмет көрсетуді қол жетімді етуге, сондай-ақ демографиялық жүктемені төмендетуге мүмкіндік береді. Зейнеткерлік жасын ұлғайту адамдарды ұзағырақ жұмыс істеуге мәжбүр етеді, ол жас буынға жүктелген ауыртпалықты біршама жеңілдетеді. Одан басқа, бұл еңбекке қабілетсіз жаста өмірдің лайықты деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасындағы әйелдердің жалақысының орташа деңгейі төмен, ал ерлерге қарағанда зейнетке шығу жасы бұрын болғандықтан, әйелдердің зейнетке шығу кезінде міндетті зейнетақы жарналары есебінен зейнетақы жинақтары тиісінше ерлерден кем болады. Осылайша, әйелдер үшін зейнеткерлік жасты ұлғайтумен жинақтарды арттыра отырып, ұзағырақ жұмыс істеу мүмкіндігі пайда болады.

Қазіргі кезде әйелдер мен ерлер елу (50) және елу бес (55) жасқа жеткенде тиісінше және ең аз зейнетақы мөлшерінен төмен емес төлемдерді қамтамасыз ету үшін зейнетақы жинақтары жеткіліктілігі зейнетақы төлемдерін ертеден алуға құқылы екенін ұмытпаған жөн. Зейнеткерлік жасты ұлғайтқанда осы құқық сақталады. Одан басқа, 5 баласы бар әйелдер зейнетке 53 жаста шыға алады.

Дамудың оң үрдістеріне қарамастан, зейнетақымен қамсыздандыруда оның қаржылық тұрақтылығы, сенімділігі, жеке әділдік (*зейнетақы төлемдерінің барабарлығы*) және қолданыстағы жинақтаушы жүйесінің жай-күйіне кешенді зерттеу жүргізуді және оны бұдан әрі жетілдіруге арналған талаптарды жасау бойынша көзқарасты айқындауды талап ететін әлеуметтік тиімділік қатысты бірқатар шешілмеген жүйелі проблемалар бар.

Екінші кезең зейнеткерлік жастағы азаматтарды әлеуметтік қорғауды деңгейін арттыруға, жалпы жүйенің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге және жинақтаушы зейнетақы жүйесінің институционалды базасын бұдан әрі дамытуға бағытталған реформалау зейнетақымен қамсыздандыру жүйесін жаңғыртуды көздейді.

Үкімет Ұлттық Банкпен бірлесе отырып, Президенттің 2014 жылғы 18 маусымдағы Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесін одан әрі жаңғыртудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы (бұдан әрі – Тұжырымдама) әзірленді, онда зейнетақы жүйесін 2030 жылға дейін бұдан әрі дамытудың негізгі әдістері белгіленген.

Қолданыстағы жинақтаушы жүйені жұмыс берушінің қаражаты есебінен қызметкерлердің кірісінен 5% мөлшеріндегі жұмыс берушілердің жарнасы есебінен қалыптастырылатын жаңа шартты-жинақтау компонентімен толықтыру негізгі түбегейлі өзгеріс болып табылады. Жинақтаушы жүйеге қатысу өтіліне байланысты базалық зейнетақы тағайындау тәртібін өзгерту басқа түбегейлі жаңалық болып табылады.

Тұжырымдамада 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап құрылымдардың қызметкерлерін мемлекеттік зейнетақымен қамсыздандыруға толық көшірумен зейнетақымен қамсыздандырылуын реформалау ұсынылады.

Қызметкерлердің өздерінің 10% есептеулерінен құралатын қолданыстағы жинақтаушы зейнетақы жүйесі сақталады. Бұл ретте оны бұдан әрі дамыту мақсатында осы деңгейде параметрлік өзгерістер жүргізілетін болады.

Сонымен бірге Тұжырымдамада халықты зейнетақы жүйесімен қамтуды кеңейту және зиянды (аса зиянды) еңбек саласында жұмыс істейтін адамдарды зейнетақымен

қамсыздандырудың кәсіби сызбасын бұдан әрі дамыту бойынша негізгі әдістер белгіленген.

Қорытынды ретінде әлемде әр елдің қаржылық мүмкіндіктеріне қарай зейнетақы жүйесінің аралас үлгілері пайдаланылатынын атап айтқымыз келеді. Бір мезгілде барлық елге тиімді болатын үлгі жоқ. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай гибридті үлгілерді ғана пайдалану сәтті болып табылады.

Түрлі буындар үшін зейнетақы жүйесі әр түрлі болуы мүмкін. Қарт зейнеткерлердің әлеуметтік және медициналық қажеттіктеріне шығындарды ұлғайта отырып, жасы үлкен адамдар үшін зейнетақының сатып алу қабілетін сақтап қалуға болады. «Жас» зейнеткерлер мен зейнет алдындағы жастағы адамдарға келешекте зейнетақының маңызды арттырумен (зейнетақыны индексстеу) зейнетақыдан ерікті уақытша бас тарту бағдарламасын ұсынуға болады. Орташа және кіші жастағыларға жинақтаушы компоненттің тиімділігін арттыруға және тарату жүйесіне «кіру» ережесін қатаңдатуға аса көңіл бөлген жөн. Жастар үшін (еңбекке жаңа ғана кіріскендерге) зейнетақымен қамсыздандырудың бүкіл парадигмасын өзгертуді көздеу қажет.

Бұл ретте қаржы құралдарына, жылжымайтын мүлікке және өмір бойы жинақталатын басқа активтерге ерікті инвестициялау қосымша табыс көзі және зейнетақыға қосымша болатынын есте сақтаған жөн.

Әдебиеттердің тізімі:

1. «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңы.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 18 маусымдағы № 841 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесін одан әрі жаңғыртудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы.

Кәсіпорындардың Ұлттық Банктің мониторингіне қатысуын ынталандыруды қамтамасыз ету проблемасы және оны шешу тәсілдері

Орлов П.Е. – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаменті кәсіпорындар мониторингі басқармасының бастығы

Мақалада Ұлттық Банк жүргізетін мониторингке тұрақты түрде қатысуға кәсіпорындарды іріктеуді ынталандыру проблемасын шешу тәсілдері сипатталды. Пікіртерімге қатысушы кәсіпорындардың іріктеу репрезентативтілігінің жетістігі, пікіртерім нәтижелері бойынша алынатын көрсеткіштердің уақытша қатарларын салыстыру және түпкілікті нәтижесінде, елдегі ағымдағы жағдай және экономиканың нақты секторындағы қалыптасып келе жатқан үрдістер бойынша қалыптастырылатын бағалар мен тұжырымдардың барабарлығы бұл міндетті шешуге байланысты.

2000 жылғы 3-тоқсаннан бастап Ұлттық Банк тоқсан сайын экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына мониторинг (бұдан әрі – мониторинг) жүргізеді. Мониторингтің мақсаты экономикалық конъюнктураның жай-күйін және өзгеру үрдістерін, тұтастай алғанда және негізгі салаларда ел экономикасының нақты секторындағы қаржылық жай-күй мен инвестициялық ахуалды жедел тәуелсіз бағалаудан тұрады.

Ресми статистика деректерімен салыстырғанда осындай бағалаудың артықшылығы мынада. Біріншіден, олар жедел түрде, іс жүзінде нақты уақыт режимінде (шамамен 20 күн ұзақтықпен) қалыптастырылады және көрсеткіштердің тек іс жүзіндегі өзгеруін (есепті тоқсанда) ғана емес, сол сияқты күтілетін (келесі тоқсандағы) өзгеруін көрсетеді, екіншіден, олардың тәуелсіздігіне байланысты. Соңғысы кәсіпорындардың пікіртерімдерге ерікті негізде қатысатынына және нақты сектор мен оның салалары бойынша жиынтық бағалауды Ұлттық Банктің кәсіпорындардағы экономикалық ахуалдың бағаларын олардың басшыларының жинақтауы негізінде қалыптастыруына байланысты.

Кәсіпорындардың сауалнамалық пікіртерімдерінің негізінде алынатын индикаторлардың маңызды қасиеті озық индикаторларды құру, нақты секторда және оның салаларында экономикалық және қаржылық тәуекелдердің ағымдағы бағаларын алу мен болжау мүмкіндігі болып табылады. Осыған орай Кәсіпорындар мониторингін дамытудың 2013 – 2017 жылдардағы кезеңге арналған тұжырымдамасында мынадай міндеттерді (бұдан әрі – функционалдық міндеттер) шешу жолымен Ұлттық Банктің қызметін ақпараттық-талдамалық қамтамасыз етуге мониторинг нәтижелерінің практикалық үлесін арттыруға баса назар аударылған:

- тұтыну тауарлары мен көрсетілетін қызметтерді өндіруші кәсіпорындарды іріктеу бойынша жалпы бағалық және олармен байланысты индикаторларды жинақтайтын инфляциялық процестерге жедел талдау жасау және серпіні мен күтілетін әсерін бағалау;

- кредиттер мен кредиттік тәуекелдерге қажеттіліктің ағымдағы жай-күйін және күтілетін өзгерісін, тұтастай алғанда және негізгі қызмет түрлері бойынша нақты сектордың қаржылық жай-күйі мен қаржылық орнықтылығын талдау;

- мониторинг деректері негізінде озық индикаторлар жүйесін құру негізінде тұтастай алғанда нақты сектордың экономикалық белсенділігінің циклдық өзгеруін көрсету [1].

Дамыған елдердің тәжірибесі ақша-кредит саясатының міндеттерін шешу үшін нақты сектордағы ахуал туралы жедел және тәуелсіз деректерді орталық банк тек мақсатқа бағдарланған өзінің тұрақты пікіртерімдерін ұйымдастыра отырып тікелей

кәсіпорындардан ала алатынын көрсетіп отыр [2]. Мұндай пікіртерімдерді жүргізу оларға кәсіпорындардың қатысу еріктілігі шарттарымен мыналар сияқты маңызды міндеттерді шешуге байланысты:

- пікіртерімдер нәтижелері бойынша саладағы, өңірдегі және тұтастай алғанда елдегі экономикалық жағдайдың өзгеруі туралы барабар тұжырым жасауға болатындай кәсіпорындардың мониторингке жеткілікті түрде көрсетілуі (репрезентативтілігі);
- пікіртерімдерді және алынған деректерді өңдеуді жедел өткізу;
- көрсеткіштердің уақытша қатарларының салыстырмалылығын қамтамасыз ету үшін кәсіпорындардың пікіртерімдерге қатысу тұрақтылығы;
- пікіртерім сауалнамаларының қарапайымдылығын және көрнекілігін қамтамасыз ету – респонденттерге «артық жүктеме бермеу» үшін мәселелердің саны мен мазмұны бойынша;
- кәсіпорындардың пікіртерімдерге тұрақты түрде қатысуға мүдделілігі (мотивация).

Осы міндеттердің алғашқы төртеуі жоғарыда көрсетілген функционалдық міндеттерді шешу тиімділігіне және кәсіпорындар мониторингінің негізгі мақсатына қол жеткізуге тікелей әсер етеді, себебі құрамы мен сапасы бойынша көрсеткіштердің қажетті уақытша қатарларын қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Бесінші міндетті шешуге (яғни пікіртерімдерге қатысушы кәсіпорындар осы пікіртерімдердің нәтижелеріне қаншалықты мүдделі болады) барлық қамтамасыз ететін және функционалдық міндеттерді шешу мүмкіндігі мен тиімділігі байланысты. Бұл міндеттің осындай маңызды мәні бірінші кезекте кәсіпорындардың «ерікті болмай мүдделілік болмайды, мүдделілік болмай шынайы жауаптар болмайды» деген айқын тұжырымға негізделген пікіртерімдерге қатысушының еріктілігі қағидатына байланысты [2].

Сонымен бірге еріктілік – мүдделіліктің қажетті, бірақ жеткіліксіз шарты. Осыдан кәсіпорындардың пікіртерімдерге тұрақты түрде қатысуын ынталандыруды қамтамасыз ету міндеті туындайды, оның шешімінен функционалдық міндеттерді шешу үшін шығыс деректері ретінде пайдаланылатын пікіртерімдердің нәтижелері бойынша қалыптастырылатын көрсеткіштердің уақытша қатарларының салыстырмалылығы тікелей байланысты.

Мониторингте кәсіпорындарды ынталандыру міндеті қалай шешіледі?

Әлемдік практиканы ескере отырып, кәсіпорындарға пікіртерімдерді ұйымдастырған кезде Ұлттық Банк олардың әрқайсысын пайдалы ақпарат алмасу өтетін тең құқылы нарықтық субъект ретінде қарастырады: кәсіпорын сауалнамалық сұрақтарға жауаптар ұсынады, оның орнына Ұлттық Банк кәсіпорынға орташа салалық деректерді (таратылатын талдамалық ақпарат топтамасы – ТТАТ түрінде) жіберу міндеттемесін өзіне алады, оларды тиісті саланың кәсіпорындарынан алған сауалнамалық деректер негізінде есептейді [2]. Бұл ретте ТТАТ-тың сапасы болуға тиіс: ол пікіртерімдерге қатысушы кәсіпорындар үшін іс жүзінде пайдалы болуға тиіс. Осыдан ТТАТ-ты жетілдіру міндеті туындайды, ол кәсіпорындардың Ұлттық Банктің пікіртерімдеріне тұрақты қатысушының жеткілікті ынталандыруын қамтамасыз ету үшін қажет. Бұл міндет қамтамасыз ететін міндеттердің ішінде неғұрлым күрделі болып табылады, оның шешімі ТТАТ шеңберінде көрсеткіштердің құрамына және олардың талдауына ниеттерді есепке алу үшін пікіртерімдерге қатысушы кәсіпорындармен жеке жұмысты талап етеді.

Қосымшада, тау кен өндіру саласының К шартты кәсіпорынының үлгісінде мониторингтің осы даму кезеңінде пікіртерімдерге қатысатын кәсіпорындарға тұрақты түрде (тоқсан сайын) жіберілетін ТТАТ келтірілген.

ТТАТ құрамы сала бойынша талдамалық материалдарды қамтиды, олар 4 бөлімнен тұрады:

1-бөлім. Экономикалық конъюнктураның өзгеруі - РС-ПЗ.1 нысаны;

2-бөлім. Кәсіпорынның қаржылық көрсеткіштерін салалық салыстыру - РС-ПЗ.2 нысаны;

3-бөлім. Сатылған өнімнің рентабельділігін және кәсіпорынның меншікті капиталын факторлық талдау - РС-Пф нысаны.

4-бөлім. Кәсіпорынның қаржылық жай-күйін жалпы бағалау (рейтинг) - РС-Пр нысаны.

ТТАТ-тың кәсіпорындар үшін пайдалылығы дәрежесін бағалау үшін осы бөлімдердің қысқаша сипаттамасын берейік.

1-бөлім. «Саладағы экономикалық конъюнктураның өзгеруі - РС-ПЗ.1 нысаны» сала кәсіпорындарына пікіртерім жүргізу негізінде алынған бірқатар тоқсандар үшін саладағы экономикалық ахуалдың өзгерістерін және олардың сала деңгейіне жинақтауы (шоғырлану) бағалауын көрсетеді.

Осындай салалық бағалар кәсіпорындардың менеджерлері үшін қызықты болатыны айқын, себебі олар дайын өнімге сұраныс пен бағаның, шикізат пен материалдар бағасының өзгеруі, қаржылық орнықтылық, сала кәсіпорындарының кредиттік және инвестициялық белсенділігі және басқалары сияқты индикаторлардың орташа салалық деңгейінің қалыптасып отырған үрдістерін тұрақты түрде қадағалауға мүмкіндік алады. Дәл осы индикаторлар кәсіпорындардың қалауымен қызметтің нақты түрлері бойынша кәсіпорындарды, мысалы, кондитер өнімдерін шығаратын кәсіпорындар бөлігінде топтастыру бойынша есептеле алады.

Қоса беріліп отырған ТТАТ-та К кәсіпорны үшін (тау кен өндіру өнеркәсібінде) сұранысты (1.1-шағын бөлім) және бағаларды (1.2 және 1.3-шағын бөлімдер) өзгерту бойынша салалық бағалар диффузиялық индексті (бұдан әрі – ДИ) көрсетеді, оның серпіні графикте көрсетілген. 2014 жылғы 1-тоқсанда өнімге сұраныстың өзгеруінің диффузиялық индексі 50 деңгейінен төмен түсті, яғни сұраныстың төмендеуі орын алды, алайда 2014 жылғы 3-тоқсанда диффузиялық индекс өсу сатысына өтті. Ескерту: ДИ 50 деңгейінен неғұрлым жоғары (төмен) болса, сұраныстың өсу (құлдырау) қарқындары соғұрлым жоғары (төмен), 50 деңгейі өзгерістің болмауын білдіреді.

2014 жылғы 3-тоқсанда саланың дайын өніміне бағалар бойынша ДИ баға өсуінің баяулауын көрсетеді. Шикізат пен материалдар бағалары бойынша ДИ 50-ден едәуір жоғары, бұл бағаның жоғары өсу қарқыны туралы куәландырады, 2014 жылғы 3-тоқсанда өсудің баяулауына (ДИ = 69,6) қарамастан баға салыстырмалы түрде алғанда жоғары болып отыр. 2014 жылғы 4-тоқсанда кәсіпорындардың күтуі шикізат пен материалдарға бағаның баяу өсу үрдісінің жалғасуымен байланысты.

Сала бойынша баға көрсеткіштерінің үрдістерін осындай бағалау кәсіпорындардың ағымдағы және перспективалық жоспарларын негіздеу үшін маңызды екені күмәнсіз.

Бұдан әрі 1-бөлімді озық индикаторлармен және олардың негізінде құрылған, саланың экономикалық белсенділігінің циклдық өзгеруін (саланың бизнес-циклын) көрсететін жалпы композиттік индикатормен толықтыру болжанады. Мұндай деректер кәсіпорынға саланың бизнес-циклының сатыларына қарай активтерді (бірінші кезекте қорлармен және шығындармен, дебиторлық берешекпен) және пассивтерді барабар басқару бойынша шешімдерді уақтылы қабылдау үшін дұрыс бағдар береді.

2-бөлім. «Кәсіпорынның негізгі қаржылық көрсеткіштерін салалық салыстыру - РС-ПЗ.2 нысаны» көрнекі кесте түрінде кәсіпорынның негізгі қаржылық көрсеткіштерін салыстыруға, біріншіден, орташа салалық деңгеймен және екіншіден, квартильдер бойынша бөлінген басқа кәсіпорындардың деңгейлеріне қатысты салыстыруға мүмкіндік береді. Бұл нысанның кәсіпорындар мониторингі саласында шетелдік мамандар тобы еңбегінің нәтижесі болып табылатынын атап өткен жөн, мұны кәсіпорындардың басқа

елдерде өткізілетін пікіртерімдерге тұрақты түрде қатысуын ынталандыру проблемасын шешу маңыздылығы мен қиындығы растап отыр [3].

Кәсіпорындардың мониторинг жүйесіндегі негізгі қаржылық көрсеткіштері (НҚК) кәсіпорындардан алынған кәсіпорын балансы негізінде есептеледі. Бұл ретте, пікіртерім жүргізген сәтте (тоқсанның бірінші айы) кәсіпорында есептік тоқсандық деректердің болмауына байланысты, кәсіпорынның Ұлттық Банкке жіберілетін балансында кәсіпорын баланс көрсеткіштерінің күтілетін мәндерін көрсетеді.

Нақты кәсіпорын үшін қаржылық көрсеткіштердің құрамы кәсіпорынның қалауымен, яғни кәсіпорын үшін орташа салалық деңгеймен және квартильдік бөлу түрінде ұсынылған басқа кәсіпорындардағы деңгеймен қандай көрсеткіштер бойынша салыстыру қаншалықты маңызды болуына байланысты өзгеруі мүмкін.

Егер, мысалы, кәсіпорынның сату рентабельділігінің деңгейі бірінші квартиль шегінде болса, бұл кәсіпорынның пайдасы сала кәсіпорындарының көпшілігімен салыстырғанда төмен екенін, яғни кәсіпорынның бәсекелес позициясы әлсіз екендігін білдіреді. Кәсіпорынға көрсеткішті 2-ші квартильге дейін сәйкес келетін және одан жоғары деңгейге дейін жақсарту жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру қажет.

Қосымшада (РС-ПЗ.2 нысанын қараңыз) К кәсіпорны 2014 жылғы 3-тоқсанда жабу коэффициентін 0,96-ға дейін жақсартты (екінші квартиль шектері 0,72-1,1), алайда көрсеткіш орташа салалық деңгейден (1,31) төмен болып қалуда. Айналым қаражатының айналымдылығы коэффициенті орташа салалық деңгейден жоғары (0,51) және үшінші квартиль шегінде (0,44-0,77), яғни сала кәсіпорындарының жартысына қарағанда жоғары. Осындай жағдай сату рентабельділігі және меншікті капитал рентабельділігі көрсеткіштерімен қалыптасып отыр, олардың деңгейі 3-ші квартильде сала кәсіпорындарының жартысынан жоғары болып отыр, яғни кәсіпорынның бәсекелес ұстанымы жеткілікті түрде жоғары.

Осылайша, РС-ПЗ.1 нысаны К кәсіпорнына өзінің НҚК бойынша бәсекелес позициясын қадағалауға және талдауға және қажет болған кезде оны жақсарту жөнінде мақсатты түрде шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

3-бөлім. «Сатылған өнімнің рентабельділігін және кәсіпорынның меншікті капиталын факторлық талдау - РС-Пф нысаны» кәсіпорынның сату рентабельділігінің және меншікті капиталының рентабельділігінің сандық бағалауды және үлесін талдауды қамтиды. Осы мақсаттарда әдебиетте Дюпон формуласы ретінде белгілі талдаудың екі және үш факторлық талдау үлгісі пайдаланылды [4]. Екі факторлы үлгі кәсіпорынның сату рентабельділігіне негізгі факторлардың – сату көлемі өзгеруінің, өнімге бағаның және өнімді сатудың өзіндік құқының өзгеруінің әсерін сандық бағалау үшін пайдаланылады. Үш факторлы үлгі меншікті капиталдың рентабельділігіне үш негізгі фактор – сату рентабельділігінің, активтердің айналымдылығының (ресурс берудің) және қаржылық тәуелсіздік коэффициентінің әсерінің сандық бағалауы үшін пайдаланылады.

РС-Пф нысаны бойынша қосымшада К кәсіпорны бойынша Дюпон үлгісі бойынша эксперименталдық есептердің нәтижелері келтірілді: 2014 жылғы 3-тоқсанда К кәсіпорнының сату рентабельділігі 1,7%-ға сату көлемінің төмендеуінен теріс әсері және өнімді сатудың өзіндік құнының төмендеуінің оң әсері нәтижесінде төмендеді. Меншікті капитал рентабельділігінің төмендеуі факторлардың жиынтық әсерінің есебінен орын алды: теріс – активтердің айналымдылығы және сату рентабельділігі және оң – қаржылық тәуелсіздік коэффициенті.

4-бөлім. Кәсіпорынның қаржылық жай-күйін жалпы бағалау (рейтинг) - РС-Пр нысаны» кәсіпорынның интеграцияланған көрсеткішінің (рейтингінің) бағасын көрсетеді, ол негізгі қаржылық көрсеткіштердің орташа алынған мәні ретінде есептеледі.

Қосымшада топтар бойынша жіктелген, кәсіпорынның өтімділігі мен төлем жасау қабілеттілігін, іскерлік белсенділігін, капиталының құрылымын және рентабельділігін сипаттайтын осы коэффициенттердің құрамы келтірілген.

Кәсіпорын рейтингі ТТАТ-та РС-Пр нысанында РС-ПЗ.2 нысанындағы қаржылық коэффициенттерді ұсыну сияқты көрсетіледі. Бұл ретте рейтингтің тоқсан сайынғы серпіні график түрінде қосымша көрнекі бейнеленеді, ал негізгі қаржылық көрсеткіштердің факторлар ретінде (оң «+» немесе теріс «-») нақты үлесі нысанның төмен бөлігінде сол жақтағы кестеде көрсетіледі.

Осылайша, кәсіпорынның тоқсан сайын тұтастай алғанда өзінің бәсекелес позициясын өзгертуді талдауға және осы өзгеріске көп дәрежеде әсер еткен факторлардың үлесін бағалауға мүмкіндігі бар.

2014 жылғы 3-тоқсанда К кәсіпорнының рейтингі айтарлықтай жақсарды (2-тоқсандағы 1,4-тен 1,7 деңгейге дейін), бірінші кезекте қаржыландыру деңгейі, айналым қаражатының айналымдылығы және сату рентабельділігі сияқты көрсеткіштердің оң әсері есебінен жақсарды.

Қорытындылай келе, ТТАТ дайындау жеделдігіне және сапасына әсер ететін технологиялық және ұйымдық сипаттағы екі маңызды факторды атап өтейік. Біріншіден, бұл кәсіпорындардың пікіртерім нәтижелерін жинақтау процестерін автоматтандыру (дерекқордағы көрсеткіштердің уақытша қатарлары түрінде) және талдамалық материалдарды кейінгі қалыптастыру. Осыған орай, мониторингтің ұйымдық құрылымына сәйкес «Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингі» автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйесі құрылды, оған Ұлттық Банктің орталық аппараты мен аумақтық филиалдарының осы жұмыс бағытында жұмыс істейтін қызметкерлерінің автоматтандырылған жұмыс орындары кіреді.

Екіншіден, егер пікіртерімдерге оның негізгі бәсекелестері тартылса, кәсіпорынның мониторингке қатысуға қызығушылығын айтарлықтай арттыруға болады. Бұл жағдайда кәсіпорынның өз бәсекелес позициясын барынша нақтырақ айқындауға және ТТАТ-ты пайдалана отырып, оның өзгеруін қадағалауға мүмкіндігі болады.

Әдебиеттердің тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Директорлар кеңесінің 2013 жылғы 24 сәуірдегі № 130 қаулысымен бекітілген Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингін дамытудың 2013-2017 жылдарға арналған тұжырымдамасы;
2. Г.Хубер, З.Шенхерр и др. Конъюнктурные исследования экономики: теоретические основы и опыт использования, Алматы, 2006;
3. И.А. Моргачева и др. Организация мониторинга предприятий в Банке России, Москва, 2000;
4. В.В. Ковалев. Финансовый анализ: методы и процедуры. – М.: Финансы и статистика, 2005.

**Кәсіпорындар мониторингінің қатысушысына таратылатын
талдамалық ақпарат топтамасы (ТТАТ)**

П КӘСІПОРНЫ	
--------------------	--

Сала	Тау-кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді игеру
Өңір	Экономика бойынша барлығы

Талдамалық материалдар құрамында:

1. Саладағы экономикалық конъюнктураның өзгеруі – РС-ПЗ.1 нысаны
2. Кәсіпорынның қаржылық көрсеткіштерін салалық салыстыру – РС-ПЗ.2 нысаны
3. Кәсіпорын рентабельділігі көрсеткіштерінің факторлық талдауы – РС-Пф нысаны
4. Кәсіпорынның қаржылық жай-күйін жалпы бағалау (рейтинг) – РС-Пр нысаны.

Анықтама үшін:

Көрсеткіш	2014 ж. 1-тоқсан	2014 ж. 2-тоқсан	2014 ж. 3-тоқсан
Сала бойынша кәсіпорындар саны - барлығы	261		
оның ішінде мониторингке қатысушылар	159	160	162
Сала бойынша өнімді сатудан түскен кіріс, млн. теңге	2,76	2,74	2,68
оның ішінде мониторингке қатысушылар бойынша	2,47	2,36	2,37
үлесі %-бен	89,5	86,1	88,4

Саланың құрамында мынадай мониторингке қатысушы кәсіпорындар:

1-кәсіпорын	Қызылорда облысы
2-кәсіпорын	Қызылорда облысы
3-кәсіпорын	Қостанай облысы
4-кәсіпорын	Ақтөбе облысы
...	

1. Саладағы экономикалық конъюнктураның өзгеруі

**РС-ПЗ.1
нысаны**

1.1. Кәсіпорындардың дайын өніміне сұраныс конъюнктурасы

№	Кәсіпорындардың жауаптары, %	2014ж. 2-тоқ.	2014ж. 3-тоқ.
1	Ұлғаюы	15,0	19,4
2	Өзгермеуі	69,4	58,1
3	Төмендеуі	15,6	4,4
4	1-бет –3-бет	-0,6	15,0
5	Диффузиялық индекс *	49,7	57,5

1.2. Кәсіпорындардың дайын өнімінің бағасының өзгеруі

№	Кәсіпорындардың жауаптары, %	2014ж. 2-тоқ.	2014ж. 3-тоқ.
1	Ұлғаюы	28,1	13,1
2	Өзгермеуі	61,3	58,8
3	Төмендеуі	10,6	5,6
4	1-бет –3-бет	17,5	7,5
5	Диффузиялық индекс *	58,8	53,8

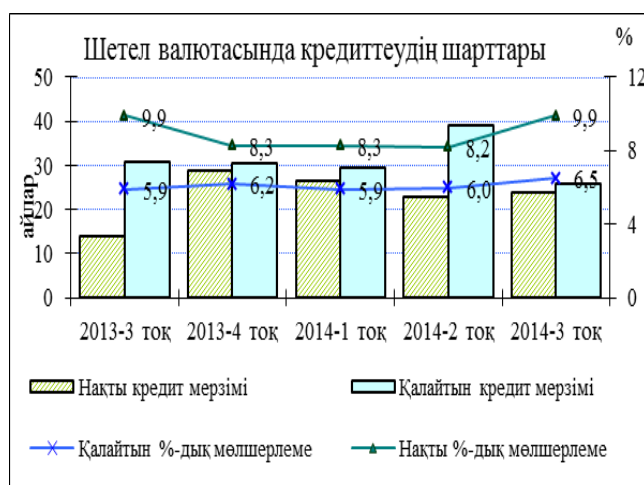
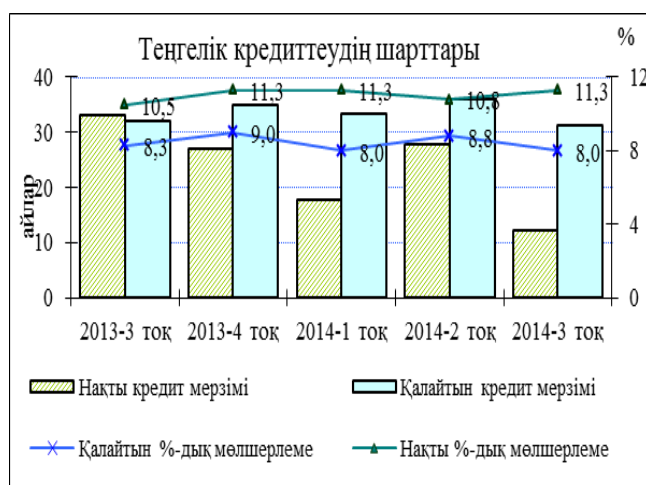

1.3. Кәсіпорындар сатып алған шикізат пен материалдар бағасының өзгеруі

№	Кәсіпорындардың жауаптары, %	2014ж. 2-тоқ.	2014ж. 3-тоқ.
1	Ұлғаюы	56,3	39,2
2	Өзгермеуі	42,4	37,3
3	Төмендеуі	1,3	0,0
4	1-бет –3-бет	55,1	39,2
5	Диффузиялық индекс *	77,5	69,6

1.4. Кредиттеу талаптары:

* Диффузиялық индекс сала бойынша қарастырылып отырған көрсеткіштің өзгеру серпінін сипаттайтын жалпы индикатор болып табылады. «Ұлғаю» жауаптарының және «өзгеріссіз» жауаптарының жартысының сомасы ретінде есептеледі. Егер оның мәні 50 деңгейінен жоғары болса, ұлғайғанын, егер 50-ден төмен болса, онда өткен тоқсанмен салыстырғанда азайғанын білдіреді. Әлемдік практикада қолданылады.

2. Кәсіпорынның негізгі қаржылық көрсеткіштерін салалық салыстыру

РС-ПЗ.2 нысаны

	2014ж. 1-тоқ.	2014ж. 2-тоқ.	2014ж. 3-тоқ.
--	---------------	---------------	---------------

Ағымдағы өтімділік коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

Квартиль: 25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	1,50	
0,82	1,19	2,25
	2,50	

	0,76	
0,76	1,09	1,98
	1,56	

	0,96	
0,72	1,10	1,73
	1,31	

Жалпы төлем қабілеттілігінің коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	1,73	
1,00	1,36	2,15
	1,96	

	1,57	
1,00	1,35	2,07
	1,68	

	1,70	
1,00	1,18	1,79
	1,45	

Өзін өзі қаржыландыру деңгейі

Кәсіпорындағы мәні

Квартиль: 25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	42,1	
2,0	33,7	61,6
	32,3	

	36,4	
1,6	33,8	63,0
	30,4	

	41,2	
8,4	40,5	69,9
	38,6	

Активтердегі айналым қаражатының үлесі

Кәсіпорындағы мәні

Квартиль: 25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	41,7	
28,4	44,2	71,0
	48,4	

	36,8	
29,5	46,8	73,4
	49,8	

	39,1	
30,1	50,2	75,2
	50,8	

Активтердің айналымдылық коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

Квартиль: 25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	0,27	
0,06	0,15	0,26
	0,18	

	0,23	
0,09	0,18	0,31
	0,24	

	0,22	
0,09	0,18	0,29
	0,21	

Айналым қаражатының айналымдылық коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

Квартиль: 25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	0,64	
0,16	0,41	0,66
	0,51	

	0,61	
0,19	0,47	0,77
	0,55	

	0,57	
0,25	0,44	0,77
	0,51	

Сату рентабельділігі, %

Кәсіпорындағы мәні

Квартиль: 25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	46,3	
18,3	38,4	66,6
	41,3	

	45,2	
18,2	35,0	60,2
	38,1	

	43,5	
18,0	33,2	49,5
	33,8	

Меншік капиталының рентабельділігі, %

Кәсіпорындағы мәні

Квартиль: 25% - 50% -75%

Сала бойынша орташа мәні

	22,1	
8,3	15,0	38,0
	22,5	

	21,2	
7,4	14,1	38,6
	20,2	

	19,2	
7,2	12,1	34,9
	18,4	

Меншік капиталының рентабельділігімен алынған мысалдың түсіндірмесі:

Кәсіпорынның көрсеткіші
22,1-ге тең

Саланың 25% кәсіпорының
көрсеткіші 8,3-тен төмен

Сала бойынша көрсеткіштің орташа деңгейі -
22,5

	22,1	
8,3	15,0	38,0
	22,5	

75% кәсіпорынның көрсеткіші
38,0-ден төмен

50% кәсіпорынның
көрсеткіші 15,0-ден төмен

3. Кәсіпорынның сатқан өнімі және меншік капиталы
рентабельділігінің факторлық талдауы

РС-ПФ нысаны

Көрсеткіштер		2014ж. 1-тоқ.	2014ж. 2-тоқ.	2014ж. 3-тоқ.
Сату рентабельділігі	%	46,3	45,2	43,5
Сату рентабельділігінің өзгеруі - барлығы	тармақша	0,3	-1,1	-1,8
оның ішінде факторлар есебінен:				
–сату көлемі мен бағаның өнімге әсері	–“–	-3,2	-6,1	-2,7
–сатылған өнімнің өзіндік құнының әсері	–“–	3,5	5,0	0,9
2014 жылғы 3-тоқсанда сату рентабельділігі (СР): өзіндік құнның төмендеуінің әсерінен 0,9%-ға ұлғайды, алсату көлемі мен бағасының әсерінен 2,7%-ға азайды, нәтижесінде 43,5% құрай отырып, 1,8%-ға азайды.				
Меншік капиталы рентабельділігінің талдауы				
Көрсеткіштер		2014ж. 1-тоқ.	2014ж. 2-тоқ.	2014ж. 3-тоқ.
Меншік капиталының рентабельділігі	%	22,1	21,2	19,2
Тоқсандағы өзгеріс - барлығы	тармақша	-4,4	-0,9	-2,1
оның ішінде факторлар есебінен:				
– сату рентабельділігінің әсері	–“–	0,2	-0,5	-0,8
–ресурстың қайту (активтер айналымдылығының) әсері	–“–	-3,4	-0,4	-1,8
– қаржылық тәуелсіздік коэффициентінің әсері	–“–	-1,1	0,0	0,5
2014 жылғы 3-тоқсанда меншік капиталының рентабельділігі (МКР) 2-тармақшаға 19,2%-ға дейін төмендеді. Бұл ретте МКР: 1) сату рентабельділігінің төмендеуі есебінен 0,8 тармақшаға төмендеді; 2) активтер айналымдылығының азаюы есебінен 1,8 тармақшаға төмендеді; 3) қаржылық тәуелсіздік коэффициентінің өсуі есебінен 0,5 тармақшаға ұлғайды.				

РС-Пр
нысаны

5. Кәсіпорынның қаржы-экономикалық әлеуетін жалпы бағалау (рейтинг*)

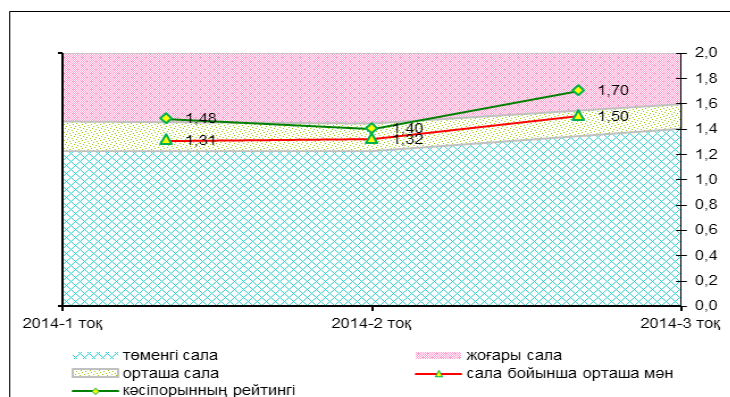
	2014ж. 1-тоқ.	2014ж. 2-тоқ.	2014ж. 3-тоқ.
--	---------------	---------------	---------------

3.1. Кәсіпорын рейтингін кварталдық салыстыру (бәсекелестік позицияны бағалау үшін)

Кәсіпорын рейтингін бағалау	1,48			1,40			1,70		
25% - 50% -75%	1,23	1,29	1,42	1,22	1,31	1,42	1,39	1,49	1,66
Сала кәсіпорындары бойынша рейтингтің орташа деңгейі	1,31			1,32			1,50		
Саланың піріктерім жүргізілген кәсіпорындарының саны	109			108			63		

Кәсіпорын рейтингінің өзгеруінің графикалық иллюстрациясы

2014 жылғы 3-тоқсанда кәсіпорындардың рейтингі және сала кәсіпорындарының орташа рейтингі айтарлықтай ұлғайды, бұл ретте кәсіпорын рейтингі орташадан 4-квартильге сәйкес келетін жоғары салаға өтті.

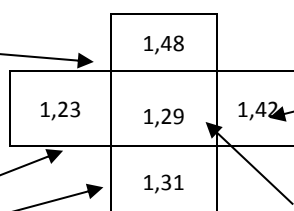

3.1-ге түсіндірме:

Кәсіпорындардың рейтингтік бағасы 1,8-ге тең

Сала кәсіпорынының 25%-ның 1,23-тен төмен

Сала кәсіпорындары рейтингінің орташа деңгейі - 1,31

кәсіпорындардың 75%-ның рейтингі 1,42-ден төмен

кәсіпорындардың 50%-ның рейтингі 1,29-дан төмен

3.2. Факторлардың кәсіпорындар рейтингіне әсер етуінің талдауы*: жағымды (+), жағымсыз (-)

Көрсеткіштің атауы	қалыпты деңгей	2014ж1-тоқ.		2014ж2-тоқ.		2014ж3-тоқ.	
Кәсіпорынның рейтингі		1,48		1,40		1,70	
Қаржылық коэффициенттердің рейтингке әсері							
Өтелу коэффициенті	1.2-1.5	1,50	+	0,76	-	0,96	-
Жалпы төлем қабілеттілігінің коэффициенті	2.0-2.2	1,73	-	1,57	-	1,70	-
Өзін өзі қаржыландыру деңгейі	> орташа мәні	0,42	+	0,36	+	0,41	+
Активтердегі айналым қаражатының үлесі	> орташа мәні	41,7	-	36,8	-	39,1	-
Активтердің айналымдылығы	> орташа мәні	0,27	+	0,23	-	0,22	+
Айналым қаражатының айналымдылығы	> орташа мәні	0,64	+	0,61	+	0,57	+
Сату рентабельділігі	> орташа мәні	46,3	+	45,2	+	43,5	+
Меншік капиталының рентабельділігі	> орташа мәні	22,1	-	21,2	+	19,2	+

*) Кәсіпорынның рейтингі– сала кәсіпорындарының қаржылық коэффициенттердің (факторлардың) негізінде құрылған композитті индикатор

Қазақстанда қадағаланбайтын экономиканы өлшеу

Қалымбетов А.С. – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаменті Экономикалық зерттеулерді басқармасы департаментінің жетекші маман-талдаушысы

Қадағаланбайтын экономика феноменіне қызығушылық аз емес. Бұл термин түрлі себептермен тұрақты статистикалық зерттеуге кірмейтін қызмет түрлерін сипаттау үшін пайдаланылады. Оның себептерінің бірі қызметтің формальды емес сипатта болуына байланысты, сондықтан формальды емес экономиканы зерттеуге келмейді, ол бәлкім өндірушінің заңды қызметті жасырғысы келетінінен немесе қызмет заңсыз болуынан болар.

Мақала Қазақстанның үй шаруашылығында қадағаланбайтын экономиканы өлшеу мәселелерін талқылау қамтылған. Кейбір елдерде қадағаланбайтын экономика жалпы экономиканың едәуір бөлігін қамтуы мүмкін, оны жекелей тану қиынға соқса да қадағаланбайтын экономиканың нәтижелерінен тұратын жалпы өндірісті бағалауды анықтаған өте маңызды.

Қадағаланбайтын экономиканы өлшеуге (бұдан әрі – ҚЭ) кейбір жарияланымдар, оның ішінде «Қадағаланбайтын экономиканы өлшеу» нұсқауы (бұдан әрі – Нұсқау) [1]. Нұсқаудан белгілі болып отырғандай, экономикалық қызметті «жан-жақты қамту» өлшемін қамтамасыз етуге негізгі көңіл бөлінген. Дегенмен, шоттардың толық қамтылуына ықпал ететін факторлар ҚЭ анықтамасы арқылы түсіндірген ыңғайлы.

Сонымен, ҚЭ мынадай топтарға бөлінеді: көлеңкелі, заңсыз, формальды және меншікті тұтынуы үшін үй шаруашылықтары қолданылатындар. Сондай-ақ ҚЭ жинау бағдарламасында негізгі деректердің жеткіліксіздігі салдарынан ескерілмеуі мүмкін. Осы топтар ҚЭ проблемалы салаларына жатады. Нұсқаудың анықтамасы бойынша деректері жоқ қызмет түрлері бір немесе бірнеше проблемалы салаларға тиесілі болуынан, жиналып келіп олар қадағаланбайтын экономиканы құрайды.

Проблемалы салалардың осы талдауда сипатталу тәртібі олардың салыстырмалы маңыздылығына сәйкес келмейді. Атап айтқанда, көлеңкелі экономикаға кәсіпорындар салықты төлеуден жалтару үшін кірістің бір бөлігін немесе түгелдей көрсеткісі келмейтін, еңбек нормасын, көшу туралы тәртібі бұзатын кез келген қызмет түрі жатады. Сондай-ақ көлеңкелі экономикаға жұмыссыздық бойынша жәрдемақыны алдау арқылы алу үшін өздерін жұмыссыз деп қабылдайтын өз бетінше жұмыспен айналысушылар жатады.

Заңсыз экономика заңмен тыйым салынған қызмет, мысалы есірткіні өндіру және тарату немесе мысалы лицензиясыз заңдық кеңес беру сияқты ресми рұқсатсыз жүзеге асырылатын қызмет түрлері. Бұл ретте осындай өндірістің нәтижесінде шығарылған және нақты сұраныс бар тауарлар және қызметтер (басқаша айтқанда, өзара келісушілік бар) экономикалық қызмет өлшемінде қамтылуы тиіс. СНС-93 сәйкес қызметтің заңсыздығы емес, өндіріс саласының шегінен алып тастау үшін критерийі, өзара келісушілік болмауы болып табылады [2]. Ұрлықты шығару және қосымша құнға ешқандай әсер етпейтін бөлу операциясының мысалы ретінде келтіруге болады.

Одан басқа проблемалы салалар қиылыспайды деген жөн. Атап айтқанда, көлеңкелі және заңсыз экономиканың арасындағы айырмашылық білінбейді. Мәселен, егер қандай да бір өндіріс қауіпсіздіктің белгілі бір нормаларын, санитарлық нормаларды және басқа стандарттарды бұзса, онда ол заңсыз деп анықталуы мүмкін. Осылайша, салық төлеуден жалтару өздігінен қылмыс болып табылады.

Формальды емес экономиканың халықаралық анықтамасы 1993 жылы Еңбек нарығы статистикасының 15- Халықаралық Конференцияның шешімімен (бұдан әрі – 15-

ЕСХК) формальды емес сектордың айналысуы статистикасына қатысты [3]: «Формальды емес сектор тауар өндіру мен қызмет көрсетумен айналысатындар үшін айналысуды қамтамасыз ету және табыстың негізгі мақсатымен оларды өндіру мен қызмет көрсетумен айналысатындардың жиынтық бірлігі ретінде сипатталуы мүмкін. Әдетте бұл бірліктер еңбекке бөлуі әлсіз білінген немесе бөлінген төмен ұйымдастыру кезінде қызметті жүзеге асырады және капитал өндіріс факторы және аздаған мөлшерде. Еңбек қатынастары, егер олар бар болса, көптеген жағдайда байланыстарда немесе жеке немесе серіктестік қарым-қатынастарда тұрақсыз айналысуға негізделеді, формальды кепілдіктермен шарттық қатынастарға қарағанда».

Формальды емес экономиканың және заңсыз өндірістерден қалайша ерекшеленеді? Формальды емес сектордағы қызметтің көптеген түрлері әбден заңды. Формальды емес экономика мен көлеңкелі сектордың арасындағы ерекшелік мынада. Формальды емес сектордың кейбір кәсіпорындары заңды тіркеуге тұрғысы келмейді немесе лицензиясыз жұмыс істегісі келеді (көлеңкеде қалғысы келеді), сөйтіп, өндірістің шығасыларын азайтқысы келеді.

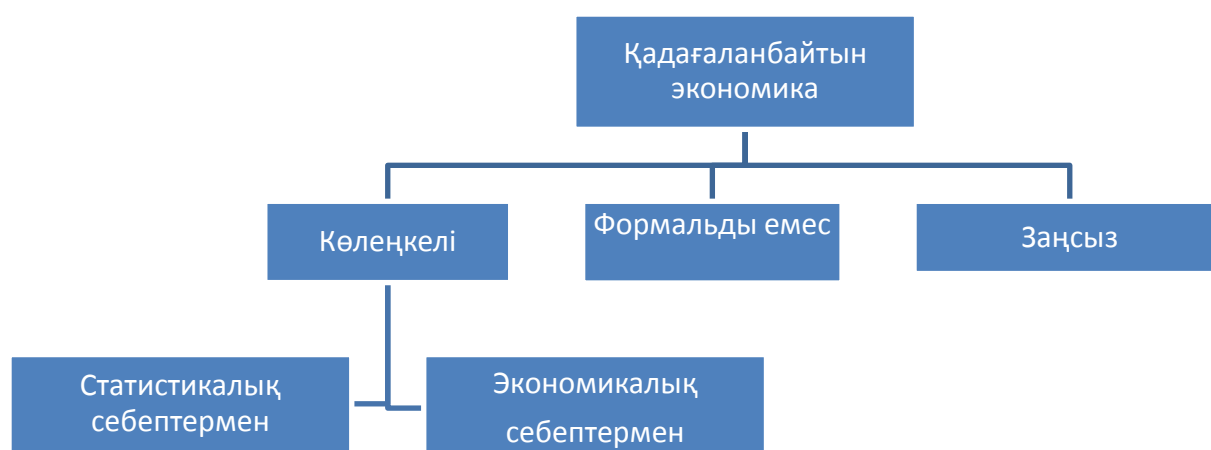
15-ЕСХК шешімі бойынша корпорацияланбаған үй шаруашылықтары иелерінің меншікті пайдалануы үшін ғана жүзеге асыратын тауарларды өндіруі мен қызмет көрсетуі, өсімдік және мал шаруашылығынан тұрады немесе меншікті пайдалануға арналған басқа өнімді шығарудан тұрады. Бұл санатқа меншікті үйлерді салу және меншікті пайдалану үшін негізгі капиталдың басқа да жинақтары, тұрғаны үшін пәтерақы алу мен үйдегі өзге де қызметтер.

Деректерді жинау бағдарламасындағы кемшіліктердің салдарынан ескерілмеген өндіріс экономикалық көлеңкелі өндіріспен салыстырғанда статистикалық жүйедегі кемшіліктерден ескерілмеген болып саналатын экономикалық қызмет түрлерін қамтиды. Сөйтіп, кейде оны статистикалық көлеңкелі өндіріс деп атайды.

ҚЭ қарапайым қосудымен өлшенуі үшін мүмкіндігінше топтар қиыспауы және толық болуы тиіс. Жоғарыда атап айтылғандай, ҚЭ проблемалы салалары өзара қиылыспайтын болып табылмайды, сондықтан әр елде әр елде оларды кейбір белгілері (түрлері) бойынша тануға көмектесетін талдау негізі бар¹.

Қазақстандық талдау негізіне сәйкес ҚЭ негізгі проблемалы салалары мына түрлер бойынша топталады (сурет 1).

1-сурет

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

¹ ОЭСР және басқаларды, 2002 аналитикалық негіздердің түрлерінің спектрі туралы толық ұсынымды алу үшін қараңыз.

Қазақстандық аналитикалық негізде тауарларды өндіру және қызмет көрсету иелерінің меншікті пайдалануы үшін корпорацияланған үй шаруашылықтары жүзеге асыратын ең алдымен ҚЭ «формальды емес» түрі бойынша есептеуге жатады, екіншіден ҚЭ «заңсыз» түрі бойынша есептеу жүзеге асырылмайтынын атап өткен жөн. Алайда, 2013 жылы Қазақстанда қадағаланбайтын экономиканы есептеуді жетілдіру бойынша жұмыс тобын құрумен Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті заңсызға жататын қызметтің кейбір түрлері бойынша есептеулерді жүргізе бастады.

2013 жылы Статистика комитеті мынадай заңсыз қызмет түрлері бойынша бағалау жасалған болатын:

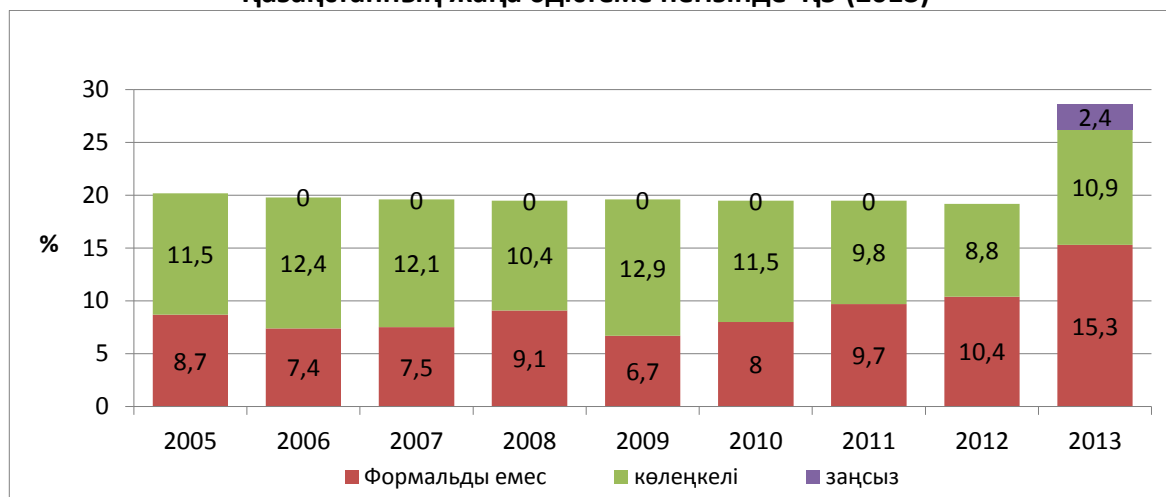
- заңсыз тауарларды (есірткілерді өндіру және тарату) өндіру және тарату;
- заңсыз қызмет көрсету (жезөкшелік);
- арнайы рұқсаты жоқ өндірушілердің заңды тауарды және қызмет көрсетуі (алкогольді өнімді өндіру);
- жалған тауарларды шығармашылық түпнұсқалардың авторландырылмаған көшірмесін өндіру және сату;
- браконьерлік (ағашты заңсыз кесу, заңсыз аң аулау, заңсыз балық аулау);
- контрабанда.

Жалпы Қазақстанда ЖІӨ қатысты ҚЭ көлемі соңғы 15 жыл ішінде азайған. «Қазақстан Республикасының Ұлттық шоттары» статистикалық жинақта болатын ҚЭ статистикалық деректері (Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті) [4-6], ҚЭ-нің көлемі ЖІӨ қатысты 1998 бен 2012 жыл аралығында 30,2%-дан 19,2%-ға едәуір төмендеген. Деректерді талдау ҚЭ едәуір үлесін тұрақты құрайтын, салалар бөлігінде төрт бөлігі бар: 1) ауыл, орман және балық шаруашылығы, 2) көтерме және бөлшек сауда, автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу, 3) жылжымайтын мүлікпен операциялар әрі 4) көлік және қоймаға қою (1-қосымша).

2014 жылғы 18 тамыздағы брифинг барысында Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің төрағасы Қазақстандағы ҚЭ көлемі 2013 жылы ЖІӨ қатысты 28,6% болғанын айтып өтті (бұл 2012 жылғы осындай көрсеткішпен салыстырғанда едәуір өскен). Бұл бағалау Қадағаланбайтын экономика көлемін бағалаудың жаңа әдістемесі² негізінде жасалғанын атап өткенін жөн, 2013 жылы бағалау ҚЭ бағалауға заңсыз экономика есептеу енгізілген ЖІӨ 2,4%-ды құрады [7]. Бұл ретте формальды емес сектордың мөлшері 2012 жылғы 10,4%-ға ЖІӨ қатысты 2013 жылға қорытындысы бойынша 15,3%-ға өсті. Одан басқа, көлеңкелі экономиканың үлесін – жылына 8,8%-дан 10,9%-ға дейін өсті. 2-суретте 2005-2012 жыл аралығында 2013 жылы жаңа әдістемені пайдаланумен есептелген ҚЭ көлемімен салыстырғанда қадағаланбайтын экономика көлемінде формальды емес және көлеңкелі өндірістің үлестерін суреті келтіріледі.

²ҚР ҰЭМ Статистика комитеті төрағасының 2014 жылғы 19 қарашадағы № 55 бұйрығымен бекітілген

Қазақстанның жаңа әдістеме негізінде ҚЭ (2013)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Қазақстанда ҚЭ өлшеуді жетілдіру

2015 жылы Статистика комитеті «2012-2016 жылдарға ұлттық статистикалық жүйе нығайту» жобасын іске асыру шеңберінде статистика бойынша қадағаланбайтын экономиканы бағалауды жетілдіру бойынша іс-шараларды жүргізуді жалғастыру жоспарланады. Бұл халықаралық сарапшылардың ұсыныстарын және қадағаланбайтын экономиканы есептеуде оң нәтижелерге қол жеткізген елдердің тәжірибесін ескере отырып әдіснамалық тәсілдер пысықталатынын білдіреді.

Бұл жұмыста статистика органдарының қызметкерлері, сондай-ақ Қазақстандағы қадағаланбайтын экономика көлемін нақты бағалауды алу мақсатында құрылған қадағаланбайтын экономика есептерін жетілдіру жөніндегі жұмыс тобының мүшелері болып табылатын мүдделі мемлекеттік органдар, оның ішінде Ұлттық Банк қатысады.

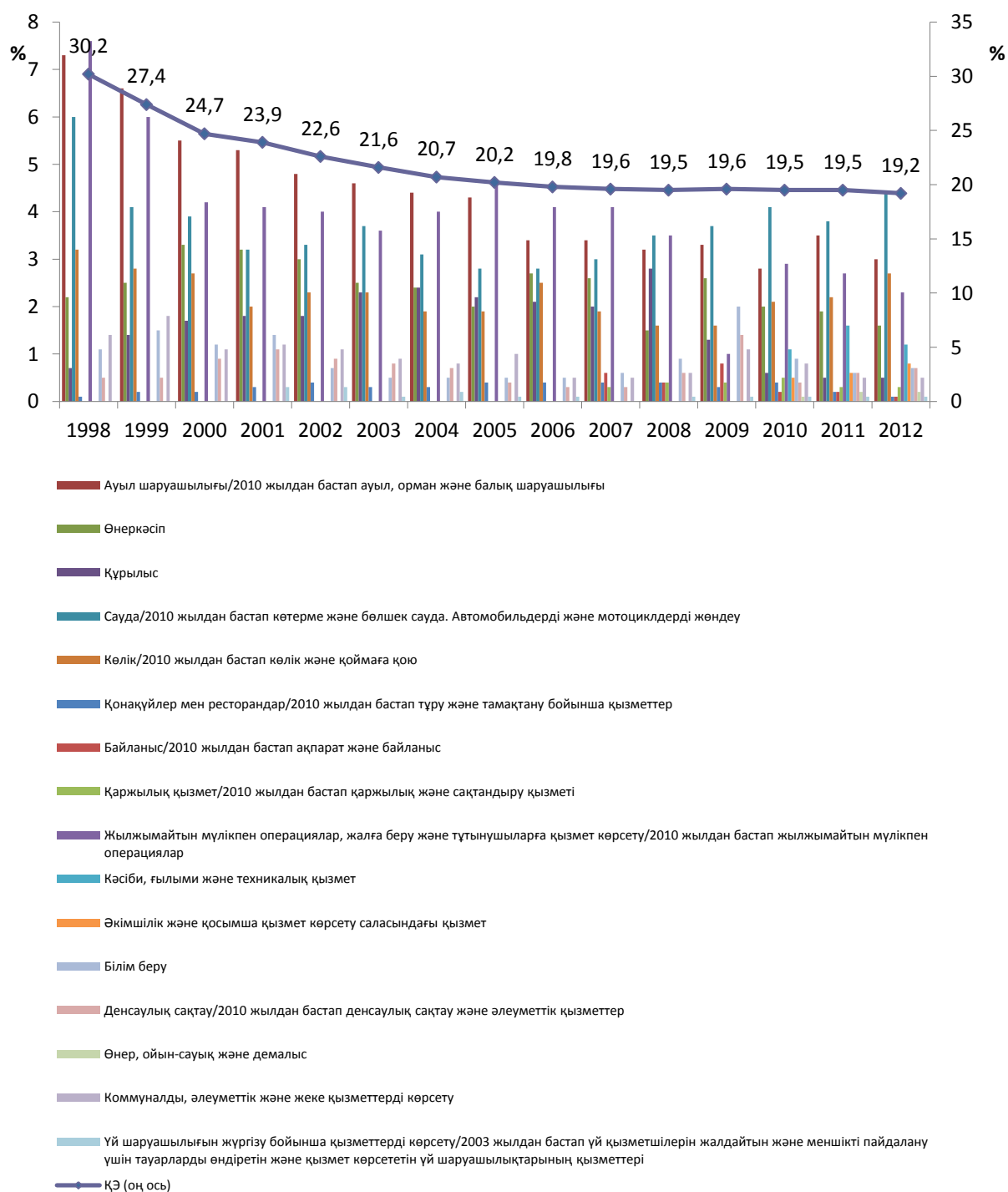
Қорытындылай отырып, қадағаланбайтын экономиканы өлшеу елдің апы экономикасының жан-жақты көрінісін қамтамасыз ету ниетіне байланысты екенін атап айтқан жөн. Бұл ретте, белгілі бір елге тән аналитикалық негіздердің әрқайсысы шектеулі болады, оның ішінде қадағаланбайтын экономика топтарының арасындағы шекараларды ажырату қиын және тәжірибе жүзінде белгілеу оңай емес. Сөйтіп, қазақстандық статистикалық жүйесінен көлеңкелі және заңсыз өндірістің, сондай-ақ еліміздің ерекшеліктерін ескере отырып формальды емес сектор өндірісінің ауқымын озық дәрежеде белгілеуге мүмкіндік болатын аналитикалық негіз таңдалуы немесе белгіленуі тиіс.

Әдебиеттердің тізімі:

1. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Халықаралық валюта қоры, Халықаралық еңбек ұйымы және ТМД Статкомитеті (2002), Қадағаланбайтын экономиканы өлшеу бойынша нұсқау, ОЭСР, Париж;
2. Еуропалық Қауымдастық Комиссия – Евростат, Халықаралық валюта қоры, Халықаралық еңбек ұйымы және ТМД Статкомитеті, Біріккен ұлттар ұйымы және Дүниежүзілік Банк (1993), Ұлттық шоттар жүйесі 1993, ISBN 92-1-161352-3, Брюссель/Люксембург, Нью-Йорк, Париж, Вашингтон;

3. Халықаралық еңбек ұйымы (1993), Формальды секторда айналысу статистика жататын резолюциясы, Еңбек статистиктерінің 15-халықаралық конференциясы, қаңтар, Женева;
4. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі (2004), Қазақстан Республикасының ұлттық шоттары 1998-2002, Алматы;
5. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі (2009), Қазақстан Республикасының ұлттық шоттары 2003-2007, Астана;
6. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі (2014), Қазақстан Республикасының ұлттық шоттары 2008-2012, Астана;
7. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті (2014), Қадағаланбайтын экономика көлемін бағалау әдістемесі, №55, 19 ноябрь, Астана.

Қазақстанның ҚЭ (формальды емес және көлеңкелі)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті,
Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығының GlobalFinancialCentresIndex әлемдік рейтингінде алатын орны

Белонио С.М. – Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығын және исламдық қаржыландыруды дамыту департаментінің бас маманы

Мақалада қаржы орталықтарының рейтингі және Алматы қаласының жаһандық қаржы орталықтарының (GlobalFinancialCentresIndex) индексінде алатын орны жөнінде талдамалық ақпарат берілген.

Кез-келген дамыған қоғамның қазіргі таңдағы өмірі рейтингтермен тығыз байланысты. Мүмкін, оны біз бастапқыда жете ұғына бермейміз, алайда күнделікті өмірдегі мысалдарға сүйенсек, рейтингтердің маңыздылығын түсінуге болады. Мәселен, бала мектеп табалдырығын аттамас бұрын ата-анасы мектеп, колледж немесе жоғары оқу орындары ішінен лайықты оқу орнын іздестіреді. Мысалы, «Елдің ең үздік 20 жоғары оқу орны» немесе «Қаланың ең үздік 50 мектебін» іздеу барысында бағалау және таңдау рейтингтік жүйесі қолданылады. Аталған мысал өмірдің денсаулық сақтау, жұмыс, демалыс, киім-кешек, тамақ, өнер, қызмет көрсету, тауарлар және тағы да басқа көптеген салаларына қатысты.

Енді қаржы саласын қарастырайық. Кез-келген тұтынушы ақшасын депозитке салмас бұрын кәсіби сарапшының кеңесіне құлақ салады немесе өз бетінше ұйымның қаншалықты тұрақтылығын дәлелдейтін ақпарат іздейді. Ондай көрсеткіштердің біріне халықаралық рейтингтік ұйымдардың кредиттік рейтингін жатқызуға болады.

Қаржы орталығының рейтингін, сондай-ақ оның инвестициялық тартымдылығын InternationalFinancialCentresDevelopmentIndex (IFCDI) және GlobalFinancialCentresIndex (GFCI) сияқты екі рейтинг бойынша анықтауға болады.

IFCDI 2010 жылы іске қосылған және ол 45 халықаралық қаржы орталығын (бұдан әрі – ХҚО) бағалау жүйесі болып табылады, ол XinhuaNewsAgency (Пекин, Қытай) және ChicagoMercantileExchange (CME) Group (Чикаго, АҚШ) компанияларының бірлескен күшімен әзірленген, бұрынғы DowJonesIndexServiceCo, сондай-ақ қазіргі уақытта Standard&Poor'sDowJonesIndexCo компаниясының иесі. IFCDI рейтингі жыл сайын жарияланып тұрады және субъективті сауалнамаға және Xinhua агенттігінің және оның стратегиялық әріптесі ACNielsenGlobalSurvey ақпараты жиынының жаһандық жүйесінің объективті деректеріне негізделген.

IFCDI халықаралық қаржы орталықтарының келесі сипаттамаларын қарастырады:

- қарастырылып отырған ХҚО-дағы қаржы институттарының, халықаралық бизнес субъектілерінің, ірі халықаралық банктер, бағалы қағаздар нарығы субъектілерінің, сақтандырушылардың, эмитенттердің саны;
- халықаралық қаржы нарығы жүйесінің, соның ішінде қор нарығының, облигациялар нарығының, банкаралық кредиттеу, алтын, валюта нарығының даму деңгейі;
- халықаралық қаржы-сауда қатынастарының деңгейі, оның ішінде акциялар шығару мен айналымы, капиталды қарызға алу және кредиттеу;
- инфрақұрылымның даму деңгейі, оның ішінде байланыс желілерінің, жол қозғалысының қауіпсіздігі, қызмет көрсету саласын және т.б. дамыту.

GFCI (GlobalFinancialCentersIndex)¹ 2007 жылғы наурыз айында іске қосылған, Лондондағы штаб-квартирасымен және бүкіл әлем бойынша 300-ден астам қауымдасқан сарапшылары бар Z/YenGroupLimited компаниясы әзірлеген 83 ХҚО-ны рейтингтік

¹ <http://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/fcf-gfci.html>

бағалаудың мамандандырылған әдіснамасы, сондай-ақ сауалнама алынатынның шынайылығы мен жүргізілген сауалнаманы бағалау сапасын қысқа мерзім ішінде анықтай алатын қаржы мамандарының күшті деректер базасы болып табылады.

GFCI Лондон Ситиді басқарушы Corporation of London муниципалдық органы үшін, сондай-ақ Лондон қаржы орталығын талдау және баламалы халықаралық қаржы орталықтарымен салыстырып көрсету мақсатында Z/Yen компаниясының көптеген клиенттері мен әріптестері үшін әзірленеді.

Сондай-ақ, аталған рейтингті шетелдік инвесторлар өз капиталын салуға бағдар ретінде қолданады, себебі рейтинг «бедел» ұғымын білдіреді. GFCI-дің есебі әрбір 6 ай сайын (наурыз және қыркүйекте) шығарылып тұрады және Z/Yen мамандары тоқсан сайын деректерді жаңарту бойынша бірқатар іс-шаралар өткізіп тұрады.

GFCI индексі факторларды бағалаудың екі бағытының ортақ балы арқылы есептеледі, атап айтқанда:

1. Online сауалнама – бұл Z/Yen командасының тұрақты негізде халықаралық қаржы мамандары мен кәсіби инвесторларына пікіртерін жүргізуі. Респонденттерді өздері білетін қаржы орталықтарын бағалауын сұрайды, сондай-ақ олардың осы ХҚО-лардың бәсекеге қабілеттілігі жөнінде түсініктеріне қатысты пікірлерін ескереді. Барлығы 3 000 жуық халықаралық қаржы орталықтары мен кәсіби инвесторларына сұрау жүргізеді, 25 000 астам қаржы орталықтарының бағалауын жинайды.

2. Инструменталдық факторлар (сыртқы факторлар) – бұл Бизнес-орта, Қаржы секторын дамыту, Инфрақұрылым, Адами Капитал және Жалпы бәсекеге қабілеттілік (бедел) 5 негізгі бағыт бойынша анықталатын қаржы орталықтарының бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыратын бірнеше факторлардың тәсілі.

GFCI рейтингін жасау кезінде Z/Yen компаниясының пікірі бойынша қаржы орталықтарының бәсекеге қабілеттілігін көрсететін жария етілетін индикаторлар/индекстер қолданылады. Бұл ретте Z/Yen компаниясы қаржы орталығына баға беру кезінде бәсекеге қабілеттіліктің келесі маңызды салаларын қарастырады:

Бизнес-орта. Салық режимін реттеу, оның тартымдылығы, сыбайлас жемқорлық деңгейі, қатысушылар үшін экономикалық еркіндік дәрежесі және ХҚО-ларда бизнес жүргізу жеңілдігін сипаттайтын басқа факторларды қамтиды (мәселен, аталған салада Әлемдік Банктің «Бизнес жүргізу», «Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі» және т.б. рейтингтер сияқты рейтингтер ескеріледі).

Қаржы секторын дамыту. Қаржылық делдалдық деңгейі, қаржы құралдарының сауда-саттығының көлемі, бір қаржы орталығында шоғырланған қаржы ұйымдарының саны (мәселен, «Капиталға қолжетімділік индексі», «Исламдық қаржыландыру» және басқалар).

Инфрақұрылым. Кеңсе үй-жайларының қолжетімдігін, жол-көлік инфрақұрылымының дамығандығын, телекоммуникациялық арналардың жылдамдығы мен сапасын, қауіпсіздіктің жалпы деңгейін (мәселен, «Бейбітшілдіктің жаһандық индексі», «Әлемдегі экономикалық еркіндік», «Телекоммуникациялық инфрақұрылым индексі», «Қала инфрақұрылымы» және басқалар) бағалау жүргізіледі.

Адами капитал. Білікті қызметкерлерге деген қолжетімділікті, олардың ұтқырлығын, тікелей қаржы орталығының аумағында бизнес-білім алу мүмкіндігі және адами капиталды дамытуды (мәселен, «Адами капитал индексі», «Әлемдік дағдылар индексі», «Тілдік әр түрлілік индексі» және т.б. рейтингтер) бағалау жүргізіледі.

Жалпы бәсекеге қабілеттілік (бедел) Қаржы орталығының қатысушысы болу тартымдылығына жанама әсер ететін бағалар деңгейі, қатысушылардың экономикалық көңіл-күйі, қаржы орталығындағы өмір сапасы сияқты түрлі факторлар қарастырылады.

(мәселен, «Бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық индексі», «Халықаралық бақыт индексі» және басқалар).

GFCI-де 105 фактор қолданылады, оның 10-15%-ы GFCI-дің кезекті шығарылымымен жаңартылып отырады. Бұл ретте қандай да бір қаржы орталықтары мен қалалар бойынша позитивті ресми ақпараттың болмауы бағалауға теріс әсер етуі мүмкін, себебі аталған индекстер рейтингке енгізілмейді және тиісінше, балдар қосылмайды. Не болмаса, керісінше, жағымсыз ақпараттың болмауы ХҚО-ны бағалауға жағымды әсер етуі мүмкін және де тиісінше балдар қосады. Жалпы жиынында сыртқы факторлар аралық балды құрайды, оған on-line сауалнаманың бағалары қосылады. 2007 жылдан бастап рейтинг көшбасынан Лондон тұрақты орын алса, 2014 жылдың наурыз айынан бастап рейтингтегі біріншілікті Нью-Йорк қаласы иеленіп отыр. GFCI рейтингінде өңірлер бойынша ХҚО-ларды географиялық бөлу келесі тәртіпте жүргізілді: Еуропа, Азия/Океания, Америка, Таяу Шығыс және Африка мен Оффшорлар. Алайда, 2014 жылғы қыркүйектен бастап рейтингті құрастырушылар қаржы орталықтарын географиялық бөлуді өзгертуді шешті: Батыс Еуропа, Шығыс Еуропа және Орталық Азия, Азия/Океания, Солтүстік Америка, Латын Америкасы, Таяу Шығыс және Африка, Оффшорлар.

GFCI және IFCDI рейтингтерін салыстыру үшін 1 және 2 кестелер келтірілген.

1-кесте

Ең үздік 10 ХҚО-ның рейтингтерін салыстыру

р/ с№	IFCDI		GFCI	
	2013	2012	GFCI'16	GFCI'15
1	Нью-Йорк	Нью-Йорк	Нью-Йорк	Нью-Йорк
2	Лондон	Лондон	Лондон	Лондон
3	Гонконг	Токио	Гонконг	Гонконг
4	Токио	Гонконг	Сингапур	Сингапур
5	Сингапур	Сингапур	Сан-Франциско	Цюрих
6	Шанхай	Шанхай	Токио	Токио
7	Париж	Франкфурт	Цюрих	Сеул
8	Франкфурт	Париж	Сеул	Бостон
9	Чикаго	Цюрих	Бостон	Женева
10	Сидней	Чикаго	Вашингтон Д.С.	Сан-Франциско

1-кестеге сәйкес көшбасшылардың негізгі үштігіне Нью-Йорк, Лондон және Гонконг кіреді.

2-кесте

IFCDI және GFCI рейтингтерін жалпы салыстыру

Көрсеткіштер	IFCDI	GFCI
Іске қосу күні	2010	2007
Шығару жиілігі	Жыл сайын	Әрбір жарты жыл сайын
2014 соңына шығарылымдар саны	4	16
Рейтингтегі ХҚО саны	45	83
Шығару елі	АҚШ және Қытай	Ұлыбритания

Негізгі зерттелетін елдер	БРИКС ²	Англия және Оффшорлар
Сауалнама алынғандар саны	4 856	3 000

Алматы қаласының жетекші қаржы орталығы ретінде кіру міндетін Мемлекет басшысы 2010 жылғы 29 қаңтардағы «Жаңа онжылдық жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты халыққа Жолдауында қойған болатын [1].

Алматы қаласы 2012 жылы «Перспективті қаржы орталықтарының тізімі» аралық рейтингіне (GFCI 11.5) кіргізілгеніне қарамастан, рейтингке «кіру» бойынша жұмыс кезінде GFCI-дің ережесі бойынша Алматы сауалнама тізімінен алынып тасталды, сол себепті тізімде қалу үшін шетелдік инвесторлардың кем дегенде 200 бағалауын не болмаса ресми рейтингке кіру үшін кем дегенде 300 баға жинау қажет болды. GFCI-дің ортақ балын есептеу үшін қажет болған Алматы қаласының кейбір ресми статистикалық деректерінің болмауы да жағдайды одан сайын қиындатты.

GFCI'14-те Алматы сауалнамаға жуықта енгізілген, алайда инвесторлар тарапынан бағалануы жеткіліксіз қала ретінде аталып өтеді.

2013 жылғы қараша айынан бастап Ұлттық Банктің шетелдік әріптестері бойынша деректер жинау жұмысы басталды, олар рейтингтің критерийлері бойынша кәсіби инвесторлар болып табылатын орталық және коммерциялық шетелдік банктердің өкілдері, брокерлер, дилерлер, инвестициялық және сақтандыру ұйымдары және басқалар. Олардың әрбіреуімен түсініктеме жұмыстары жүргізілді, оның шеңберінде Қазақстан Республикасының қаржы орталығының ағымдағы ахуалы және Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығын (бұдан әрі – АӨҚО) дамыту перспективалары туралы ақпарат ұсынылды. Нәтижесінде 350 жуық хат жолданды, оның ішінде респонденттердің тек 10%-ы ғана Алматы қаласына ерекше табыстар тілеген, яғни қалаға барынша жоғары баға бере алады.

GFCI'15-тің қорытындысына сәйкес (2014 жылғы 15 наурыз) рейтингке кіру бойынша 7 жыл көлемінде атқарылған жұмыс ішінде алғашқы рет Алматы қаласы рейтингке енгізілді және 83 ХҚО-ның тізімінде 58-позицияны иеленді және азиялық қаржы орталықтарының арасында 13-ші орынға шықты. Бұл ретте Алматы on-line сауалнаманың респонденттерінің 208 дауысын жинап, олар 629-ға тең болған бағалаудың қорытынды балына кірді. Мысалы, Алматы қаласы Манила, Джакарта, Мумбаи, Москва, Дублин сияқты қаржы орталықтарынан басып озды.

Бұл орайда рейтингке кіру бойынша ХҚО-ға қойылатын талаптардың жылдан жылға күшейтіліп келетінін атап өту қажет. 2014 жылғы сәуірден бастап Ұлттық Банктің шетелдік инвесторлармен жұмысы жалғасатын болады, осы жолы олардың саны 600 артып отыр, оның ішінде 32%-ы Таяу Шығыс елдері мен кейбір Оңтүстік Шығыс Азия елдерінің исламдық қаржыландыру өкілдері болған.

2014 жылғы 23 қыркүйекте Алматы GFCI'16-дағы өз позициясын айтарлықтай жақсартып, 83 ХҚО-ның арасында 43 орынды иеленіп, 15 позицияға көтерілді. Шығыс Еуропа-Орталық Азия өңірінде Алматы Стамбулдан кейін екінші орынды алып отыр. Алматыдан кейін Прага, Варшава, Санкт-Петербург, Будапешт, Москва, Таллин және Афины келеді. Алматы қаласы on-line сауалнама респонденттерінің 240 дауысын жинаған, ол 653 тең болған бағалау қорытындысының балына кірді. GFCI 16- шығарылымында

² БРИКС (ағылш. BRICS) – жылдам даму үстіндегі бес елден тұратын топ: Бразилия (Сан-Пауло), Ресей (Москва), Индия (Мумбаи), Қытай (Шанхай), Оңтүстік Африка Республикасы (Йоханнесбург)

географиялық өңірлер бойынша респонденттердің бағалауының саны (пайызбен) көрсетілген. Мәселен, Батыс Еуропа, Оффшор және Азия/Океанияның респонденттері Алматы қаласының қаржы орталығына аса қолайлы еместігін, ал Солтүстік және Латын Америкасынан, Таяу Шығыс және Африкадан сауалнамаға қатысушылар Алматыға өз қалауларын білдірген.

Заманауи жаһандану жағдайында инвестициялық ресурстар мен қаржылық егемендікті сақтау үшін өткір бәсекелестік байқалып отыр, балама қаржы орталықтарының (халықаралық/өңірлік деңгейлердегі, оншорлық/оффшорлық типтегі) саны жылдам өсіп келеді, олар елге капиталдың айтарлықтай ағынына ықпал етіп, инвестициялық ахуалды жақсартып, салық түсімдерін арттырады және жұмыспен қамтуды қамтамасыз етеді. Осы орайда бәсекеге қабілетті қаржы орталығын құру елдің тұрақты экономикалық дамуын, макроэкономикалық тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің бірден бір маңызды факторы болып табылады, себебі олардың жоғары деңгейде дамуы елге әлемдік нарықтардан шетелдік капитал мен озық технологияларды тарту бойынша мүмкіндіктерді барынша пайдалануға жағдай жасайды.

Алматы қаласының GFCI рейтингінде қаржы орталығы ретіндегі позициясын күшейту мақсатында қаржы орталығын бағалау кезінде бәсекеге қабілеттіліктің Z/Yen компаниясы қарастырып отырған маңызды салаларының барлығын барынша жақсарту, статистикалық деректерді толықтыру қажет. Аталған шаралар барлық мүдделі тараптардың - мемлекеттік реттеушінің, мемлекеттік органдардың және рыноктың қатысуын талап етеді. Сондай-ақ, шетелде қала имиджін үнемі қалыптастыру, қаржы саласына жоғары білікті кәсіби мамандарды тарту, алдыңғы қатардағы ХҚО-лар мысалында ағылшын тіліндегі заңнамалық базаны жақсарту, жеңілдету және қол жетімді ету қажет. Ол үшін ірі қаржы орталықтарын, дамыған елдерден эмитенттер мен инвесторларды тарту қажет.

Жоғарыда аталғандарды қорыта келе, Алматы қаласын GFCI рейтингінде одан әрі жылжыту Қазақстанның инвестициялық тартымдылығына, отандық қаржы рыногының дамуына және жаңа Жібек Жолының қаржы орталығы мен ТМД және Орталық Азиядағы ислам қаржы хабы ретіндегі халықаралық қауымдастықтағы елдің имиджін арттыруға оң әсерін тигізуі мүмкін.

Әдебиеттер тізімі:

1. <http://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/fcf-gfci.html>;
2. http://www.sh.xinhuanet.com/shstatics/images2013/IFCD2013_En.pdf.

Кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін Қазақстанның қаржы секторы үшін практикада қолдану

Серікбаева А.Т. – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаменті кәсіпорындар мониторингі басқармасының бас маман-экономисі

Бұған дейін Ұлттық Банктің кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін пайдалануы оның ақша-кредит саясатына ықпал етуі тұрғысынан қарастырылды. Қазіргі уақытта қаржы реттеушісі ретінде Ұлттық Банк үшін қадағалау функцияларын күшейту, еліміздің қаржы секторының тұрақтылығы және одан әрі дамыту мәселелері де маңызды әрі өзекті болып табылады. Мұндай жағдайда кәсіпорындар мониторингі нәтижелерінің пайдалылығы кеңейтілуі мүмкін, сондықтан да бұл мақалада мониторинг нәтижелерін Қазақстанның қаржы секторы үшін практикада қолдану мүмкіндігін қарастыру ұсынылып отыр.

Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейін тұжырымдамасының (бұдан әрі – Тұжырымдама) негізгі міндеттерінің бірі теңдестірілген экономикалық ортаға қолдау көрсету және экономикадағы кредит тәуекелдерін экономиканың нақты секторының ашықтығын арттыру арқылы төмендету, сондай-ақ қаржы секторының өсу ресурстарын кеңейту, оның ішінде экономиканың қажеттіліктеріне жауап беретін қаржы өнімдерінің есебінен кеңейту болып табылады[1]. Сонымен қатар Тұжырымдаманың міндеттерін іске асыру жөніндегі іс-шаралар Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2014-2018 жылдарға арналған стратегиялық жоспарында¹ қаржы жүйесінің, оның ішінде банк, сақтандыру секторының, бағалы қағаздар нарығының және жинақтаушы зейнетақы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге жәрдемдесу сияқты стратегиялық бағыттар бойынша көзделген.

Қаржы реттеушісі ретінде Ұлттық Банк Қазақстан қаржы секторының қаржылық тұрақтылығы мен орнықтылығын қамтамасыз ету жөніндегі міндетті орындайды: Базель II стандартының екінші құрауышын, банктің кредит тәуекелдерін басқару модельдерін (Internal Ratings-Based Approach) енгізу, эмитенттердің қаржылық жай-күйінің және олардың төлем қабілетінің мониторингін жүргізу, сақтандыру ұйымдарының тәуекелдерін басқару.

Қаржы секторының алдында тұрған міндеттерді іске асыру қатарына бірімсіздікпен банктердің қарыз алушылар ретіндегі клиенттері, мемлекеттік емес бағалы қағаздардың, атап айтқанда инфрақұрылымдық облигациялардың эмитенттері және сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының сақтанушылар ретіндегі клиенттері болып табылатын экономиканың нақты секторының кәсіпорындары кіретін қаржы нарығы субъектілерінің де, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың да қызметін жан-жақты зерделеуді талап етеді.

Тұжырымдаманы іске асыру мақсатында Ұлттық Банк қадағалау функцияларын, оның ішінде кредит тәуекелдерінің алдын алу және оларды барынша азайту үшін қарыз алушыларды бағалау әдістерін күшейту жөнінде үлкен жұмыс жүргізуде. Сондықтан да Ұлттық Банк өз еркімен жүргізетін экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингін кредит тәуекелдерін бағалау жөніндегі қосымша ақпарат ретінде

¹ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2014-2015 жылдарға арналған стратегиялық жоспары Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі Басшысының 2014 жылғы 15 желтоқсандағы №01-38.37 бұйрығымен бекітілген.

қарастыруға болады, себебі кәсіпорындардан пікіртерім жолымен алынған ақпарат бір ғана қарыз алушыны сипаттамай, осы қарыз алушы жататын саланың қалай дамып жатқандығын да көрсетеді.

Ұлттық Банктің 2014 жылғы 4-тоқсанның қорытындысы бойынша пікіртерімдеріне 2738 кәсіпорын қатысқан, олар ел экономикасының негізгі салаларынан, оның ішінде 30%-ы өнеркәсіптік кәсіпорындар, 25%-ы сауда кәсіпорындары². Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингін дамытудың 2013-2017 жылдарға арналған тұжырымдамасының³ мақсаты ағымдағы жай-күйдің және экономиканың нақты секторының дамуындағы қысқамерзімді кезеңде күтілетін өзгерістердің жедел бағаларын қалыптастыру және Ұлттық Банктің қызметін ақпараттық-талдамалық қамтамасыз етуде кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін, оның ішінде кредит тәуекелдерін және қаржылық тұрақтылықты бағалаумен байланысты міндеттерді шешу бөлігінде практикалық пайдалану деңгейін арттыру болып табылады.

Ашықтық деңгейінің төмендігі, қаржылық жай-күйдің әлсіздігі, сондай-ақ кәсіпорындарды корпоративтік басқарудың дамымауы қаржы ұйымдары үшін әлеуетті кредит тәуекелдерінің деңгейін ұлғайтуға әкеп соғады. Сондықтан да көптеген елдердің орталық банктері экономикада туындайтын теңгерімсіздіктерді, оның ішінде банк жүйесіндегі, ең алдымен, экономиканың нақты секторындағы құрылымдық өзгерістердің ықпалынан туындайтын жүйелік тәуекелдерді бағалау жүйесін құруда.

Мәселен, Испания Банкі 8000 кәсіпорын бойынша сауалнамалар, кредиттік тіркеуші деректерінің, Бағалы қағаздар жөніндегі комиссиядан алынатын ақпарат (баланстар, маңызды оқиғалар туралы мәліметтер, сапалы ақпарат) негізінде кредиттерді бағалау үшін ақпарат қалыптастырады. Испания Банкінде пайдаланылатын ішкі рейтинг шкаласының 5 деңгейі бар. Кәсіпорын бойынша есепте кәсіпорын сипаттамасы, кәсіпорын жататын сектордың талдауы, экономикалық және қаржылық талдау (коэффициенттер негізіндегі) бар[5].

Бельгия Банкі Орталық кредиттік бюромен және Орталық баланстық ақпарат бюросымен бірлесіп жекелеген кәсіпорындардың, экономиканың салалары мен секторларының талдауын жүргізді [5].

Австрия Банкі орталық банкке келіп түсетін кәсіпорындардың баланстық есептерінің, оның ішінде қадағалау (қашықтықтан қадағалау және сол жерге барып инспекциялау) функцияларын жүргізу барысында келіп түсетін баланстардың негізінде кезеңдер, аймақтар, секторлар бойынша дерекқорларды, оның ішінде банкроттық туралы ақпарат жүргізеді. Дерекқор құрылымында өнеркәсіптік (44%) және сауда кәсіпорындары (24%) басым [5].

Түркия Банкі экономиканың жетекші салаларының жүйе құрайтын кәсіпорындарының мониторингін жүргізеді. Өңірлік және микроэкономикалық талдау кәсіпорындардың қаржылық баланстарына жүргізілген зерттеуге негізделеді. Бұл әлеуетті несие алушылардың орталық банктің коммерциялық банктердің өтімділігін реттеу және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету бойынша функционалдық қызметі үшін оған практикалық мүдде білдіруімен байланысты. Банктерге экономиканың жетекші салалары кәсіпорындарының қаржылық жай-күйі туралы ақпаратты тұрақты түрде бере отырып, Түркия Банкі осы арқылы оларға кредит саласындағы қызметі үшін белгілі бір бағдарлар береді, кредиттердің қайтарымдылық дәрежесін жете бағаламау нәтижесінде жүйелік тәуекелдердің туындау қаупін азайтуға ықпал етеді[8].

²Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

³Қазақстан Республикасы Директорлар кеңесінің 2013 жылғы 24 сәуірдегі № 130 қаулысымен бекітілген Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингін дамытудың 2013-2017 жылдарға арналған тұжырымдамасы

АҚШ Федералдық резервтік жүйесі бизнесінің тиімділігі қор нарығының жай-күйіне және тұтастай алғанда елдің экономикасына ықпал ететін АҚШ-тың 20000 жетекші компаниясынан астамына мониторинг жүргізеді. Бұл ретте, Федералдық резервтік жүйе экономикалық конъюнктура және кәсіпорындардың қаржылық жай-күйі туралы ақпаратты пайыздық саясатты айқындау үшін ғана емес, қаржы секторының тәуекелдерін бағалау кезінде де пайдаланады, себебі Американың Тәуекелдерді басқару жөніндегі қауымдастығымен (The Risk Management Association – RMA) белсенді түрде өзара іс-әрекет етеді және RMA рейтингтерін пайдаланады, оларды жасау кезінде кәсіпорындардың қаржылық жай-күйінің көрсеткіштері, менеджмент сапасы және салалар мен өңірлердің негізгі даму үрдістері пайдаланылады. 2008 жылы қабылданған RMA «Enterprise risk management» тұжырымдамасына сәйкес кәсіпорындардың тәуекелдерін айқындау және бағалау үшін кәсіпорындар қызметінің бірқатар бағыттарын: бизнес стратегиясын, риск-тәбетін, корпоративтік мәдениетін және менеджментін, технологиялық процестерін қарастырып, есептік баланстарды тексеру қажет[6].

Финляндия Банкі кәсіпорындардың кредиттік рейтингтерінің талдауын және экономикадағы бизнес-циклдердің серпіні туралы ақпаратты орталық банктің банктер капиталының барабарлығын талап ету сияқты шарасы нақты экономикалық ахуалды көрсетуі үшін пайдалана отырып, коммерциялық банктердің кредит тәуекелдерінің мүмкіндігін зерделейді. Финляндия Банкінің 2013 жылдың қорытындысы бойынша Есебінде [9] 2014 жылы қадағалауды одан әрі күшейту және қарыздар бойынша корпоративтік борышты төмендету, қарыз алушылар қызметінің ашықтығы бойынша жаңа «The Single Supervisory Mechanism» банктік қадағалау тетігін енгізілгендігі атап өтіледі.

Ресей Банкі халықаралық тәжірибені пайдалана отырып, қадағалау блогының қажеттілігі үшін қаржылық емес кәсіпорындарға талдау жүргізеді[5]. Қарыз алушылар, эмитенттер, кредиттік ұйымдардың принципалдары мен борышкерлері болып табылатын кәсіпорындардың сенімділігіне бағалау, сондай-ақ ірі жүйе құраушы кәсіпорындардың сенімділігіне бағалау және қарыз алушының қаржылық жай-күйін бағалау әдістемелеріне талдау жүргізіледі. Банктік қадағалау, қадағалау функцияларын жүзеге асыру (кредиттік ұйымдар қабылдайтын кредит тәуекелдерін бағалау бөлігінде) саласында жүргізілетін жұмысқа ақпараттық-талдамалық жәрдемдесу (қолдау көрсету) Ресей Банкінің экономиканың қаржылық емес секторы кәсіпорындарының мониторингін жүргізу жұмысындағы ағымдағы міндеті болып табылады. Туындайтын проблемалардың/тәуекелдердің ерте алдын алу мақсатында қолданылатын тәсілдер мен қағидаттарды пайдалануды көздейтін банктік қадағалаудың тәуекелге бағдарланған жүйесін дамытуға кәсіпорындар мониторингін жүргізу жөніндегі жұмысты бағдарлау стратегиялық міндет болып табылады.

Ресей Банкінің кәсіпорындар мониторингін ұйымдастырудағы және жүргізудегі тәжірибесі кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін Қазақстанның қаржы секторы үшін практикада пайдалануды кеңейтуде дау туындатуы мүмкін екендігі сөзсіз.

Ұлттық Банктің қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету және оны одан әрі дамыту жөніндегі міндеттерін, сондай-ақ бірқатар орталық банктердің халықаралық тәжірибесін назарға ала отырып, Ұлттық Банк жүргізетін кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін Қазақстанның қаржы секторы үшін практикалық пайдаланудың үш тұжырымдамалық тәсілін қарастыру ұсынылады:

Бірінші тәсіл – ұйымдық-әдістемелік қамтамасыз ету;

Екінші тәсіл – ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету;

Үшінші тәсіл – қаржылық қызметтердің сұранысын, сапасын және қолжетімділігін бағалау.

Бірінші тәсіл 1) кәсіпорындардың қаржылық жай-күйінің кейінгі мониторингі үшін экспресс-диагностиканы қоса алғанда, кәсіпорынның қаржылық жай-күйін бағалаудың бірыңғай әдістемесі бойынша нормативтік базаны реттеу және ұсынымдарды әзірлеу; 2) нормативтік құқықтық құжаттарға банктердің, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының, бағалы қағаздар нарығы кәсіби қатысушыларының ішкі құжаттарында көрсетілуге тиіс өзгерістер мен толықтырулар бойынша қарыз алушыларға (қарыз алушылардың сәйкестігін бағалау), сақтанушыларға және мемлекеттік емес облигациялардың эмитенттеріне қойылатын талаптарды күшейту бөлігінде ұсыныстар енгізу арқылы Ұлттық Банктің әдістемелік жұмысын ұйымдастыруды білдіреді.

Ұлттық Банк қаржы ұйымдарын қадағалаумен қатар инфрақұрылымдық облигациялардың эмитенттерін бақылауды да жүзеге асыратындығы белгілі, олардың ішінде қаржыландырудың қосымша көзін қамтамасыз ету үшін облигациялар шығаратын экономиканың нақты секторының кәсіпорындары бар.

Сондықтан да қаржы реттеушісінің қаржылық қызметтерді көрсететін қаржы нарығы субъектілерінің қызметіндегі ықтимал тәуекелдерге, оның ішінде экономиканың нақты секторының кәсіпорындарына ертерек ден қою жүйесіне қолдау көрсету жағдайында Ұлттық Банк жүргізетін нақты сектор кәсіпорындарының мониторингін практикалық пайдалану айтарлықтай өте түседі. Бұл ретте қарыз алушыны, эмитентті және сақтанушыны бағалау үшін талдамалық негізді осы қарыз алушының ағымдағы және күтілетін борыштық жүктемесін және банктен алған қарыз ақшасын оның ағымдағы өтімділігін, активтерінің жай-күйін, болашақтағы міндеттемелерін және тағы басқаларын ескере отырып қайтаруының әлеуетті мүмкіндіктерін көрсетуі мүмкін қаржылық көрсеткіштері бойынша қосымша есептеу бөлігінде кеңейту мүмкіндігі қаржы секторын дамыту және қаржы реттеушісінің қадағалау және бақылау функцияларын күшейту қажеттіліктері үшін неғұрлым өзекті болады.

Осыған байланысты Ұлттық Банктің банктерге мемлекеттік емес облигациялардың эмитенттеріне кредит беруі бойынша банктерге, сондай-ақ әлемдік тәжірибені және Ұлттық Банктің кәсіпорындар мониторингін ұйымдастыру жөніндегі әлеуетін ескере отырып қарыз алушының, инфрақұрылымдық облигациялар эмитентінің және сақтанушылардың қаржылық жай-күйін бағалау әдістемесі жөніндегі негізгі ұсынымдардың қадағалау қажеттіліктері үшін кейіннен жүйелендіру және әзірлеу мақсатында андеррайтерлерге талаптарды айқындайтын нормативтік құқықтық актілерін қарастыру ұсынылады.

Мәселен, банктер ішкі кредит саясаты туралы қағидаларға және операцияларды жүргізудің жалпы талаптары туралы қағидаларға сәйкес береді. Әрбір қарыз алушыға Кредиттеу жөніндегі құжаттаманы жүргізу қағидаларына сәйкес кредиттік досье дайындалады[2].

Кредиттік досьеде қарыз алушының (қоса қарыз алушының) кредитті банкке уақтылы қайтару қабілетін бағалайтын кредиттік скорингті айқындайтын құжат, қарыз алушының, оның ішінде сату, қарыз алушының маркетингтік стратегиясы нарықтары; тәуекелдерді бағалау бойынша ақпарат және қарыз алушының қызметі туралы басқа да ақпарат бар бизнес-жоспары болады.

Мемлекеттік емес облигациялар эмитенттерінің қаржылық жай-күйі Мемлекеттік емес облигациялар шығарылымын мемлекеттік тіркеу және облигацияларды орналастыру және өтеу қорытындылары туралы есептерді қарау, облигациялар шығарылымының күшін жою қағидаларына сәйкес бағаланады[3].

Қадағалау бөлімшесі эмитентті бағалау барысында негізгі құжаттардан басқа эмитенттің бәсекелестері туралы мәліметтерді қарайды; эмитенттің Қазақстан Республикасының ішіндегі орташа салалық және егер мүмкін болса, орташа әлемдік

көрсеткіштермен салыстырады, сондай-ақ эмитент қызметінің негізгі түрлері бойынша сату (жұмыстар, қызметтер) кірістілігіне жағымды және жағымсыз әсер ететін факторларды қарайды.

Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарында тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйелерінің болуына қойылатын талаптар туралы нұсқаулыққа[4] сәйкес тариф саясатының тәуекелдердің дамуындағы болжанатын үрдістерге сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымы ішкі және сыртқы экономикалық факторларға тұрақты талдау жүргізеді, макроэкономикалық факторлардың рентабельділікке, өтімділікке, меншік капиталының жеткіліктілігіне ықпалын болжайды. Сақтандыру қызметін жүзеге асырумен байланысты тәуекелдердің бірі кредит тәуекелі болып табылады, ол – дебиторлардың дәрменсіздігі салдарынан зиянның туындау, сақтандыру ұйымының инвестициялық портфеліндегі облигациялар эмитенттерінің және басқа делдалдардың кредиттік рейтингтерінің өзгеру тәуекелі.

Осылайша, егер кәсіпорын қаржылық сенімділігі кредиттердің қайтуына, яғни банктің тұрақтылығына әсер ете алатын қарыз алушы болып табылса, осы кәсіпорын өзіне кредит тәуекелін қабылдаған сақтандыру компаниясын да тәуекелге ұшыратуы мүмкін. Сонымен қатар осы кәсіпорын бағалы қағаздардың эмитенті де бола алады, соған байланысты ықтимал дефолт (эмитенттің инвесторлар алдындағы борышын уақтылы өтеу міндеттемелерін орындамау) тәуекелін бағалау талап етіледі. Осыған байланысты қаржылық қызметтерді тұтынұшы ретінде кәсіпорынның қаржылы жай-күйін бағалауды әдіснамалық тұрғыдан жүйелеп, бірыңғай тәсілін құру қажет.

Мысалы, Ресей Банкінде кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін практикалық пайдалану бойынша өзара іс-қимыл жасау және жұмысты ұйымдық-әдіснамалық тұрғыдан қамтамасыз ету мақсатында, сондай-ақ Ресей Банкінің қадағалау блогының өз функцияларын орындауына ақпараттық-талдамалық жәрдемдесу үшін «Кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін Ресей Банкінің қадағалау блогының және банк қоғамдастығының қажеттіліктері үшін практикада пайдалану жөніндегі ұсынымдар» әзірленді.

Екінші тәсіл, кәсіпорындар қызметін бағалау және тиімді шешімдер қабылдау үшін жеткілікті ақпарат негізінде ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету тұрғысынан халықаралық тәжірибеде кеңінен тараған тәсіл. Бірқатар орталық банктердің тәжірибесіне қарай кәсіпорындар мониторингінің деректері банктік қадағалау үшін – жеке алғандағы қарыз алушы кәсіпорынның қаржылық орнықтылығы тұрғысынан қарыз алушыларды, сондай-ақ осы қарыз алушы жататын саланың даму талаптарын берілетін кредитті қайтару тәуекелдерін бағалаудың жүйелік тәсілі мақсатында бағалау кезінде қосымша ақпарат болады. Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдары үшін кәсіпорынды бағалауды сақтандыру ұйымы қабылдайтын жауапкершілік тәуекелін сақтандыру оқиғасы, атап айтқанда, «өзге де қажылық зияндарды сақтандыру» сияқты сақтандыру түрі бойынша сақтандыру оқиғасы туындаған жағдайда бағалау мақсатында сақтандыру шартын жасау кезінде қосымша ақпарат ретінде ұсынуға болады. Балағы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылар үшін мониторинг деректері мемлекеттік емес бағалы қағаздар эмитентінің, атап айтқанда мемлекеттік емес облигациялар эмитенттерінің қаржылық жай-күйін олардың дефолтқа ұшырауының алдын алу үшін бағалау бөлігінде пайдалы болуы мүмкін. Осы барлық қаржы ұйымдары бірыңғай қаржы реттеушісі ретінде Ұлттық Банк тарапынан қадағаланатын субъектілер болып табылады.

Кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін іс жүзінде пайдалануға ақпараттық-талдамалық тәсіл тұрғысынан алғанда, конъюнктуралық және сандық көрсеткіштерді жинақтау негізінде талдамалық ақпарат жасауды экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының пікіртерім қорытындылары бойынша қарастырған жөн.

Қазіргі уақытта Ұлттық Банк жүргізетін кәсіпорындар мониторингінің нәтижелері бойынша ақпараттың үш негізгі түрі қалыптастырылуда: кәсіпорындар ұсынатын шығыс ақпараты; шығыс ақпаратына ие кәсіпорынға ғана жіберілетін жекелеген кәсіпорындардың өндірістік және қаржы-шаруашылық қызметін бағалау; экономикалық қызмет түрлері (салалары), кәсіпорындар, өңірлер топтары бойынша жинақталған талдамалық ақпарат.

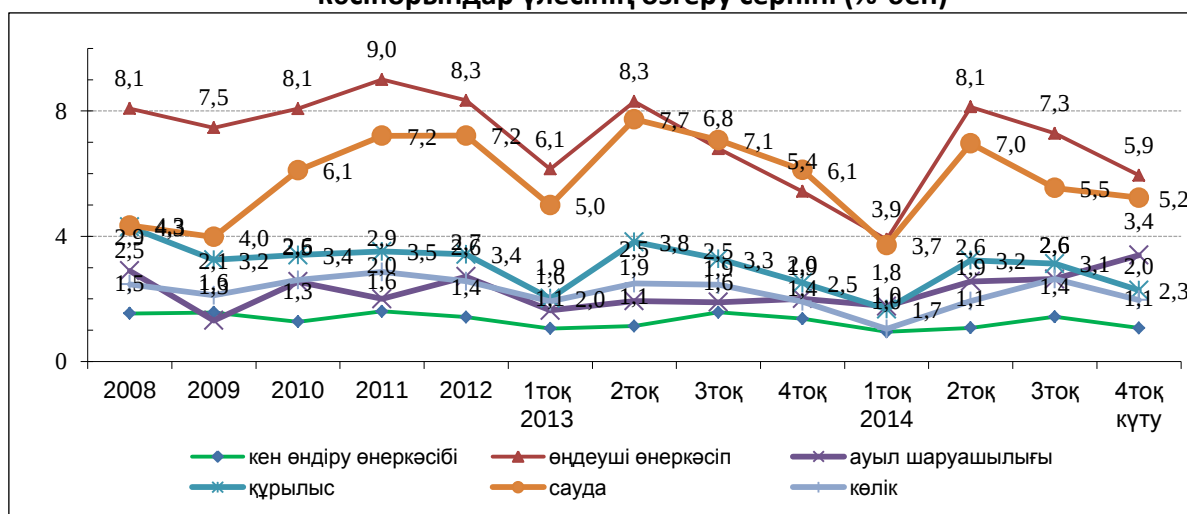
Ұлттық Банк «Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингі» ААШЖ (бұдан әрі – ААШЖ) шеңберінде енгізу, өңдеу, жинақтау процесін автоматтандырды. ААШЖ шығыс нысандары әрбір кәсіпорын, өңір, сала және тұтастай алғанда экономика бойынша есептік қаржылық көрсеткіштерді қамтиды. Бұл активтердің айналымдылығы коэффициенті, жалпы төлем жасау қабілеттілігі коэффициенті, сату рентабельділігі, өзін-өзі қаржыландыру деңгейі, активтердегі айналым қаражатының үлесі, үлестік жүктеме; ағымдағы өтімділік коэффициенті, активтердің рентабельділігі (шығындылығы), айналым активтерінің айналымдылығы, меншікті капиталдың рентабельділігі (шығындылығы) сияқты мониторингке қатысушы кәсіпорындардың есептік қаржылық көрсеткіштері және басқалары.

Тұтастай алғанда кәсіпорындарға сауалнамалық сұрату жасау Ұлттық Банкке бірқатар бағыттар бойынша ақпарат алуға мүмкіндік береді: экономикалық конъюнктураның және оның құрауыштарының өзгеруі; кәсіпорындардың өндірістік-шаруашылық, оның ішінде инвестициялық қызметіндегі өзгерістер; инвестицияларды қаржыландыру көздері; кәсіпорындардың күтулері мен олардың өзгерістері; кәсіпорындардың қаржылық жағдайының өзгеруі мен сипаттамалары; кәсіпорындардың банктердің кредиттеріне және банктік көрсетілетін қызметтерге қолжетімділігі; кәсіпорындардың олар үшін қолжетімді пайыздық мөлшерлемелер мен кредиттеу мерзімдерін бағалауы.

Сондықтан кәсіпорындарға жүргізілген пікіртерім нәтижелері бойынша талдамалық ақпарат тоқсан сайын Ұлттық Банктің баспасөз релиздерінде, Ұлттық Банктің «Инфляцияға шолу» ресми басылымында көрсетіледі. Мысалы, пікіртерім жүргізген кезде мониторингке қатысушы кәсіпорындар негізгі салалар бойынша дайын өнімге сұраныстың ұлғаюын күту туралы өз пікірін білдіреді және банктер қандай саланың кәсіпорындары дайын өнімге сұраныстың ұлғаюын күтетіндігін көре алады (1-сурет).

1-сурет

Негізгі салалар бойынша дайын өнімге сұраныстың ұлғаюын күтетін кәсіпорындар үлесінің өзгеру серпіні (%-бен)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

1-сурет өңдеу өнеркәсібі және сауда салаларының кәсіпорындары дайын өнімге сұраныстың ұлғаюын күтетіндігін көрсетіп отыр, бұл банктер, сақтандыру ұйымдары үшін клиенттердің кеңеюіне қосымша ақпарат ұсынып отыр, атап айтқанда, бұл ақпарат осы салалар кәсіпорындарының қаржыландыруды кеңейтудегі, оның ішінде банктердің кредиттері есебінен, сондай-ақ жүктерді сақтандыруда, жүктерді тасымалдауда және тасымалдаушының жауапкершілігі бөлігіндегі ықтимал қажеттілігін бағалауға жағдай жасайды.

Сонымен бірге экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының пікіртеріміне веб-порталдық технологияны одан әрі белсенді пайдалану кәсіпорындардың пікірі бар пікіртерім сауалнамаларын жедел жинақтауға ғана ықпал етпейді, сол сияқты пікіртерімді ұйымдастыру мен жүргізумен айналысатын Ұлттық Банк филиалдарының операциялық тәуекелдерін барынша азайтуға және жұмысын оңтайландыруға жағдай жасайды, себебі сауалнамалардың деректерін ААШЖ-ға «қолмен» енгізуді болдырмайды. Осындай автоматтандыру сондай-ақ Ұлттық Банктің қолданыстағы автоматтандырылған бағдарламалары шеңберінде бағалы қағаздар эмитенттері, қарыз алушылары мен сақтанушылары туралы қолда бар ақпаратқа қолжетімділікті оңтайландыруы мүмкін. Осы жағдайда бір кәсіпорынды «аралық» көрудің бірегей мүмкіндігі пайда болуы мүмкін, ол бірмезгілде қарыз алушы, сақтанушы және/не бағалы қағаздар эмитенті, оның ішінде корпоративтік облигациялар эмитенті болуы мүмкін. Бұл осы кәсіпорын мемлекеттік емес бағалы қағаздар эмиссиясын кредиттеу, сақтандыру және тіркеу шеңберінде оның қаржылық жай-күйін бағалау үшін осыған дейін ұсынған ақпаратқа қолжетімділікті алуға мүмкіндік береді.

Ұлттық Банктің және Қазақстан қаржыгерлері қауымдастығы өкілдерінің 2014 жылғы тамызда кейбір банктердің өкілдерімен кездесуі «азық-түлік өнімдерін» дамыту үшін ақпараттың пайдалылығын растады, ал кейбір банктер оларды қызықтыратын мәселелерді кәсіпорындардың пікіртерімдеріне арналған сауалнамаларға қосу үшін нақты ұсыныстар берді. Қазақстан банктерінің Ұлттық Банктің экономиканың негізгі салалары бойынша талдамалық шолудан ақпаратты пайдалануға деген практикалық қызығушылығы өз «азық-түлік өнімдерін» кеңейтуге деген қажеттілігінен туындап отыр, ол осы нақты банк ұсынатын банктік көрсетілетін қызметтердің толық және жан-жақты құрылымдалған жиынтығын қамтиды. Банктердің өздерінің банк өнімдерін ілгерілетуге мүдделі екендігі және ол үшін сатудың түрлі стратегияларын пайдаланатындығы баршаға мәлім. Соңғы уақытта банктердің көпшілігі өз өнімдерін сату стратегияларының бірі ретінде салалық мамандандыру деп есептеп отыр, онда клиенттер тобының айқын көрінетін салалық тиесілігі бар. Банк өз қызметтерін экономиканың салаларына сәйкес топталған бірқатар клиенттерге барынша тиімді ұсынуы мүмкін, бұл клиенттерді жүйелендіруге және олар үшін қызмет көрсетудің бірыңғай талаптарын, оның ішінде кредиттеу талаптарын әзірлеуге жағдай жасайды. Банктердің назарын инвестициялық қаржыландыру, жобалық қаржыландыру, экспорттық және импорттық мәмілелерді қаржыландыру, айналым капиталын қаржыландыру, нақты секторды саудалық қаржыландыру және басқалары сияқты банк өнімдерін іске асыруда ел экономикасы салаларының жай-күйі және даму үрдістері туралы талдамалық деректерді пайдалану мүмкіндігін қарауға аудартқан жөн болар еді.

Банктердің кәсіпорындар мониторингінің деректерін практикалық қолдану мәні банктің қарыз алушыларының оның қаражатын нысаналы пайдалануын нақтылай отырып кредиттің тиісті траншын берген кезде ақпараттың ең көп көлемін пайдалану мүмкіндігін қамтиды. Өз кезегінде, банктердің экономиканың нақты секторының қарыз алушы кәсіпорындарын кредиттеу кезінде қолданатын тәсілі банктің кредиттік портфелінің

сапасын жақсартуға, кредиттердің қайтарымдылығына және түпкілікті нәтижесінде, банк жүйесінің қаржылық тұрақтылығына ықпал ететін болады.

Ресей Банкінің кәсіпорындардың есептік деректерінің негізінде қарыз алушылардың сенімділігін бағалау мақсатында кәсіпорындар мониторингінің нәтижелерін қолдану бөлігіндегі тәжірибесі қызықты [5]. Күмәнді және үмітсіз кредиттер бойынша провизиялардың қажетті сомасын уақтылы есептеу үшін әрбір банк бойынша шамамен 30 ірі қарыз алушы кездеседі. Банк келіспеген жағдайда, кәсіпорындардың мониторингімен айналысатын бөлімшенің өкілдері Банктік қадағалау департаментінің жетекшілерімен және инспекторларымен бірлесіп кеңестерге, оның ішінде Ресей Банкі мен банктер арасындағы провизияларды қоса есептеу қажеттілігінің негіздемесі мәселесі бойынша сот тексерулеріне қатысады. Ортамерзімді кезеңде (2012-2015 жылдар) Ресей Банкінің қадағалау блогын ақпараттық-талдамалық қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында кредиттік ұйымдардың құрылтайшылары (қатысушылары) және қарсы агенттері болып табылатын қаржылық емес кәсіпорындар туралы ақпараттың бірыңғай дерекқорын құру мен жүргізу, сондай-ақ Ресей Банкінің экономиканың қаржылық емес секторы кәсіпорындарының ішкі бағалау жүйесін құруы мен әзірлемесін жүзеге асыруы көзделген.

Ресей Банкі кәсіпорындар сенімділігінің бағасын дискриминанттық талдау негізінде жүзеге асырады, оны жүргізу тәртібі Бундесбанктегі тәжірибе негізінде әзірленді. Бағалау кәсіпорындар сенімділігінің мынадай санаттары бойынша жүзеге асырылады: «А» санаты (қаржылық жай-күйдің жоғары (жақсы) сапасы); «В» санаты (кәсіпорынның қаржылық жай-күйін біркелкі жақсы немесе нашар деп сипаттауға болмайды); «С» санаты (қаржылық жай-күйдің төмен (нашар) сапасы).

Ресей Банкінің кәсіпорындардың есептік деректері негізінде жеке кәсіпорынға талдауы кәсіпорынның қаржылық жай-күйін бағалау, оның өндірістік және қаржылық қызметін талдау, кәсіпорынның экономикалық (салалық) ерекшелігін; кәсіпорынның бәсекелес жағдайын бағалау мақсатында жүргізіледі.

Үшінші тәсіл – қаржылық көрсетілетін қызметтердің сұранысын, сапасын және қолжетімділігін бағалау. Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында экономиканың қажеттіліктеріне жауап беретін қаржы өнімдерін ендіруге, теңгерімді экономикалық жағдайларды ұстап тұруға және экономикадағы кредиттік тәуекелдерді төмендетуге, сондай-ақ тұтынушыларды қаржылық көрсетілетін қызметтердің сапасымен, көлемімен қанағаттандыруға баса назар аударылған.

Сонымен бірге Дүниежүзілік экономикалық форумның Ғаламдық бәсекеге қабілеттілік туралы есебін еске салған орынды болады, онда әрбір ел «Қаржы нарығының дамуы» факторы бойынша бағаланады. Бұл факторға «Қаржылық көрсетілетін қызметтердің болуы», «Қаржылық қызметтердің қолжетімділігі» және «Қарыздарға қолжетімділіктің жеңілдігі» сияқты көрсеткіштер жатады.

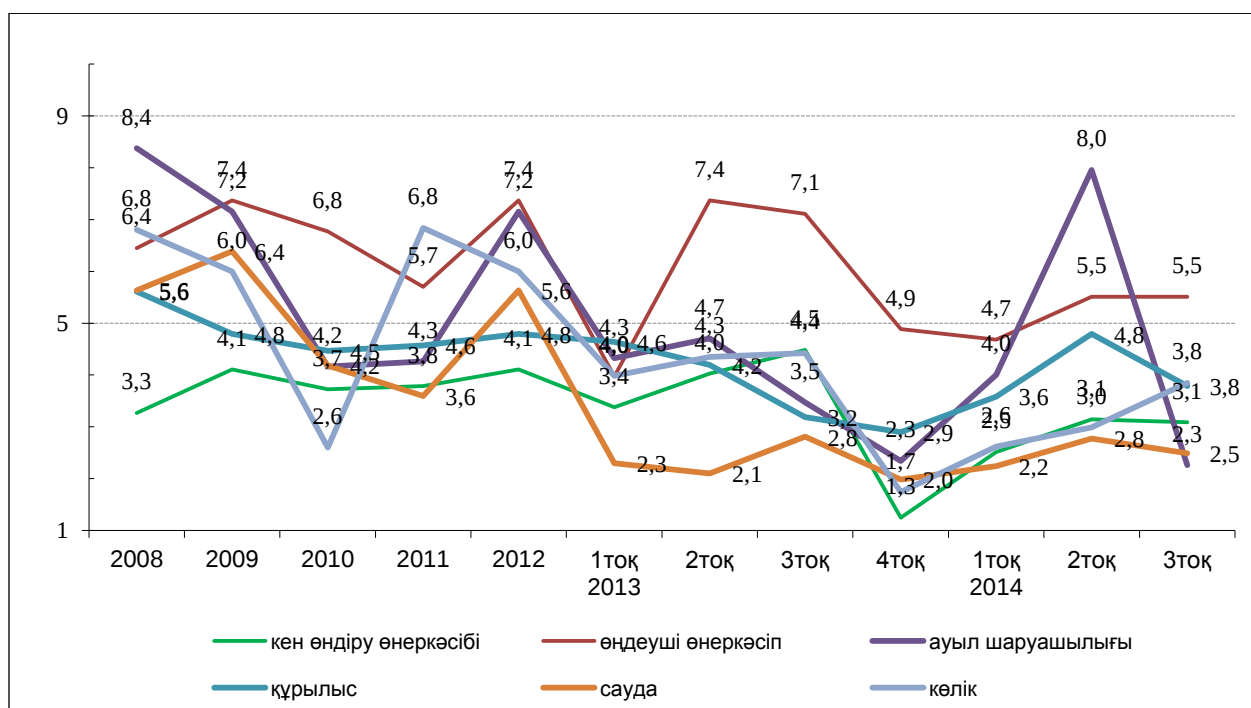
Дүниежүзілік экономикалық форумның «The Role of Financial Services in Society: Towards Responsible, Financial Innovation» деген құжатында қоғамның қаржылық көрсетілетін қызметтерге деген қажеттілігінің, қаржылық өнімдердегі болжамды инновациялардың сипаттамасы келтірілген және қаржы секторының субъектілері үшін инновациялардың әсерін бағалаудың жаңа әдістеріне, оның ішінде жаңа қаржы өнімдерін енгізу, кәсіпорындардың тәуекелдерін айқындау және тәуекелдерді басқару әдістеріне шолу жасау мен қабылдау жөніндегі ұсынымдары беріледі. Кәсіпорындарға жүргізілген пікіртерімдердің нәтижесінде Ұлттық Банк банк жүйесінің экономиканың нақты секторына әсері туралы ақпаратқа ие, оған сондай-ақ кәсіпорындардың кредитті алу ниеті туралы пікірі («банкке өтініш жасап, кредит алдық, өтініш жасаған жоқпыз,

өтініш жасап, кредит алған жоқпыз, кредит беруден бас тартты», «банктердің кредиттері бойынша берешектің болуы туралы», «кәсіпорындар үшін оңтайлы пайыздар және банктер кредиттерінің мерзімдері туралы ақпаратты қоса алғанда, кредиттеу шарттары» сұрақтары) кіреді.

Банк жүйесінің Қазақстан экономикасының нақты секторына әсері туралы ақпарат корпоративтік облигацияларды және басқа мемлекеттік емес бағалы қағаздарды кредиттеу, сақтандыру және эмиссиялау үшін экономиканың түрлі салаларынан клиенттерді кеңейту үшін қаржы нарығының субъектілеріне пайдалы болады.

2-сурет

Экономиканың негізгі салалары бойынша банкте кредит алғысы келетін кәсіпорындар үлесінің өзгеру серпіні (%-бен)

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2-сурет сауда және өңдеу өнеркәсібінің салаларын білдіретін мониторингке қатысушы кәсіпорындардың басқа салаларға қарағанда банктердің кредиттерін алуға ниеті көбірек екендігін айқын көрсетіп отыр.

Банктер үшін бұл ақпарат клиенттерді ықтимал кеңейтуді ескере отырып пайдалы болуы мүмкін. Бұл салалардың кәсіпорындары кейіннен банктердің әлеуетті клиенттері бола алады. Бұл ретте кәсіпорындар мониторингінің соңғы деректері бойынша қарыздардың ең көп үлесін кәсіпорындар экономиканың осы салаларында алған: өңдеу өнеркәсібі (30%) және сауда (25%).

Қаржы нарығының субъектілері үшін экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының қаржыландыруға деген қажеттілігі туралы ақпарат пайдалы болуы мүмкін.

**Экономиканың негізгі салалары бойынша банкте кредит алуға өтініш берген,
бірақ алмаған кәсіпорындар үлесінің өзгеру серпіні (%-бен)**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013- 1 тоқ	2013 2 тоқ	2013 3 тоқ	2013 4 тоқ	2014 1 тоқ	2014 2 тоқ	2014 3 тоқ
Ауылшаруашылығы	8,4	7,2	4,2	4,3	7,2	4,3	4,7	3,5	2,3	4,0	8,0	2,3
Тау кен өндіру өнеркәсібі	3,3	4,1	3,7	3,8	4,1	3,4	4,0	4,5	1,3	2,5	3,1	3,1
Өңдеу өнеркәсібі	6,4	7,4	6,8	5,7	7,4	4,0	7,4	7,1	4,9	4,7	5,5	5,5
Құрылыс	5,6	4,8	4,5	4,6	4,8	4,6	4,2	3,2	2,9	3,6	4,8	3,8
Сауда	5,6	6,4	4,2	3,6	5,6	2,3	2,1	2,8	2,0	2,2	2,8	2,5
Көлік	6,8	6,0	2,6	6,8	6,0	4,0	4,3	4,4	1,7	2,6	3,0	3,8

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

1-кестеге сәйкес мониторингке қатысушы өңдеу өнеркәсібі, құрылыс және көлік кәсіпорындары көп жағдайда банкке кредит алуға өтініш жасап, оны алған жоқ. Бұл, өз кезегінде, банктер үшін кәсіпорындардың кредиттерге жаңа өтініштерін күтуі, басқа қаржыландыру көздерін іздестіруі, оның ішінде өздерінің корпоративтік облигацияларын шығару және орналастыру есебінен іздестіруі туралы «белгі» болуы мүмкін. Бұдан басқа, бұл – осыған дейін бас тартылған салалардың кәсіпорындарының қаржылық жай-күйін бағалау барысында банктер үшін қосымша ақпарат.

Банктік көрсетілетін қызметтердің сапасын және қолжетімділігін бағалау Ұлттық Банктің қаржылық тұрақтылықты және қаржылық бақылау мен қадағалауды қамтамасыз ету жөніндегі негізгі міндеттерін іске асыру үшін ғана өзекті емес, ол қаржылық көрсетілетін қызметтердің тізбесін кеңейту үшін қаржы нарығының субъектілері үшін де пайдалы болады.

Қорытындылай келе, Ұлттық Банктің және қаржы нарығының субъектілерін ұйымдық-әдіснамалық және ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету жөнінде дәйекті жұмыс жүргізу, сондай-ақ қаржылық көрсетілетін қызметтердің сапасына және қолжетімділігіне бағалау жүргізу қаржылық көрсетілетін қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін жақсарту арқылы қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және Қазақстанның қаржы секторын одан әрі дамыту үшін қосымша тетік болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 27 тамыздағы № 954 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы;

2. Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 2007 жылғы 23 ақпандағы № 49 қаулысымен бекітілген Кредиттеу жөніндегі құжаттаманы жүргізу ережесі;

3. Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 2005 жылғы 30 шілдедегі № 269 қаулысымен бекітілген Мемлекеттік емес облигациялар шығарылымын мемлекеттік тіркеу және

облигацияларды орналастыру және өтеу, облигациялар шығарылымының күшін жою қорытындылары жөніндегі ереже;

4. Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 2010 жылғы 1 ақпандағы № 4 қаулысымен бекітілген Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарында тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйелерінің болуына қойылатын талаптар жөніндегі нұсқаулық;

5. Степанов Ю.В., Моргачева И.А., Максимова С.А. «Мониторинг предприятий нефинансового сектора экономики центральными банками» - М., 2010;

6. The Risk Management Association (RMA), «Enterprise Risk Management», Brochure, 2012;

7. World Economic Forum, 2014, Global Competitiveness Report «The Role of Financial Services in Society»;

8. Central Bank of Turkey, Recent Working Papers “Central Bank of Turkey, Recent Working Papers “International and Domestic Developments Affecting Financial Stability»;

9. Bank of Finland, Annual Report, 2013.

Ең аз резервтік талаптар туралы

Медетбаева Г.Қ. – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаменті Экономикалық зерттеулер басқармасының бас маман–талдаушысы

Орталық банк ақша-кредит саясатын әр түрлі құралдарды қолдану және пайдалану жолымен жүргізеді. Ең аз резервтік талаптар ақша-кредиттік реттеудің негізгі құралдарының бірі болып табылады.

Резервтік талаптар – бұл банк өтімділігі жоғары активтер түрінде орталық банкте орналастыруға міндетті міндеттемелердің ең аз үлесі. Бұл ретте орталық банк сақтау нысандарын әр түрлі факторларға қарай айқындайды және тиісінше, олар елдер бойынша ерекшеленеді.

Қазіргі уақытта ең аз резервтік талаптар барлық елдерде пайдаланылады және сандық жағынан да (нормативтер шамасы), сапалық жағынан да (міндеттемелер базасы) ерекшеленеді. Ең аз резервтер – бұл банк банктік міндеттемелерге белгілі бір пайыздық арақатынаста орталық банкте орналастыруға тиіс резервтердің ең аз көлемі.

Резервтелетін міндеттемелер ретінде міндеттемелердің жалпы сомасы немесе орталық банк айқындайтын олардың жекелеген баптары пайдаланылады. Банктер ең аз резервтік талаптардың нормативтерін іс жүзінде өз балансының белсенді бөлігі есебінен орындайды. Бұл банктің кассаларындағы қолма-қол қаражат, мемлекеттік бағалы қағаздар, кейде – орталық банктегі шоттардағы шетел валютасы болуы мүмкін. Олар экономикадағы ақша ұсынысын тиімді реттеу мақсаттары үшін ең жоғары өтімді болуға тиіс.

Ең аз резервтік талаптар бірнеше функция атқарады. Бастапқыда бұл құрал банктердің депозиттер бойынша міндеттемелері бойынша қамтамасыз ету бола отырып, қандай да бір сақтандыру ретінде пайдаланылды. Банктер кредиттеу қарқынын елеулі түрде өсіре отырып, өздерінің салымшы-клиенттерінің алдындағы міндеттемелерін орындау қиын болатын жағдайға тап болуы мүмкін. Банктің төлемқабілетсіздік тәуекелін болдырмау үшін резервтердің ең аз мөлшері орталық банкте жинақталады және тиісінше, кредиттеуге бағыттала алмайды.

Қазіргі уақытта осы құралдың негізгі функциясы банктің өтімділігін басқару болып табылады. Резервтеу нормасын ұлғайта отырып, орталық банк банктердің кредиттеу белсенділігін шектейді. Ең аз резервтік талаптар тетігі орталық банктің басқа құралдарына қарағанда ең қатты болып табылады, өйткені барлық банктердің орындауына міндетті және ақша ұсынысына тікелей ықпалын тигізеді.

1993 жылы Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін және ұлттық валюта енгізілгеннен кейін Ұлттық Банк дербес ақша-кредит саясатын жүргізе бастады. Осы жылы резервтік талаптар тетігі енгізілді.

Сонымен қатар, осы кезеңде резервтік талаптар ақша-кредиттік емес, макропруденциялық реттеу құралы терінде пайдаланылған еді. Ең аз резервтік талаптар нормативі 20% деңгейде белгіленген еді (1-кесте).

1996-1997 жылдары Ұлттық Банк қосымша қаржы ресурстарын босату және банктердің экономиканы кредиттеу белсенділігін арттыру үшін резервтік талаптар нормативін төмендетіп отырды. Сол кезде олардың мөлшері біртіндеп 15%-ға дейін, одан кейін банктің заңды (банктерді қоспағанда) және жеке тұлғалардың алдындағы депозиттік міндеттемелерінің 10%-ына дейін төмендеді. 1997 жылдың қазан айынан бастап банктердің резервтік талаптарды орындауы үшін ақы төлеу алып тасталды.

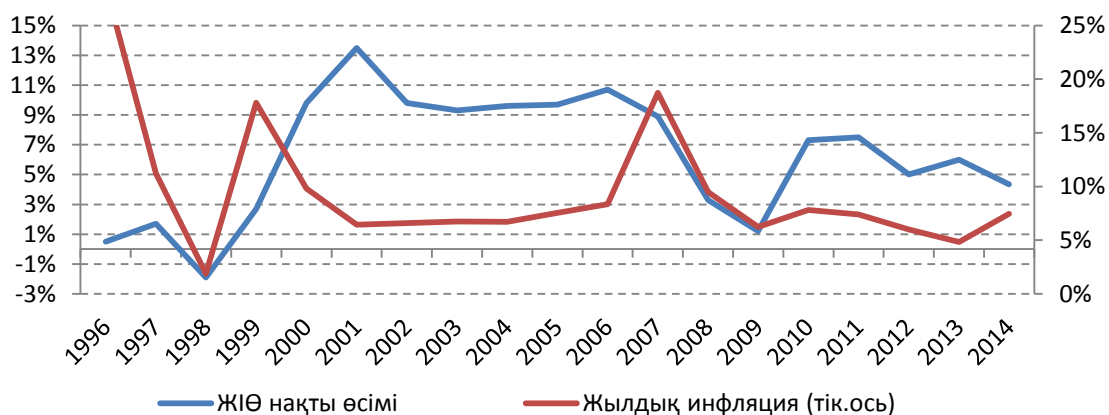
Ең аз резервтік талаптар нормативтері

Қолданылу кезеңі	Ең аз резервтік талаптар нормативтері, пайызбен			
	бірыңғай норматив			
01.03.1995-30.06.1996	20			
01.07.1996-31.12.1996	15			
01.01.1997-30.04.2000	10			
01.05.2000-30.06.2002	8			
01.07.2002-06.08.2006	6			
	ішкі міндеттемелер бойынша		өзге міндеттемелер бойынша	
07.08.2006-17.08.2008	6		8	
18.08.2008-07.12.2008	5		7	
08.12.2008-15.03.2009	2		3	
16.03.2009-19.06.2011	1,5		2,5	
20.06.2011-02.12.2012	2,5		4,5	
	ішкі міндеттемелер бойынша		сыртқы міндеттемелер бойынша	
	қысқамерзімді	ұзақмерзімді	қысқамерзімді	ұзақмерзімді
03.12.2012-қазіргі уақыт	2,5	0	6	2,5

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2001 жылдан бері әлемдік тауар нарықтарындағы жағымды баға конъюнктурасы, әлемдік экономиканың жандануы Қазақстандағы макроэкономикалық жағдайға оң әсерін тигізді. 2007 жылға дейінгі кезеңде елде қаржы жүйесі қарқынды дамыды, капиталдың елеулі түрде келіп түсуі байқалды, халықтың салымдары және банктердің экономикаға кредиттері елеулі қарқынмен өсіп отырды. Бүкіл кезеңде инфляция бір мәнді цифрмен өлшенетін деңгейде (6%-8% шегінде) ұсталды, ал ІЖӨ орташа жылдық өсуі шамамен 10% болды (1-сурет).

1996-2014 жылдардағы макроэкономикалық көрсеткіштер динамикасы

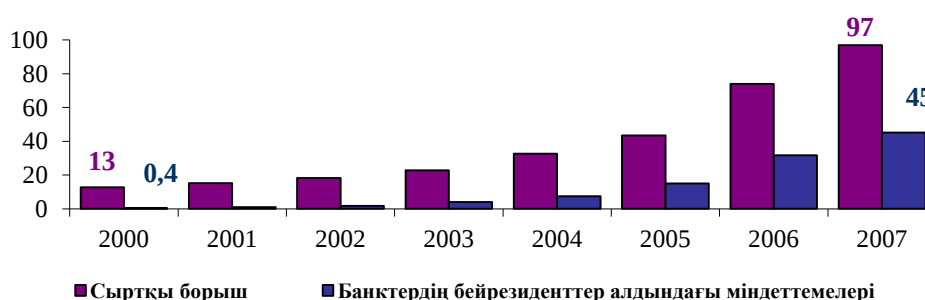
Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Экономиканың өсуіне банк секторының қарқынды дамуы әсерін тигізді. Оның активтері 2000 – 2007 жылдар аралығындағы кезеңде ЖІӨ-ге 20%-дан іс жүзінде ЖІӨ-ге

салыстырмалы мөлшерге дейін ұлғайды. Мұндай динамика көбінесе банктердің сыртқы қарыздар саясатының арқасында айқындалды, өйткені ішкі жинақталған қаражат потенциалы жеткіліксіз болып қалып отырды. 2000 – 2007 жылдар аралығында банктердің сыртқы борыш құрылымындағы үлесі 3%-дан 46%-дан астамға дейін ұлғайды (2-сурет). Тиісінше, міндеттемелер құрылымындағы бейрезиденттер алдындағы міндеттемелер үлесі ішкі міндеттемелерден басым бола бастады.

2-сурет

2000-2007 жылдардағы жалпы сыртқы борыш, млрд. АҚШ доллары

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Нақты сектор кәсіпорындарының және коммерциялық банктердің сыртқы қарыздарымен негізделген банк жүйесіндегі өтімділіктің артық болуы банктік кредиттеудің елеулі түрде кеңеюіне әсерін тигізді. Кредиттік дүмпу және «экономиканың қызуын» болдырмау қажеттілігі жағдайларында ақша-кредит саясатын барабар күшейту, сондай-ақ реттеушінің назарын қаржы ұйымдарының тәуекелдерін бақылау жұмысына аудару қажеттілігі туындады. Осы кезеңде қаржылық тұрақтылықты сақтау проблемасы Қазақстан үшін ғана емес, сондай-ақ әлемдік экономика үшін де ең өзекті проблемалардың бірі болды.

2006 жылы ақша-кредит саясатын күшейту шеңберінде ең аз резервтік талаптар тетігіне өзгерістер енгізілді. Банктің сыртқы міндеттемелері бөлігінде ең аз резервтік талаптарды есептеу базасы елеулі түрде кеңейтілді. Мәселен, есептеуге бейрезиденттер алдындағы міндеттемелер енгізілді, сондай-ақ резервтік активтер тізбесі өзгертілді. Осы өзгерістерді енгізудің негізгі мақсаты банктердің сыртқы қарыздарын шектеу және банк секторында артық өтімділікті реттеу болды.

Міндеттемелер құрылымы банктердің ішкі міндеттемелеріне және банктердің өзге де міндеттемелеріне бөліне бастады. Банктердің ішкі міндеттемелері резиденттер алдындағы міндеттемелер сомасы ретінде, өзге міндеттемелер – бейрезиденттер алдындағы және резиденттік белгісіне қарамастан борыштық бағалы қағаздар бойынша сома ретінде айқындалған еді. Ең аз резервтік талаптар көлемі он төрт күнгі кезең үшін орташалау негізінде банк балансының белгіленген шоттары бойынша есептелді.

Сонымен қатар, мынадай ең аз резервтік талаптардың дифференциалды нормативтері енгізілді: банктің ішкі міндеттемелері үшін 6% және өзге міндеттемелері үшін 8%. Қағидаларға өзгерістер ең аз резервтік талаптар мөлшерінің ұлғаюына алып келді, бұл резервтік активтердің өсуіне әкеп соқтырды.

2007 жылғы тамызда Ұлттық Банк ең аз резервтік талаптар тетігін жетілдіруді жалғастырды. Атап айтқанда, резервтік міндеттемелер базасы қысқартылды және

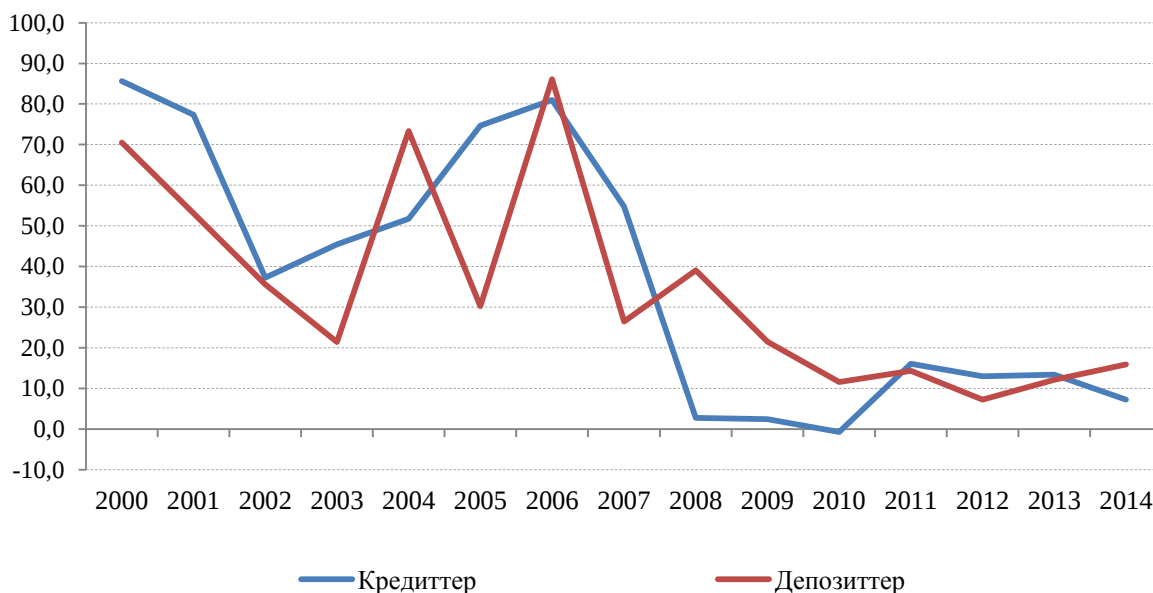
резервтік активтердің құрылымы кеңейтілді. Осы кезден бастап ең аз резервтік талаптардың нормативтерін орындау үшін банк Ұлттық Банктегі банктің корреспонденттік шоттарындағы қалдықтары мен банк кассасындағы ұлттық және еркін айырбасталатын валюталардағы қолма-қол ақша кіргізілген резервтік активтерді қалыптастырды.

Сондай-ақ мынадай ең аз резервтік талаптардың нормативтерін өзгерту жоспарланған еді: банктің ішкі міндеттемелері бойынша 5% және өзге міндеттемелері бойынша 10%. Алайда, бұл шешім 1 жылға кейінге қалдырылды да, сол күйінде күшіне енген жоқ.

2007-2008 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысының жағымсыз дамуы ықпалынан Қазақстан капиталдың кіруінің күрт тоқтауына, жаңа қарыздар тарту үшін нарықтардың жабылуына тап болды. Банктерде өтімділікпен проблемалар туындады. Банктерден депозиттердің біршама кетуі, оны қайта қаржыландыру бойынша елеулі түрде шектелген мүмкіндіктер кезінде сыртқы борышты өтеу қажеттілігі банктердің кредиттік белсенділігінің күрт төмендеуіне себепші болды (3-сурет).

3-сурет

Резиденттер депозиттерінің және банктердің экономикаға кредиттерінің динамикасы, алдыңғы кезеңге %-бен

Дереккөзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Тиісінше, Ұлттық Банктің 2007-2010 жылдардағы қызметі елдің қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған еді. Қысқамерзімді өтімділікті ұсыну, банктердің Ұлттық Банк операцияларына қол жеткізуін кеңейту және пайыздық мөлшерлемелерді төмендету шараларынан басқа, Ұлттық Банк ең аз резервтік талаптар жөніндегі талаптарды жеңілдетті. Атап айтқанда, 2009 жылы нормативтер ішкі міндеттемелер бойынша 1,5%-ға дейін және өзге міндеттемелер бойынша 2,5%-ға дейін біртіндеп төмендеді. Бұл банктерге қосымша өтімділікті босатуға да мүмкіндік берді.

2011 жылы ең аз резервтік талаптар тетігі өзгеріссіз болды. Сонымен бірге, банктерге ең аз резервтік талаптардың нормативтері 2011 жылғы мамырда ішкі міндеттемелер бойынша 1,5%-дан 2,5%-ға дейін және өзге міндеттемелер бойынша 2,5%-дан 4,5%-ға дейін көтерілді.

2012 жыл ең аз резервтік талаптар тетігін реформалаудың келесі маңызды кезеңі болды. 2012 жылы Ұлттық Банк ақша-кредит саясатының тиімділігін арттыру және Ұлттық Банктің ақша нарығындағы қысқамерзімді өтімділікті реттеу мәселелеріндегі рөлін

күшейту бойынша жұмыс бастады. Осы жұмыс шеңберінде ең аз резервтік талаптар тетігін одан әрі жетілдіру бойынша шаралар да қабылданған болатын.

Мәселен, ең аз резервтік талаптар тетігіне оларды айқындау бөлігінде, сондай-ақ банктердің резервтік міндеттемелері мен резервтік активтерінің құрылымы бөлігінде өзгерістер енгізілді.

Ақша нарығындағы еркін теңгелік өтімділік деңгейін дәл бағалаулар алу, ұлттық валютаға деген сұраныстың өзгерулеріне нақты ден қою және тиісінше өтімділікті реттеу құралдарының тиімділігін арттыру мақсатында резервтік активтердің құрылымынан қолма-қол ақша мен шетел валютасындағы корреспонденттік шоттар алып тасталды.

Қысқамерзімді спекулятивтік капиталдың кіруін шектеу, банктердің портфелін әртараптандыру, ұзақмерзімді банктік құралдар нарығын дамыту үшін банктердің міндеттемелерін қысқамерзімді (1 жылға дейін) және ұзақмерзімді (1 жылдан астам) міндеттемелерге ажыратудың қосымша критерийі енгізілді.

Міндеттемелердің әрбір түрі бойынша мынадай жекелеген нормативтер енгізілді: ішкі қысқамерзімді міндеттемелер бойынша – 2,5%, ішкі ұзақмерзімді міндеттемелер бойынша – 0%, сыртқы қысқамерзімді міндеттемелер бойынша – 6,0%, сыртқы ұзақмерзімді міндеттемелер бойынша – 2,5%.

Қазіргі уақытта осы құралды жетілдіру бойынша жұмыс жалғасуда. Ұлттық Банк оны қолданудың озық әлемдік тәжірибесін тұрақты зерделеп отырады, банк секторында қалыптасып отырған жағдайды талдайды. Осы факторлардың барлығы ескеріле отырып ең аз резервтік талаптар тетігін одан әрі өзгерту бойынша шешімдер қабылданатын болады.

Ақша-кредит саясатының тиімділігін реформалау, жетілдіру және арттыру барысында ең аз резервтік талаптар тетігіне де өзгерістер енгізіліп отырды. Осы өзгерістер нәтижесінде ол ақша-кредит саясатының классикалық құралы болды, Ұлттық Банк оның көмегімен банк жүйесінің өтімділігін реттеуді жүзеге асырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Моисеев С. «Структура, функции и международная практика резервных требований», Финансы и кредит №17, 2002;
2. Simon Gray «Central Bank Balances and Reserve requirements» IMF WP 2011;
3. Joshua N. Feinman « Reserve Requirements: History, Current Practice, and Potential Reform», Federal Reserve Bulletin, June 1993;
4. Mark Carlson «Lessons from the Historical use of reserve requirements in the United States to Promote Bank Liquidity», Finance and Economics Discussion Series.Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, Washington, January 2013.

Ішкі аудит қызметін басқару жөніндегі бағдарламалық өнімдерді пайдалану

Бабықпаева А.Т.— Ұлттық Банктің Ішкі аудит департаменті аудит мониторингі және әдіснамасы басқармасының бастығы

Заманауи әлемде өңделетін ақпарат көлемі адам сенбейтін мөлшерге жетті. Бұл процесте ақпараттық технологияларды пайдаланбау ақылға сыйымсыз. Оларсыз деректердің үлкен көлемін талдауды талап ететін сала ретінде аудитті елестету мүмкін емес.

Ақпараттық технологиялар аудиттің әрбір кезеңінде – жоспарлау, тексеруді тікелей жүзеге асырудан бастап аудиторлық қорытындыны дайындауға дейін пайдаланылады. Ішкі аудиттің тиімділігін арттыру мақсатында халықаралық стандарттар деңгейіне шығып, аудиторлар орындайтын барлық функцияларды автоматтандыру қажет. Бұл аудиттің жоғары сапасына қол жеткізуге, еңбек шығынын төмендетуге және аудиторлық тексеруге жұмсалатын уақытты үнемдеуге қол жеткізетін маңызды талап болып табылады.

Аудит ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Сыртқы аудиттің негізгі міндеті – тексерілетін ұйымның есептілігінде берілген қаржылық ақпараттың дәйектілігін растау, сондай-ақ алынған ақпараттың негізінде ұйымның белгіленген кезеңдегі қаржылық жай-күйін және нәтижесін бағалау.

Ішкі аудиттің табиғаты мүлдем басқаша. Бұл оның мақсатына да, ұйымдастырылуына да қатысты. Ішкі аудит – бұл ұйымның сенімді ішкі бақылау жүйесіне қолдау көрсетуге, сондай-ақ оны үнемі жетілдіруге ықпал ете отырып, оның тиімділігі мен нәтижелілігін бағалауға бағытталған.

Ішкі аудит қызметі – бұл ұйымның бөлімшесі, оның міндеті тұтастай алғанда ұйымның да, оның құрылымдық бөлімшелерінің де тиімді қызметін үздіксіз бағалау болып табылады. Ішкі аудит қызметінің болуының арқасында басшылық объективті және дәйекті ақпарат, ұйымның қызметін жақсарту жөніндегі маңызды ұсынымдар алады. Бұл орынды басқарушылық шешімдер қабылдап, ұйымның қандай да бір құрылымының жұмысын шұғыл түзетуге мүмкіндік береді.

Ішкі аудит талдау және бақылау жүргізетін қызметтің мынадай бағыттарын бөліп көрсетуге болады: қаржылық және операциялық деректерді тексеру, бизнес-процестердің тиімділігін талдау, ұйымның қызметін заңнама нормаларын сақтауы тұрғысынан бағалау және басқа да талаптарды орындау (менеджмент саясаты және басқалары).

Ішкі аудиттің тиімділігі және берілетін деректердің объективтілігі, ең алдымен, оның ұйымдастырылу деңгейіне байланысты. Ішкі аудит қызметінде пайдаланылатын ақпараттық технологиялардың сапасын ерекше атап өту қажет. Қазіргі жағдайларда келіп түсетін ақпараттың үлкен ағынын оларсыз өңдеу мүмкін емес.

Аудитте компьютерлерді және ақпараттық технологияларды қолдану мәселелерін Ішкі аудиттің Халықаралық Кәсіби Стандарттары (IAХС) және ИА¹ (Institute of Internal Auditors) қабылдаған Ішкі аудит кәсіби практикасының халықаралық негіздері қозғауда.

IAХС-тың 1210.А3 стандарты ішкі аудиторлардың ақпараттық технологиялармен байланысты негізгі тәуекелдер және бақылау рәсімдері туралы жеткілікті білімі болуын және тапсырылған міндеттерді орындау үшін жеткілікті көлемде аудиттің автоматтандырылған әдістерін пайдалана алуын көздейді. IAХС сәйкес «Аудиттің

¹Ішкі аудиторлар институты

автоматтандырылған әдістері (Technology-based Audit Techniques) – аудитке жататын жалпы бағдарламалық қамтамасыз ету, тестілік деректер генераторлары, аудитке арналған компьютерлік бағдарламалар, аудитке арналған арнайы бағдарламалық қосымшалар және компьютерлендірілген аудиторлық рәсімдер (СААТ)² сияқты аудиттің кез келген автоматтандырылған әдістері.».

Аудитордың жұмысында ақпараттық технологияларды пайдалануды бірнеше деңгейге бөлуге болады: жұмыс және есептік құжаттаманы қалыптастыру, сұратулар құру; құқықтық ақпаратты іздеу және талдау; маңыздылық деңгейін, аудиторлық іріктеуді айқындау, тәуекелдерді бағалау; аудит процесінде туындайтын міндеттердің толық кешенін шешуге мүмкіндік беретін бағдарламалық қамтамасыз етуді қолдану.

Өз жұмысында аудиторлар Microsoft Office (Word, Excel, Access) сияқты бағдарламаларды, мамандандырылған аудиторлық қосымшаларды, заңнамалық және нормативтік құқықтық базасы бар интернет-порталдарды пайдалана алады.

Аудиторлар үшін әзірленген мамандандырылған бағдарламалық кешендерінің (мамандандырылған аудиторлық бағдарламалық қамтамасыз ету) маңызын атап өткен жөн. Олар тексерудің барлық кезеңінде аудитордың жұмысын барынша тиімді әрі шұғыл автоматтандыруға мүмкіндік береді. Әдетте бағдарламаларда аудиттің қандай да бір әдістемесі іске асырылады, соған сәйкес аудиторлық рәсімдер жүйеленіп, оңтайландырылады, көп еңбекті талап ететін айтарлықтай қиын операциялар автоматтандырылады.

Мамандандырылған аудиторлық бағдарламалық қамтамасыз етуді екі сыныпқа бөлуге болады: талдамалық бағдарламалар және аудиторлық рәсімдерді автоматтандыратын бағдарламалар. Талдамалық бағдарламалар алынған ақпаратты талдау және тестілеу процесін айтарлықтай жеңілдетіп, жылдамдатады. Олардың негізінде тиімді математикалық алгоритмдер жатыр.

Аудиторлық рәсімдерді автоматтандыру жөніндегі бағдарламалар аудиторлық тәуекелді есептей алады және ұйым қызметінің тиімділігіне айтарлықтай әсер ететін ең маңызды көрсеткіштерді іріктейді. Мұндай бағдарламалардың негізінде белгілі бір алгоритм жатыр.

Аудиторлық рәсімдерді автоматтандыру жөніндегі бағдарламалар аудитордың жұмысын жеңілдетіп, аудит процесін айтарлықтай жылдамдатады. Бар істеу керегі – жиналған деректерді бағдарламаға енгізу, ал аралық құжаттарды қоса алғанда, барлық құжаттар автоматты түрде құрылып, реттеледі.

Аудиторларға арналған мамандандырылған бағдарламаларды пайдаланудың мынадай артықшылығын бөліп көрсетуге болады:

- аудиторлық тексеруді жоспарлау сапасын арттыру және аудиторлар орындайтын рәсімдер санын қысқарту;
- көп еңбекті талап ететін операцияларды автоматтандыру, соның арқасында тексеру процесі жылдамдап, жұмыс сапасы артады;
- алынған нәтижелердің дәйектілігін арттыру;
- аудиторлық тәуекелдерді дәл бағалау мүмкіндігі, ықтимал бағалардың маңыздылығы;
- аудит сапасын оның барлық кезеңінде бақылау мүмкіндігі.

Автоматтандырылған аудиторлық жүйелер өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап белсенді түрде енгізілді. Мұндай кешендердің бүкіл артықшылықтарына қарамастан, әлемдегі аудиторлардың көпшілігі мол ақпарат көлемін талдау кезінде MS Word және Excel қосымшаларын таңдайды.

²Computer-assisted audit techniques

2013 жылы Ішкі аудиторлар институты PricewaterhouseCoopers-пен бірлесіп зерттеу жүргізді, ол зерттеуді мақсаты Ресейде ішкі аудиттің даму деңгейін айқындау болды³. Зерттеу шеңберінде ішкі аудит бөлімшелерінің қызметінде ақпараттық технологияларды пайдалануға талдау жүргізілді. Пікіртерімге қатысқан бүкіл респонденттердің 63%-ы өз жұмысында бизнес-процестерін автоматтандыруға мүмкіндік беретін бағдарламалық кешендерді пайдаланбайды екен. Шамамен 17%-ы ғана TeamMate⁴ бағдарламалық өнімін және 13%-ы өзі әзірлеген қосымшаларды пайдаланады екен.

Пікіртерім мамандандырылған аудиторлық жүйелер қазіргі сәтте пайдаланылмайтын компанияларда олардың жақын арадағы екі жылда енгізілуі жоспарланып отырғанын көрсетті. Респонденттердің 71%-ның мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалануды бас тартуы аудиторлық бөлімшелер штатының аздығына байланысты болған.

Ішкі аудиттің мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізген бөлімшелерінің ішінде 77%-ы оларды жұмыс қағаздарын ресімдеу үшін пайдаланады. Мұндай көрсеткіш 2011 жылы жүргізілген осындай зерттеу нәтижесінде де байқалған болатын.

Жобалар нәтижелерінің және аудиторлық ұсынымдардың орындалу мониторингі кезінде мамандандырылған аудиторлық бағдарламалардың рөлі айтарлықтай өсті (2001 жылы 54%-дан 2013 жылы 70%-ға дейін). Сонымен қатар мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз ету аудиторлық тексеру анықтаған проблемаларды жою рәсімінің мониторингі үшін жиі пайдаланылады (2011 жылғы 38%-дан 2013 жылы 67%-ы).

Зерттеу нәтижелері мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану деңгейінің Ресейде жоғары емес екендігін көрсетіп отыр. Осыдан келіп, аудиторлар мұндай ақпараттық жүйелердің артықшылығын бағалай алмаған деген қорытынды шығаруға болады.

Осындай ахуал Қазақстанда да байқалады. Аудит процестерін талдауға және автоматтандыруға арналған өнімдер жете бағаланбай отыр. Сонымен қатар көптеген аудиторлар олардың жұмысын оңтайландыру және жақсарту үшін арнайы жасалған мұндай бағдарламалық қамтамасыз етудің бар екендігінен хабарсыз.

Соңғы бірнеше жылда жүргізілген зерттеулер көрсетіп отырғандай, барлық ұйымдардың шамамен 20%-ы ғана нарықта ұсынылған аудитті автоматтандыру жүйелерінің қайсыбірін сатып алған, олардың жартысы ғана бұл жүйелерді енгізген және берілген мүмкіндіктердің көптігін тиімді пайдалануда. Енді бір шамамен 10%-ы өз бизнес-процестерін құжат айналымын басқарудың әмбебап кешендерінің көмегімен автоматтандыруға тырысуда.

Мамандандырылған аудиторлық бағдарламалық өнімдерді енгізу деңгейінің төмен болуы мамандардың онша хабардар болмауымен ғана емес, жаңа өнімді игеруге деген ниетінің болмауымен түсіндіріледі. Ішкі аудит қызметтерінің қызметін автоматтандыру үшін ұсынылған шешімдер саны онша көп емес екендігін нарыққа жүргізілген зерттеу көрсетіп отыр.

Ішкі аудиттің көптеген талаптарын қанағаттандыратын және құралдардың жеткілікті жиынтығынан тұратын екі бағдарламаны ғана бөліп айтуға болады:

AuditModern – бұл ішкі аудиторлардың жұмысын басқаруға арналған автоматтандырылған бағдарламалық өнім. Ол аудиторлық тексерулерді тәуекелдерді алдын ала талдау негізінде жоспарлауға мүмкіндік береді, тексеруді тікелей жүргізу

³<http://www.iaa-ru.ru/files/...open/russian-ia-survey-2013-ru.pdf> «Ресейде ішкі аудиттің дамуының ағымдағы жай-күйін және үрдістерін зерттеу»

⁴Әзірлеуші – PWC компаниясы

процесін жылдамдатады, аудиторларды көптеген бірін бірі қайталайтын процестерді орындаудан босатады, деректерді талдау және аудит нәтижелері бойынша ұсынымдарды орындауды бақылау мүмкіндігін кеңейтеді. Бағдарлама тәуекелдерді басқаруды бағалау жүйесінің, аудитті жоспарлау және жүргізудің, деректерді талдаудың және есептерді қалыптастырудың, «ішкі аудит» функциясын басқарудың тиімділігін бағалау кезінде кеңінен қолданылады. Бағдарламалық кешен құжаттарды электрондық түрде сақтаудан тұрады, ұйымдардың аумақтар бойынша бөлінген құрылымдарында тексеруді орындау мүмкіндігін береді.

TeamMate – СААТ функцияларынан, аудиторлық тексерулерге қызмет көрсету жөніндегі мамандандырылған бағдарламалардан, жинақталған ақпарат пен аралық есептер сақталатын дерекқорлардан тәуекелдер кітапханасынан және тексерілетін бизнес-процестерді бақылау жүйесінен тұратын аудиторларға арналған бағдарламалық кешен.

Осылайша ішкі аудит қызметтерінің өз жұмысында мамандандырылған өнімдерді пайдалануды шектейтін бірнеше фактор қалыптасты: құжат айналымын автоматтандыру үшін әмбебап өнімдерді (электрондық кестелер, ДҚБЖ, мәтіндік редакторлар) қолдану; аудиторлардың өздерінің қызметін автоматтандыруға және көптеген процестерді орындауды айтарлықтай жеңілдетуге мүмкіндік беретін жүйелердің бар екендігін білуінің төмендігі; ішкі жұмыс істеу әдістемелерін бағдарламалық қамтамасыз етуде пайдаланылатын жалпы алгоритмдерге бейімдеудің мүмкін еместігі; ішкі аудит процестерін автоматтандырудың күрделілігі.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында ішкі аудитті оның барлық кезеңінде автоматтандыруға және процестерін жылдамдатуға мүмкіндік беретін мамандандырылған бағдарламалық өнімдерді енгізу деңгейінің төмендігі байқалатындықтан, мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз ету нарығын зерттеу және жаңа тиімді шешімдерді іздеу өзекті болып табылады. Мұндай жүйелерді пайдалану аудитор қолмен өңдейтін деректер санын барынша азайтуға мүмкіндік береді, қажетті ақпаратқа лезде қол жеткізуге, еңбек тиімділігін арттыруға, неғұрлым маңызды міндеттерді шешу үшін уақыт бөлуге мүмкіндік береді.

Ішкі аудит процестерін автоматтандыру проблемаларының маңызын асыра бағалау қиын. Мұнда ақпараттық жүйелерді енгізу және пайдалану, аудитордың жұмысын осы жүйелердің көмегімен ұйымдастыру кезінде туындайтын техникалық проблемалардың тұтас бір кешенін ескеру қажет.

Аудитті автоматтандыру жүйелерін енгізудің мынадай алғышарттарын бөліп көрсету қажет: есептеу техникасы мен бағдарламалық құралдар нарығының дамуы, өңделетін ақпарат көлемінің үздіксіз әрі жылдам өсуі, ішкі аудиттің бүкіл процестерінің көп еңбекті талап етуінің ұлғая түсуі (мамандар 40%-ға дейінгі уақытын құжаттар мен есептерді ресімдеуге және редакциялауға жұмсайды), ішкі аудит процестерін стандарттау мүмкіндігі, жаңа ақпараттық-анықтамалық жүйелердің пайда болуы. Сонымен қатар қазіргі уақытта талдамалық бағдарламалық өнімдер пайда болды, солардың арқасында аудитор жасалған есептеулерді тестілей алады, алынған нәтижелерді нормативтік деректермен салыстырып тексереді, ұйымның қызметіндегі ауытқуларды шұғыл анықтайды және олардың себептерін айқындайды, ұйым немесе оның құрылымдық бөлімшесі қызметінің тиімділігін арттыру жөнінде ұсынымдар әзірлей алады.

Аудиторлар үшін мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізген көптеген аудиторлық ұйымдардың тәжірибесі ішкі аудиторлардың және тұтастай алғанда бүкіл ұйымның қызметі тиімділігінің айтарлықтай ұлғайғанын көрсетіп отыр. Мұндай бағдарламалық кешендерді енгізу қажеттілігі жалпыға белгілі болып табылады.

Аудиторларға арналған бағдарламалық өнімдер мынадай мүмкіндіктерді беруге тиіс:

- аудит процестерін кешенді автоматтандыру;
- аудиторлар мен барлық деңгейдегі менеджерлердің жұмысы үшін тиімді құралдардың болуы;
- жүйені ұйымда аудит үшін пайдаланылатын әдістемелер мен стандарттарға икемдеу;
- ұйымның аумақтық тұрғыдан шалғайдағы түрлі бөлімшелерін қашықтан тексеретін көшпелі топтардың жұмысын жүргізу мүмкіндігі;
- шалғайдағы пайдаланушылар мен бас офистің арасында ақпарат беру және үйлестіру мүмкіндігі, жүргізілген аудит туралы дәл, уақтылы ақпарат беру;
- ұйымның қызметкерлері үшін дерекқорларға қолжетімділіктің көпдеңгейлі жүйесі;
- деректерді беру үшін түрлі байланыс арналарын пайдалану мүмкіндігі;
- деректерді беру кезінде оларды шифрлаудың сенімді жүйесінің болуы, құжаттарды санкцияланбаған қолжетімділіктен және көшіруден қорғау, цифрлық қол қоюмен жұмыс істеу мүмкіндігі.

Мәселен, бағдарламалық өнім ішкі аудиторлар жұмысының барлық бағыттарын жеңілдетуге және автоматтандыруға тиіс. Бұл ретте ішкі аудиторлық қызметтердің жұмысын басқару жөніндегі бағдарламалық қамтамасыз етудің:

- ұйымда аудиторлық құжаттар мен қорытындыларды жоспарлаудың, қалыптастырудың стандартталған әдістемелерін енгізуге ықпал ететіндігін;
- ішкі аудиттің ашықтығын қамтамасыз ететіндігін;
- адам ресурстарын бөлудің тиімділігін арттыратынын;
- аудиторлық тексерулердің тиімділігін жақсартатынын;
- алынған ақпаратқа және ұйымның басшылары тарапынан кепілдіктерге сенім деңгейін арттыратынын;
- есептік құжаттама айтарлықтай жылдам дайындалатынын;
- аудиторлық тексерулердің мониторингін жүзеге асыруға мүмкіндік беретінін атап өту қажет.

Сонымен қатар, арнайы аудиторлық бағдарламалық қосымшалар COSO⁵ моделінің қағидаттары мен тұжырымды тәсілін пайдалана отырып, тәуекелге бағдарланған ішкі аудитті қамтамасыз етуге; аудиторлық қызметті халықаралық стандарттарға сәйкес жүргізуге; ішкі аудиттің барлық ерекшеліктерін ескеруге; ішкі аудитке қатысты тұжырымдамалық тұрғыдан өзге, неғұрлым сапалы тәсілін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Ішкі аудит рәсімдерін автоматтандыру, ішкі аудиторлық қызметті басқару үшін пайдаланылатын немесе деректерді өңдеп, талдауға арналған бағдарламалық кешендерді неғұрлым кеңірек енгізудің аудит қызметтері мен тұтастай алғанда ұйым жұмысының тиімділігін арттырып қана қоймай, аудиттің дамуына ықпал ететін қозғаушы күш болатынын сеніммен айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Международные профессиональные стандарты внутреннего аудита», Ішкі аудиторлар институты, <http://www.theiia.org>;

⁵The Committee of Sponsoring Organizations

2. Дегтярева А. Ю., Гайдарь Е. В. Автоматизация аудиторской деятельности: предпосылки и современное состояние, 2013;
3. Шибилева О.А. Компьютеризация аудиторской деятельности в современных условиях// Молодой ученый.- 2014, №1, с.453-455;
4. Макальская А.К. Внутренний аудит. М.: АО «ДИС», 2008;
5. Сонин А. «Внутренний аудит в новой реальности» http://www.iaa-ru.ru/inner_auditor/publication/member_articles/va_v_novoi_realinosti;
6. Исследование текущего состояния и тенденций развития внутреннего аудита в России, 2013ж., Ресейдің ішкі аудиторлар институты, ПрайсүотерхаусКуперс<http://www.iaa-ru.ru/files/...open/russian-ia-survey-2013-ru.pdf>;
7. Досаева А. «Комплексная автоматизация системы внутреннего аудита организации», VIII Астана экономикалық форумының онлайн сессиясындағы баяндамасы, 2014ж;
8. <http://group-global.org/ru/publication/15112-kompleksnaya-avtomatizaciya-sistemy-utrennego-audita-organizacii>.

Әлемдегі исламдық депозиттерге кепілдік беру тәжірибесі және Қазақстанда исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесін дамыту бойынша ұсыныстар

Шәмшиев М.А. – Ұлттық Банктің Зерттеулер және стратегиялық талдау департаменті Стратегия және талдау басқармасының бас маман–талдаушысы

Қазақстанда исламдық қаржыландыруды дамыту көптеген факторларға (заңнамалық базаның болуы, инфрақұрылымды дамыту, исламдық қаржыландыру саласында халық тарапынан білікті қызметкерлерге деген сұраныстың болуы және басқалар). Исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесі ықпал ететін халық тарапынан деген сенімді арттыру осы сектордың дамуына ықпал ететін факторлардың бірі болып табылады.

Осы мақала исламдық депозиттерге кепілдік берудің артықшылықтарын, оларға әр түрлі елдерде кепілдік беру ерекшеліктерін, сондай-ақ Қазақстанда исламдық депозиттерге кепілдік берудің мүмкіндіктерін қарастырады.

Исламдық қаржыландыру соңғы онжылдықта әлемде екпінді дамығанын көрсетіп отыр, ол қаржылық қызмет көлемінің ұлғаюымен ғана емес, сондай-ақ қаржы құралдары спектрінің кеңеюімен және географиялық қамтудың ұлғаюымен көрінеді. Исламдық қаржыландыру жүйесінің негізгі бөлімдерінің бірі исламдық банкінг болып табылады. Экономикада исламдық банктердің маңызды ықпалы Парсы шығанағы, Малайзия мен Иран елдерінде болуда.

Исламдық қаржы активтерінің үлесі жоғары елдердегі исламдық банкінгтің дамуына әсерін тигізетін маңызды бағыт исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесін жүргізу болып табылады.

Мұсылмандардың басым көпшілігінің Шариғат қағидаттарына толығымен сәйкес келетін жүйені артық көретіні исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесін ендірудің негізгі себебі болып табылады. Осы жағынан жүйе исламда қатаң тыйым салынған элементтерден (пайыз, құмарлық ойындары және басқалар) бос болуға тиіс.

Сонымен қатар, исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесі дәстүрлі кепілдік беру жүйелері кепілдік беруге қабілетсіз, пайданы бөлуге негізделген депозиттерді қорғауға мүмкіндік жасайды. Мұндай жүйе жалпы исламдық қаржыландыру саласының өсуіне мүмкіндік бере отырып, екі жүйе үшін тең жағдайлар жасайды.

Исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесінің исламдық депозиттердің исламдық қаржы институттарынан дәстүрлілеріне кетуін болдырмауға көмектесетіні және дәл исламдық қаржы өнімдеріне мүдделі инвесторлар үшін тартымды жағдайлар жасайтыны да маңызды болып табылады.

Әлемдегі исламдық депозиттерді сақтандыру жүйесі

Әлемдегі исламдық депозиттерді сақтандыру жүйелерінің ерекшеліктеріне қарай оларды үш модельге бөлуге болады:

1. Депозиттерге кепілдік берудің дуалистік жүйесі, бұл кезде исламдық қаржы мекемелерінің депозиттеріне коммерциялық банктердің депозиттерінен бөлек кепілдік беріледі (Малайзия, Бахрейн);
2. Исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесінің ғана жұмыс істеуі (Судан);
3. Коммерциялық (дәстүрлі) депозиттерге де, исламдық депозиттерге де кепілдік беретін дәстүрлі кепілдік беру жүйесі (Индонезия, Ұлыбритания, Түркия және басқалар).

Малайзия

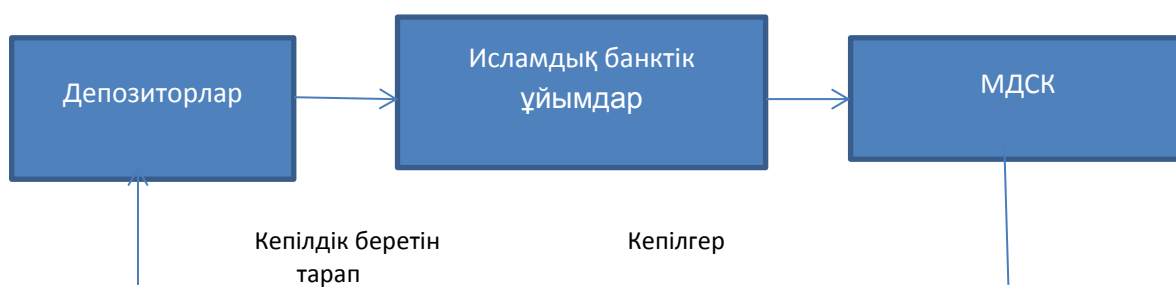
Малайзияда исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесі алғашқы исламдық банк ашылғаннан кейін 22 жылдан соң жұмыс істей бастады. Малайзияда исламдық банктердің өздерінде де, сондай-ақ исламдық терезелері бар банктерде де исламдық депозиттерге кепілдік беріледі.

Малайзияда депозиттерге кепілдік берудің дуалистік (қосарланған) жүйесі жұмыс істейді. Исламдық депозиттерге кепілдік беру қорын және Дәстүрлі депозиттерге кепілдік беру қорын басқа 4 сақтандыруға кепілдік беру, оның ішінде такафул¹ (TakafulandInsuranceBenefitsProtectionSystem) қорымен қатар Малайзия депозиттерді сақтандыру корпорациясы (МДСК) – PerbadananInsuranceDepositMalaysia басқарады.

Исламдық жүйеде МДСК келісімшарттық негіздегі тәсілді пайдаланады, мұнда операциялар ақы төлеумен кепілдік берілген келісімшартқа (kafalahbilujr) негізделген. Исламдық депозиттерге кепілдік беру жөніндегі келісімшарт тетігі 1-суретте көрсетілген.

1-сурет

Малайзияда исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесінің тетігі

Депозиттерге кепілдік берудің дәстүрлі жүйесінде сияқты депозиторлар сақтандырылған депозиттерді исламдық банктерде орналастырады. Исламдық банктер МДСК-ке сақтандыру жарналарын – кафала (kafalah) төлейді. Исламдық банкті тарату кезінде МДСК исламдық банктің кепілдік берілген депозиттерді өтеу міндеттемелерін өзіне алады. Малайзияда кепілдік беру сомасы 250 000 Малайзия рингитін құрайды (70000 АҚШ долларына жуық).

2008 жылдан бастап МДСК депозиттерге кепілдік беру жүйесіне қатысушы-банктер жарналарының дифференциалды жүйесін пайдаланады, оған сәйкес жоғары профильді тәуекелі бар исламдық банктер төмен профильді тәуекелі бар банктерге қарағанда жарналарды көп төлейді.

МДСК кепілдік берудің исламдық және дәстүрлі жүйелері үшін бөлек шоттарды орналастырады. МДСК-тың инвестициялық қызметі Шариғатқа қайшы келмейтін құралдармен мәмілелерге негізделуге тиіс.

Бахрейн

Бахрейнде кепілдік беру жүйесі ұсынушыға арналған депозиттік сертификаттарды қоспағанда, салым валютасына қарамастан кез келген депозит шоттарына және

¹Такафул – бұл сақтандыру жүйесі, оның негізінде Құранға және Суннаға, исламның басты рухани кітаптарына сүйенетін шариғат нормаларына сәйкес келетін пайда мен шығындарды қатысушылар және оператор арасында бөлу тетігі болады

шектелмеген инвестициялық шоттарға² (UnrestrictedInvestmentAccounts) кепілдік береді, кепілдік беру сомасы 15 мың Бахрейн динарын құрайды (40 мың АҚШ долларына жуық).

Малайзияда сияқты Бахрейнде екі бөлек қор – Дәстүрлі банктерге арналған қор және Исламдық банктерге арналған қор жұмыс істейді.

Әрбір қор бөлек заңды тұлға болып табылады және оның Бахрейн Орталық банкінен тәуелсіз есептілігі болады. Әрбір исламдық банктің Қорға жарналары Бахрейннің барлық исламдық жеке банктері депозиттерінің жалпы сомасына қарай әр жылы теңбеге белгіленеді.

Судан

Суданда 1996 жылдан бастап жұмыс істеп келе жатқан исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесі SudanBankDepositSecurityFund – Банктік депозиттерді сақтау қорымен (БДСҚ) ұсынылған.

Суданда Банктік депозиттерді сақтау қоры тек қана исламдық депозиттерге кепілдік береді, өйткені Судандағы банк жүйесі тек қана исламдық банктермен ұсынылған.

Шариғат қағидаттарына сәйкес келу үшін БДСҚ Қаржы министрлігі, Орталық Банк, исламдық банктер мен депозиторлар арасындағы ынтымақтастыққа негізделген депозиттерді сақтандыру үшін такафул келісімшартын әзірледі. Кепілдік беру сомасы инвестициялық депозиттер үшін 4000 Судан фунтын (700 АҚШ долларына жуық) және ағымдағы және жинақ депозиттер үшін 3000 Судан фунтын (500 АҚШ долларына жуық) құрайды. Кепілдік беру лимитін Директорлар кеңесі БДСҚ резервтерінің өсуіне қарай қайта қарауы мүмкін.

БДСҚ капиталы банктердің жарналарын, сондай-ақ Қаржы министрлігімен және Ұлттық Банкпен ұсынылған мемлекет тарапынан салымды қамтиды.

БДСҚ құрудың негізгі мақсаты банктердің тұрақтылығы мен сақталуын және оларға деген сенімді нығайтуды қамтамасыз етуге қосымша депозиторларды қорғау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін үш қор құрылды:

1. Ағымдағы және жинақ депозиттерге кепілдік беру үшін өзара қолдау қоры (TheMutualSupportFund);
2. Инвестициялық депозиттерге кепілдік беру үшін өзара қолдау қоры;
- 3.Түпкілікті қаржылық төлемқабілетсіздік жағдайларында қорғау үшін қолдау қоры.

Суданда жоғарғы менеджментке, Директорлар кеңесіне, басқа сақтандырылатын банктердің акцияларын ұстаушыларға, сондай-ақ олардың отбасы мүшелеріне (жұбайлары мен балаларына) тиесілі депозиттерге кепілдік беруді қолданбау бойынша шектеулер бар, шет мемлекеттер және компаниялар үшін кепілдік жоқ және басқалар.

Исламдық депозиттерге кепілдік беру ұсынылған басқа елдерге Индонезия, Босния мен Герцеговина, Иордания, Кувейт, Сингапур, Ұлыбритания, Түркия жатады. Иорданиядан басқа барлық осы елдер дәстүрлі депозиттерге кепілдік беру жүйесіне сәйкес исламдық депозиттерді қорғайтын модельді пайдаланады. Иорданияда депозиттерге кепілдік беру жүйесіне исламдық банктердің мүшелігі ерікті болып табылады.

Қазақстанда исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесі бойынша тұжырымдар мен ұсыныстар

² Қаражат салудың мақсаты мен тәсіліне қатысты шектеулерсіз исламдық банктегі шоттар

Исламдық қаржыландырудың көптеген елдерде жұмыс істеп тұрғанына қарамастан, олардың кейбірінде ғана исламдық депозиттерге кепілдік беру жүйесі бар. Мұның негізгі себебі дәстүрлі депозиттермен салыстырғанда исламдық депозиттердің азғана көлемі болып табылады.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес Қазақстанда исламдық банктер талап етуге дейінгі пайызсыз депозиттерді қабылдауды, банк шоттарын ашу мен жүргізуді, сондай-ақ инвестициялық депозиттерді қабылдауды жүзеге асырады.

Қазақстандағы жалғыз исламдық банк – «AlHilal» Ислам Банкі» АҚ – жеке тұлғалардан депозиттер қабылдайды, оларға «Қазақстан депозиттерге кепілдік беру қоры» АҚ кепілдік бермейді. Жеке тұлғалар үшін Wakala³ депозитінің ең аз сомасы 500 000 теңгені және 5000 АҚШ долларын құрайды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, банктерге де, банктердің клиенттеріне де тең жағдайлар жасау, исламдық депозиттердің тартымдылығын өсіру және депозиторлардың тарапынан сенімді арттыру мақсатында, исламдық депозиттерге кепілдік беру мәселесін жеке тұлғалардың исламдық депозиттерінің үлесін қомақты ұлғайту кезінде, сондай-ақ Қазақстанда исламдық банктер санының ұлғаюы кезінде қарастыру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. International Association of Deposit Insurers, «Deposit Insurance from the Shariah Perspective», 2010;
2. Малайзия депозиттерді сақтандыру корпорациясының сайты (<http://www.pidm.gov.my>);
3. Иордания депозиттерді сақтандыру корпорациясының сайты (<http://www.dic.gov.jo>);
4. CBBRulebook (Бахрейн Орталық Банкінің заңдар жинағы, <http://www.cbb.gov.bh>);
5. Islamic Deposit Insurance Group Research and Guidance Committee International Association of Deposit Insurer, «Insurability of Islamic Deposits and Investment Accounts», 2014;
6. Қазақстанда «AlHilal» Ислам Банкі» АҚ сайты (<http://www.alhilalbank.kz>).

³Заңды немесе жеке тұлға (принципал) үшінші тұлғаға (агентке) белгіленген ақы үшін өзінің атынан іс-әрекеттерді жүзеге асыруға өкілеттіктер беретін агенттік шарт

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі іс-шаралар шолуы

Жүсіпова С.М. – Ұлттық Банктің Павлодар филиалы қаржылық ұйымдарды бақылау және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бөлімінің бастығы

Қаржылық нарықтың дамуына және қаржы ұйымдары халыққа – қаржылық қызметтерді тұтынушыларға көрсететін қаржылық қызметтер ауқымының кеңеюіне қарай бұл қызметтерді пайдаланатын тұтынушылардың құқықтарын қорғау қажеттілігі артуда.

Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау шеңберінде филиал өткізетін барлық іс-шаралардың шолуы түрінде жасалған бұл мақала осындай іс-шараларды өткізу өзектілігі мен халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру бойынша жұмысты жалғастыру қажеттілігін көрсетеді.

2013 жылғы 1 наурыздан бастап Ұлттық Банктің филиалдарында қаржылық қызметтер мен микроқаржы ұйымдарының қызметтерін көрсету мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау, сондай-ақ қаржы құралдарына қаражатты инвестициялау мәселелері жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын жаңа қаржы ұйымдарын бақылау және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау бөлімдерін құру қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың тиісті деңгейін, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың қаржылық сауаттылығын арттыруды қамтамасыз етеді.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» РММ Павлодар филиалы (бұдан әрі – филиал) көрсетілген функцияларды орындау мақсатында қаржылық қызметтерді көрсету мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарайды, қаржылық қызметтерді тұтынушылар құқықтарының бұзушылықтарын анықтайды, ҚР Ұлттық Банкінің келісуімен қаржы ұйымдарына шектеулі ықпал ету шараларын қолданады, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша сот отырыстарына маман ретінде қатысады.

Қаржылық сауаттылықты арттыру бойынша жұмыстың негізгі мақсаттарының бірі – қаржылық сауатты өскелең ұрпақты тәрбиелеу. Филиал бұл мақсатқа қол жету үшін оқушылармен, студенттермен, жұмысшы жастармен, ісін жаңа бастаған кәсіпкерлермен кездесулер өткізеді. Бұқаралық ақпарат құралдары – радио, телевидение, баспа басылымдары қаржылық сауаттылықты арттыру мақсатында халыққа қажет ақпаратты жеткізудің негізгі тәсілі болып табылады, өйткені олар халықтың барлық санаттарына қолжетімді.

2015 жылғы 1 қаңтарға Павлодар облысының аумағында екінші деңгейдегі банктердің 33 филиалы, екінші деңгейдегі банктің 1 бас офисі, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың 6 филиалы, сақтандыру ұйымдарының 21 филиалы, «Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры» АҚ филиалы жұмыс істеді.

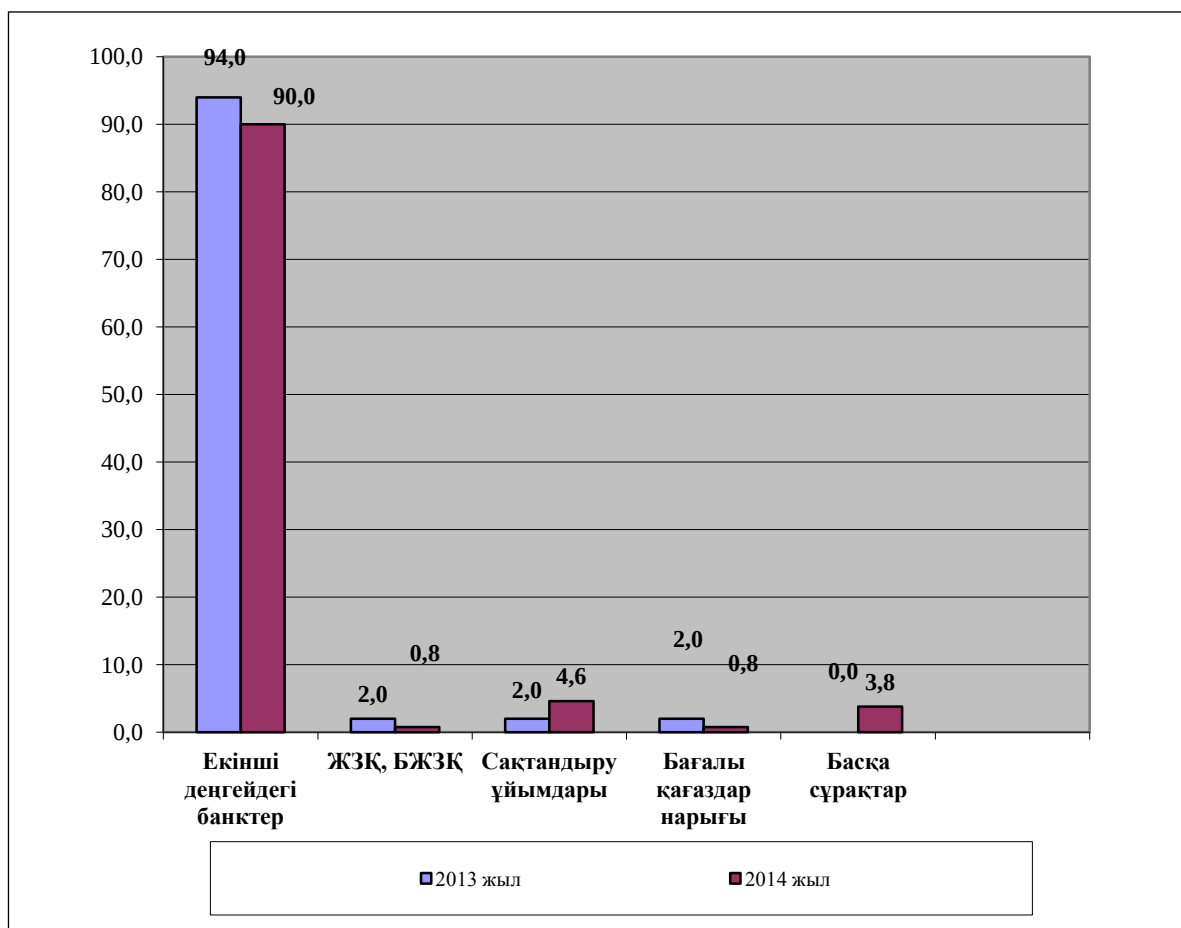
Қаржы ұйымдары мен қаржы нарығын бақылау және қадағалауды жүзеге асыруға және қаржылық қызметтерді тұтынушылардың заңды мүдделері мен құқықтарын тиісті деңгейде қорғауды қамтамасыз етуге жәрдем көрсету шеңберінде филиалға 2014 жыл ішінде қаржы ұйымдары қызметінің түрлі мәселелеріне қатысты жеке және заңды тұлғалардың 132 өтініші түсті.

Барлық түскен өтініштердің санынан: жеке тұлғалардың 127өтініші түсті немесе жалпы санынан 96,2%; заңды тұлғалардың 5 өтініші түсті немесе жалпы санынан 3,8%.

2013 жылмен салыстырғанда (наурыз – желтоқсан айлары) өтініштер саны 82 көбейді (2013 жылы түскен өтініштер саны 50 болды).

1-диаграмма

2013 жылы және 2014 жылы филиал қаржы нарығының секторлары бойынша қараған өтініштердің құрылымы (%)

Қаржылық нарық секторлары бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштері мынадай болды:

Екінші деңгейдегі банктерге қатысты - мынадай сұрақтар бойынша 119 өтініш немесе түскен жалпы санынан 90%: кепілде тұрған мүлікке құқық белгілейтін құжаттарды беруден бас тарту; заемшы жәрдемақы және/немесе әлеуметтік төлемдер ретінде алатын қаражатты заңсыз өндіріп алу; заемшының шоттарынан қаражатты акцептісіз есептен шығару; белгіленбен уақытқа телефон қоңырауларымен мазалау; берешекті өтеуге арналған қаражатты сәйкес емес шотқа есептеу; заем бойынша айыппұл санкцияларын заңсыз есептеу; төлем карточкасынан қолма-қол ақшаны алғаны үшін комиссияны негізсіз өндіріп алу; банктік заем шартының талаптарын өзгерту туралы өтінішті қарастыру мерзімдерін сақтамау, кредиттеу талаптарын өзгертуден бас тарту; кредит бюросына дәйексіз деректерді беру; банктік заем шартын жасау тәртібін бұзу; кепілді негізсіз өткізу; еңбекақысы бойынша карточкасын оқшаулау; қосымша комиссияларды біржақты тәртіпте енгізу; несие берешегінің болмауы туралы анықтаманы беруден бас тарту.

Сақтандыру ұйымдарының қызметіне қатысты – мынадай мәселелер бойынша 6 өтініш немесе түскен жалпы санынан 4,6%: сақтандыру төлемін алмау; сақтандыру ұйымы өткізген шығынды бағалау сомасымен келіспеу; сақтандыру төлемін алу үшін сақтандыру сыйлықақысын аудармау.

Жинақтаушы зейнетақы қорларының қызметіне қатысты – Мемлекеттік жинақтаушы зейнетақы қорынан Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорына зейнетақы жинақтарын аудару мәселесі бойынша 1 өтініш немесе түскен жалпы санынан 0,8%.

Бағалы қағаздар нарығы қызметіне қатысты – бағалы қағаздар ұстаушылар тізілімінен анықтама алу мәселесі бойынша 1 өтініш немесе жалпы санынан 0,8%.

Одан басқа, «БТА Ипотека» АҚ арқылы кредиттеу, ломбардтармен кредиттеу, банк операциялары бойынша түсініктеме беру мәселелері бойынша және т.б. 5 өтініш (3,8%) түсті.

2013 жылмен салыстырғанда екінші деңгейдегі банктердің қызметіне қатысты түскен өтініштердің саны 4% азайды (2013 жыл үшін – жалпы санынан 94%, 2014 жыл үшін – жалпы санынан - 90%).

Сонымен бірге 2014 жылы 2013 жылмен салыстырғанда сақтандыру ұйымдарының қызметіне қатысты түскен өтініштердің саны көбейді (2013 жыл үшін – жалпы санынан 2%, 2014 жыл үшін – жалпы санынан 4,6%).

Есепті жылы 2013 жылы сияқты бағалы қағаздар нарығы қызметіне қатысты 1 өтініш түсті (2013 жыл үшін – жалпы санынан 2%, 2014 жыл үшін – жалпы санынан – 0,8%).

2013 жылы және 2014 жылы жинақтаушы зейнетақы қорының және Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының қызметіне қатысты тиісінше 1 өтініштен түсті.

Талдау жасалып отырған кезеңде қаралған өтініштердің негізділігі 13,8% құрады, яғни 14 өтініш бойынша Қазақстан Республикасы заңнамасының немесе екінші деңгейдегі банктердің ішкі нормативтік құжаттарының бұзушылықтары анықталды.

Құжаттамалық тексерістердің нәтижелері бойынша ҚР Ұлттық Банкінің Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау департаментімен (бұдан әрі – ҚҚТҚҚД) келісу бойынша филиал қаржы ұйымдарына 14 шектеулі ықпал ету шарасын (бұдан әрі – шара) қолданды, соның ішінде: екінші деңгейдегі банктерге жазбаша ескерту түрінде - 11, 1 екінші деңгейдегі банкке және 2 сақтандыру ұйымына міндеттеме хатты талап ету түрінде 3 шара.

Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау нәтижесі бойынша филиал екінші деңгейдегі банктерге мынадай ықпал ету шараларын қолданды:

- клиентке алғашқы талап етуі бойынша танысу үшін екінші деңгейдегі банк көрсететін қызметтерге ставкалар мен тарифтер туралы ақпараты бар операцияларды өткізудің жалпы ережелері берілмегені үшін міндеттеме хат алынды;

- өтініш берушіге ұсынылған жауапта өтініш беруші сұратқан нақты фактілер қамтылмаған ақпараттың берілгені үшін жазбаша ескерту шығарылды;

- өтініш берушілердің өтініштерін қарау мерзімдері мен тәртібі бұзылғаны үшін 4 жазбаша ескерту шығарылды;

- қызметкерлердің ішкі рәсімдерді сақтау жөніндегі өз міндеттерін орындауы бойынша екінші деңгейдегі банк басшылығының тиісінше бақылау жасамау бөлігінде Нұсқаулықтың [1] нормалары бұзылғаны және екінші деңгейдегі банктің ішкі бақылау жүйесінің сәйкес келмеуі үшін 2 жазбаша ескерту шығарылды;

- заемшыларға шартта көзделген мерзімде және тәсілмен міндеттемелерді орындау мерзімінің өткені және шарт бойынша төлемдерді енгізу қажеттілігі туралы хабарламағаны үшін 2 жазбаша ескерту шығарылды;

– өтініш берушінің жазбаша өтініштеріне өтініш берушінің өтінішінде көрсетілген мекенжай бойынша хабарламасы бар тапсырыс хатпен почта арқылы жауаптардың жіберілмегені үшін 2 жазбаша ескерту шығарылды.

Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау нәтижесі бойынша филиал 2 сақтандыру ұйымына мынадай шектеулі ықпал ету шараларын қолданды: сақтандырушы мүлікке келтірілген зиян мөлшерін бағалауды ұйымдастыруға өтінішті Қаулыда [2] белгіленген нысанда бермеу бөлігінде «Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 2003 жылғы 01 шілдедегі № 446-ІІ Заңының 22-бабының 7-тармағының бұзылғаны және өтініш берушінің өтінішін қарау мерзімі мен тәртібі бұзылғаны үшін міндеттеме хаттар алынды.

Өтініш берушінің өтініші бойынша құжаттамалық тексеру жүргізу шеңберінде филиал сұратқан құжаттарды белгіленген уақытта ұсынбағаны үшін 1 екінші деңгейдегі банкке қатысты жазбаша ескерту түрінде шара қолданылды.

Құжаттамалық тексеріс нәтижелері бойынша ҚҚТҚҚД келісу бойынша 1 екінші деңгейдегі банк мекенжайына орындау мерзімі белгіленіп, бұзушылықты жою бойынша түзету шараларын қолдану қажеттілігі туралы хат жіберілді.

2013 жылмен салыстырғанда (наурыз – желтоқсан айлары) қаржы ұйымдарына қатысты қолданылған шектеулі ықпал ету шаралары 8 көбейді (2013 жылы қаржы ұйымдарына қатысты 6 шектеулі ықпал ету шарасы қолданылды).

Құжаттамалық тексеру нәтижелері бойынша 1 екінші деңгейдегі банкке қатысты әкімшілік іс қозғалды және ҚР ӘҚБК 169-бабының 1-ші бөлігі бойынша әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалды, ол бойынша 370.400,00 теңге сомасында айыппұл (200 АЕК) салынды және төленді.

Филиалдың қызметкерлері филиал жауапкер ретінде болған 2 талап-арыз бойынша 7 сот отырысына және маман ретінде 2 талап-арыз бойынша 2 сот отырысына қатысты.

Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау мақсатында өткізілген құжаттамалық тексерулер нәтижелері бойынша екінші деңгейдегі банктерге мәлімет ретінде екінші деңгейдегі банктер жіберген Қазақстан Республикасы заңнамасының жиі кездесетін бұзушылықтары бойынша хаттар жіберілді, атап айтқанда мыналарға қатысты: өтініштерді қарау мерзімін сақтау туралы; банктік заем шартында көзделген мерзімде және тәсілмен міндеттемелерді орындау мерзімінің өтуі және шарт бойынша төлемдерді енгізу қажеттілігі туралы хабардар ету қажеттілігі; екінші деңгейдегі банктердің ішкі нормативтік құжаттарына сәйкес клиенттерден түскен өтініштерді тіркеу тәртібінің сақталуы; өтініш бойынша мәселені екінші деңгейдегі банктің уәкілетті органының қарауына шығаруға байланысты екінші деңгейдегі банктердің клиенттердің өтініштерін қарау мерзімін сақтауы.

Халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру мақсатында облыс кәсіпкерлері мен оқушылар мен жұмыс жастарының қатысуымен «Даму» АҚ Кәсіпкерлік қоры» АҚ (5 кездесу) бірлескен жобалар шеңберінде жалпы білім беру семинарлары өткізілді және «Жастардың бастамашылдығын дамыту орталығы» ҚММ (3 кездесу), студенттер үшін «Ашық есіктер күні» өткізілді, филиалдың қызметкерлері «Хоум Кредит энд Финанс Банкі» АҚ ЕБ ұйымдастырған «Ашық есіктер күніне» қатысты, БАҚ 24 жарияланым орналастырылды, радио мен теледидарға 3 бағдарлама дайындалды, телефон арқылы түсініктеме берілді.

ҚР Ұлттық Банкімен келісілген өткізілген семинарлардың тақырыптары кредит беру бойынша Қазақстан Республикасы заңнамасының кейбір нормаларына, сондай-ақ жәрдемақылар мен төлемдерді есептеуге арналған арнайы шотты ашу қажеттілігі және сақтандыру омбудсман қызметіне қатысты болды. Мәселен, қаржылық қызметтерді

тұтынушыларға оларды қызықтыратын мәселелер, атап айтқанда ипотекалық кредит берудің ең өзекті мәселелері бойынша негізгі аспектілер жеткізілді.

2014 жылғы қараша айында филиалда «Қоғамдық қабылдау бөлмесі» ашылды, ол күн сайын жұмыс істейді, мұнда әрбір қаржылық қызметтерді тұтынушы кеңес алу және қолданыстағы заңнама нормалары бойынша түсінік алу үшін өтіне алады. 2014 жылғы қараша және желтоқсан айында 20 жеке тұлға қабылданды.

Филиалда Қаржылық сауаттылық кабинеті жұмыс істейді.

Есепті жылы филиал басшылығы «Павлодар облысы тұтынушыларының құқықтарын қорғау жөніндегі департамент» РММ ұйымдастырған халыққа қаржылық қызметтерді көрсету саласындағы проблемалы мәселелер бойынша «Дөңгелек үстелге» қатысты, бұл іс-шараға Павлодар облысының қоғамдық бірлестіктері, «Нұр Отан» партиясының, Павлодар облысының Кәсіпкерлер палатасының өкілдері қатысты.

Филиал алдағы уақытта қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың тиісті деңгейін қамтамасыз ету және халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру мақсатында бұл бағытта міндеттерді орындау, сондай-ақ қаржы ұйымдары мен қаржылық қызметтерді тұтынушылардың арасындағы жағдайды реттеу, соның ішінде ипотека заемшыларының проблемаларын шешу жөнінде өзара тиімді шешім қабылдау бойынша жұмысты жалғастырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау жөніндегі агенттігі Басқармасының 2005 жылғы 30 қыркүйектегі № 359 қаулысымен бекітілген екінші деңгейдегі банктерде тәуекел мен ішкі бақылау жүйесінің болуына талап туралы Нұсқау;

2. «Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру жөніндегі қызметті ұйымдастыруды және жүзеге асыруды реттейтін нормативтік құқықтық актілерді бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау жөніндегі агенттігі Басқармасының 2010 жылғы 3 маусымдағы № 27 қаулысы;

3. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қаржылық есептері <http://www.nationalbank.kz/?docid=184&switch=kazakh>.